

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

*entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Marcin Trepczyński
Alina Stanaszek
Magdalena Grudniewska
Iwona Gmaj

Nauczanie filozofii na III i IV etapie edukacyjnym

Warszawa, czerwiec 2015

Redakcja merytoryczna:
dr Marcin Trepczyński

Opieka merytoryczna:
dr hab. Jolanta Choińska-Mika

Recenzenci:
dr Marta Karkowska
dr Tomasz Mazur

Autorzy:
dr Marcin Trepczyński
Alina Stanaszek
Magdalena Grudniewska
Iwona Gmaj

Za pomoc w przygotowywaniu i realizacji badania autorzy dziękują: Agnieszce Dziemianowicz-Bąk, Joannie Kaźmierczak, Annie Bandurskiej, Jarosławowi Rosińskiemu, Paulinie Okołów, Krzysztofowi Bulkowskiemu oraz Michałowi Męzińskiemu, zaś za przygotowanie map: Marcinowi Broniszewskiemu.

Szczególne podziękowania kierują ku Dominikowi Mytkowskiemu, który brał udział w projektowaniu badania i tworzeniu ankiet oraz przeprowadził w dwóch szkołach badanie pilotażowe.

Wydawca:
Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
tel. (22) 241 71 00; www.ibe.edu.pl

© Copyright by: Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015

ISBN 978-83-65115-73-7

Wzór cytowania:
Trepczyński, M., Stanaszek, A., Grudniewska, M., Gmaj, I. (2015). *Nauczanie filozofii na III i IV etapie edukacyjnym*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach projektu: Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych.

Egzemplarz bezpłatny

Streszczenie

Raport prezentuje wyniki *Badania nauczania filozofii w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych*.

Badanie wykazało, że w roku szkolnym 2013/2014 spośród 14.377 szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w Polsce filozofii nauczano tylko w 196 szkołach (41 gimnazjów i 155 szkół ponadgimnazjalnych), w tym – zgodnie z informacjami od dyrektorów tych szkół – tylko w 18 liceach nauczano jej w ramach przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym.

Jako główne motywacje stojące za wprowadzeniem filozofii do swoich szkół dyrektorzy wskazują najczęściej chęć rozwijania u uczniów myślenia oraz zapewnienia im erudycyjnego wykształcenia. Najczęściej wskazywanymi przez dyrektorów czynnikami utrudniającymi wprowadzenie filozofii do szkoły są obciążenie godzinowe uczniów oraz ograniczony przydział godzin. Najczęściej podawanym czynnikiem ułatwiającym jest zaś otwartość nauczycieli i zasoby kadrowe.

Najczęściej wskazywanym przez nauczycieli jako najważniejszy cel nauczania filozofii jest samodzielne i twórcze myślenie. Zdaniem większości nauczycieli, jeśli uczniowie biorą udział w zajęciach z filozofii dobrowolnie, to decydują się na to, ponieważ lubią dyskutować i ciekawią ich zagadnienia poruszane na zajęciach, a sama filozofia wydaje im się atrakcyjną dziedziną. Tylko co czwarty nauczyciel uważa, że motywacją uczniów jest przygotowanie się do matury z filozofii.

Rozkład płci, wieku i stażu pracy nauczycieli filozofii jest stosunkowo równomierny. Nieco ponad połowa nauczycieli filozofii to osoby, które ukończyły studia na kierunku filozofia; jedna trzecia to absolwenci filologii polskiej. Zajęcia z filozofii prowadzą przede wszystkim w formie dyskusji i rozważań. Często korzystają z tekstów źródłowych.

Większość nauczycieli filozofii dostrzega zarówno mocne, jak i słabe strony obecnie obowiązującej podstawy programowej do przedmiotu filozofia. Za słabą stronę często uznają oni jej „przeładowanie” pod względem zakresu treści. Połowa nauczycieli jest za wprowadzeniem zmian w podstawie programowej tego przedmiotu lub zmianie całej tej podstawy.

Summary

This report presents the results of the *Survey on the philosophy teaching in lower and upper secondary schools in Poland*.

The research results showed that during the school year 2013/2014 among 14.377 upper and lower secondary schools in Poland only 196 schools (41 lower and 155 upper secondary schools) had philosophy in the curriculum, and among them – according to the declarations of their headmasters – only in 18 upper secondary schools it was taught as an extended course (described in the core curriculum).

According to the school headmasters their main motivations of introducing philosophy to the schools included most often: the willingness to develop students' thinking skills and provide them erudite education. As factors inhibiting introducing philosophy to schools the headmasters most often point to students' workload and limited allocation of didactic hours. As regards factors which facilitate it – openness of teachers and availability of human resources.

The most important goal of philosophical education according to teachers is independent and creative thinking. Majority of philosophy teachers believe that if students can choose philosophy, they do it because they like discussing, they are interested in the topics discussed during the activities and the philosophy itself seems attractive to them. Only a quarter think that the major source of motivation is preparation for the matura exam.

The distribution of teachers' gender, age and length of work experience is relatively equable. The majority are graduates of philosophical university studies; a third part are graduates of Polish philology. The dominant way they conduct class activities is discussion. They often use source texts.

Majority of philosophy teachers see both strengths and weaknesses of the present philosophy core curriculum (for the upper secondary schools only). One of the most important weaknesses, they believe, is that this core curriculum is overloaded (too much contents to teach). A half of philosophy teachers want to change it.

Spis treści

1. Wprowadzenie	7
1.1. Motywacja i cele badania	7
1.2. Zakres badania	7
1.3. Struktura raportu	8
2. Kontekst badania	10
2.1. Nauczanie filozofii w Europie	10
2.2. Nauczanie filozofii w Polsce	11
3. Metodologia badania	13
3.1. Założenia badawcze	13
3.2. Realizacja badania	13
4. Nauczanie filozofii w liczbach	16
4.1. Liczba szkół	16
4.2. Forma nauczania	20
4.3. Podsumowanie	24
5. Profil nauczyciela filozofii	25
5.1. Płeć, wiek i staż pracy	25
5.2. Wykształcenie i przygotowanie do nauczania	26
5.3. Nauczane przedmioty	29
5.4. Podsumowanie	30
6. Cele i motywacje nauczania filozofii według dyrektorów i nauczycieli	31
6.1. Powody wprowadzenia do szkoły przedmiotu filozoficznego w opinii dyrektora	31
6.2. Cele nauczania filozofii w szkole – wypowiedzi dyrektorów	33
6.3. Plany dyrektorów co do kontynuowania nauczania filozofii	33
6.4. Cele nauczania filozofii według prowadzących zajęcia i możliwość ich realizacji	33
6.5. Jaki powinien być główny cel nauczania filozofii? – wnioski z seminarium eksperckiego	39
6.6. Podsumowanie	40
7. Motywacje i zainteresowania uczniów w opiniach nauczycieli	41
7.1. Motywacje i zainteresowania uczniów związane z wyborem przedmiotu filozoficznego	41
7.2. Udział uczniów w egzaminie maturalnym z filozofii	43
7.3. Przeszkody związane z wyborem przedmiotu filozoficznego	45
7.4. Podsumowanie	45
8. Czynniki sprzyjające i utrudniające wprowadzenie filozofii do szkoły	47
8.1. Czynniki sprzyjające	47
8.2. Czynniki utrudniające	49
8.3. Podsumowanie	50

9. Realizacja nauczania filozofii w szkołach	51
9.1. Podręczniki i inne narzędzia dydaktyczne	51
9.2. Metody nauczania stosowane przez nauczyciela filozofii	54
9.3. Wykorzystywany przez nauczyciela filozofii program (obcy czy własny)	56
9.4. Współpraca nauczyciela filozofii z nauczycielami innych przedmiotów w zakresie nauczania zagadnień filozoficznych	57
9.5. Optymalne formy edukacji filozoficznej w ocenie dyrektora i nauczyciela	58
9.6. Podsumowanie	58
10. Podstawa programowa filozofii	60
10.1. Mocne i słabe strony podstawy programowej przedmiotu filozofia	60
10.2. Trudność realizacji poszczególnych części podstawy	66
10.3. Propozycje ewentualnych zmian dotyczących podstawy programowej z filozofii	69
10.4. Stworzenie podstawy programowej dla przedmiotu filozofia w zakresie podstawowym	70
10.5. Podsumowanie	70
11. Dobre praktyki w zakresie nauczania filozofii	72
12. Podsumowanie i wnioski	74
Bibliografia	77

1. Wprowadzenie

1.1. Motywacja i cele badania

Uczyć czy nie uczyć filozofii w szkołach? Oto jest pytanie, po części z pewnością filozoficzne. Dylemat ten co jakiś czas powraca w mediach w wypowiedziach dziennikarzy, ekspertów ds. rynku pracy, nauczycieli etyki i filozofii czy filozofów pracujących naukowo.

Ponieważ w części szkół nauczanie filozofii jest faktem, dobrym materiałem do dyskusji na ten temat mogą być dotychczasowe doświadczenia w tym zakresie. Zarazem warto poszukać odpowiedzi na pytania o skalę, sposoby nauczania filozofii w Polsce, a także powody, dla których szkoły się na to decydują:

Ile jest szkół, w których jest ona nauczana, ile z nich to gimnazja, licea, technika, innego rodzaju szkoły, czy są to głównie szkoły publiczne, czy niepubliczne? W jakiej formie naucza się tego przedmiotu, czy jest on obowiązkowy, czy dotyczy to wszystkich uczniów w danej szkole? Czy nauczanie filozofii odbywa się zawsze według wymagań podstawy programowej dla przedmiotu filozofia? Jak nauczyciele są przygotowani do nauczania w szkołach filozofii i jakich w tym kontekście używają materiałów? Co w filozofii jest dla uczniów interesujące, a co nie? Z jakich powodów wprowadzono filozofię do szkół, w których jest ona nauczana? Czy wiążą się z tym jakieś trudności? Jakie dobre rozwiązania udało się wypracować w ramach realizowania w szkołach edukacji filozoficznej?

Chęć uzyskania odpowiedzi na te pytania stała się kanwą „Badania nauczania filozofii w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych”, które zostało zrealizowane w 2014 r. przez Instytut Badań Edukacyjnych i którego wyniki prezentowane są w niniejszym raporcie.

Celem badania było określenie, jakie szkoły prowadzą nauczanie filozofii na III i IV etapie edukacyjnym, w jaki sposób je realizują i dlaczego się na to zdecydowały oraz jaką rolę w tym procesie odgrywa podstawa programowa przedmiotu filozofia. Założono, że wiedza taka pozwoli rozpoznać problemy dotyczące wprowadzania i realizowania nauczania filozofii w tych szkołach, a także związane z tym dobre praktyki.

Przyjęto, że badanie ma charakter wstępny i rozpoznawczy, tak by na jego podstawie można było skonstruować dalsze badania dotyczące nauczania filozofii (proponując kontynuowanie badań zawarto we wnioskach na końcu raportu). Z tego względu ograniczono jego zakres.

1.2. Zakres badania

Badaniem objęto szkoły uczące filozofii w różnych formach instytucjonalnych na III i IV etapie edukacyjnym. Badanie dotyczy **stanu na rok 2013/2014**. Uwzględniano w nim jednak również wypowiedzi dyrektorów i nauczycieli ze szkół, które nie prowadzą już nauczania filozofii. Podjęte w badaniu problemy pokrywają się z postawionymi wyżej pytaniami oraz z zagadnieniami omówionymi w niniejszym raporcie.

Wstępnie planowano zbadanie nauczania filozofii na wszystkich etapach edukacyjnych. Postanowiono jednak nie obejmować nim szkół podstawowych, w których prowadzona jest edukacja filozoficzna. W Systemie Informacji Oświatowej z 2013 r. odnotowano bowiem tylko 6 takich szkół, więc badanie ich mogłoby przyjąć wyłącznie postać studium przypadku. Warto zarazem zauważyć, że edukacja filozoficzna na I i II etapie edukacyjnym przybiera często zupełnie inną formę niż w przypadku dalszych etapów. Często jest ona realizowana dzięki zaangażowaniu propagatorów filozofii, którzy realizują w ta-

kich szkołach projekty związane z nauczaniem filozofii. Można tu wymienić chociażby działania podejmowane przez Stowarzyszenie Phronesis czy wrocławskich nauczycieli realizujących projekt „Jestem z Wrocławia, więc myślę”. Warto też odnotować, że podobne inicjatywy bywają realizowane również w przedszkolach.

Wskutek wyłączenia z badania szkół podstawowych, objęto nim zarazem gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne. Pomimo zachodzących między nimi różnic postanowiono zadać ich dyrektorom i nauczycielom te same pytania. W przypadkach, w których uznano, że różnica ta mogła być istotna, starano się wyodrębnić wyniki dotyczące gimnazjów.

Z zakresu badania wyłączono przedmiot etyka. W celu uniknięcia nieporozumień mocno podkreślano to w ankietach oraz przeprowadzonych wywiadach. Co prawda, etyka jest częścią filozofii, a ponadto ze wstępnych informacji wynikało, że wielu nauczycieli – co nie powinno dziwić – w ramach tego przedmiotu podejmuje inne niż etyczne wątki filozoficzne. Można więc argumentować, że nauczając etyki naucza się filozofii (gdyż uczy się jednej z jej dziedzin), a także, że wielu nauczycieli faktycznie naucza filozofii na lekcjach etyki. Należy jednak zwrócić uwagę na wąski zakres badania oraz jego wstępny i rozpoznawczy charakter. Jego celem było sprawdzenie, ile i jakie szkoły oraz w jakich okolicznościach zdecydowały się wprost na zajęcia z filozofii, a także jak w przyjętych warunkach odbywa się realizowanie tego przedsięwzięcia. Z tym ostatnim zagadnieniem związane jest zbadanie funkcjonowania podstawy programowej przedmiotu filozofia. Tym samym badanie to dotyczy wielu zagadnień, które nie mają związku z nauczaniem etyki; zarazem z wprowadzaniem i nauczaniem etyki wiąże się wiele dodatkowych poważnych problemów badawczych, na których objęcie nie pozwalały ograniczone ramy tego badania. Należy jednak podkreślić, że badanie nauczania przedmiotu etyka, w tym nauczania w jego ramach filozofii, z pewnością byłoby bardzo cenne i zarazem uzupełniłoby obraz nauczania filozofii w Polsce.

Ze względu na wstępny i rozpoznawczy charakter badania nie poddano badaniu uczniów ani rodziców; ograniczono się do dyrektorów szkół oraz nauczycieli.

1.3. Struktura raportu

W pierwszych dwóch rozdziałach raportu zaprezentowano dane liczbowe ukazujące skalę nauczania przedmiotów filozoficznych w Polsce oraz rozmieszczenie szkół prowadzących edukację filozoficzną, a następnie podjęto próbę określenia, kto uczy w szkołach filozofii, poprzez zaprezentowanie informacji o wykształceniu oraz przygotowaniu pedagogicznym i filozoficznym nauczycieli, o ich wieku i stażu pracy, a także powiązaniu z nauczaniem innych przedmiotów.

W kolejnym rozdziale omówiono cele i motywacje nauczania filozofii, by pokazać, po co wprowadza się do szkół zajęcia z tego przedmiotu, a także, jakie są wobec niego oczekiwania. Gdy zna się już przyczyny takich decyzji, warto zapytać o wpływające na nie czynniki; dlatego też w kolejnym rozdziale zaprezentowano czynniki sprzyjające i utrudniające wprowadzanie tych zajęć.

Następne trzy rozdziały dotyczą zagadnień związanych z samym nauczaniem filozofii. W pierwszym z nich przedstawiono, w jaki sposób jest ono realizowane (narzędzia, metody, programy, współpraca międzynauczycielska); w drugim – opinie nauczycieli dotyczące podstawy programowej i jej realizacji w praktyce szkolnej; natomiast w trzecim zebrano ujawnione przez nauczycieli i ekspertów dobre praktyki w nauczaniu filozofii.

Raport zamyka podsumowanie.

Cytowane w raporcie wypowiedzi pochodzą z ankiet, rozmów z dyrektorami i nauczycielami oraz seminarium eksperckiego. Do określania źródeł wypowiedzi przyjęto następujące oznaczenia umieszczane na końcu cytatów:

- AD – ankieta dyrektora,
- AN – ankieta nauczyciela,
- WD – wywiad z dyrektorem,
- WN – wywiad z nauczycielem,
- SE – seminarium eksperckie.

Do oznaczeń tych dodano indeksy liczbowe identyfikujące autora wypowiedzi. Indeksami 5 i 15 oznaczono wypowiedzi dyrektorów i nauczycieli gimnazjów.

2. Kontekst badania

2.1. Nauczanie filozofii w Europie

Edukacja filozoficzna jest prowadzona w wielu europejskich systemach edukacyjnych. Wśród państw należących do Europejskiego Obszaru Gospodarczego, poza Polską, w niższych (odpowiednik polskiego gimnazjum) i wyższych szkołach średnich, a więc na poziomie ISCED 2 i 3 (uczniów w przedziale wiekowym 11/13–18/19 lat), filozofii naucza się¹:

- w Finlandii – obowiązkowy kurs 35-godzinny i trzy kursy fakultatywne w wyższej szkole średniej;
- we Francji – obowiązkowo w III klasie liceum: 3, 4 lub 8 godzin tygodniowo, w zależności od profilu;
- w Grecji – obowiązkowo „filozofia polityki i prawa” w II klasie liceum 2 godziny tygodniowo i „problemy filozoficzne” w III klasie liceum 2 godziny tygodniowo;
- w Hiszpanii – obowiązkowo w liceum: przedmioty „filozofia i społeczeństwo” i w II klasie „historia filozofii” – po 70 godzin w cyklu edukacyjnym;
- w Holandii – przedmiot fakultatywny w ramach profilu „kultura i społeczeństwo” w wyższej szkole średniej, w zależności od rodzaju szkoły w wymiarze 320 (ogólnokształcąca – *HAVO*) lub 480 (akademicka – *Gymnasium*) godzin w cyklu edukacyjnym;
- na Malcie – w ramach *Junior College*² filozofia jest jednym z przedmiotów do wyboru; w *JC* obowiązkowym przedmiotem jest *Systems of Knowledge*;
- w Portugalii – obowiązkowo w klasach X i XI po 150 minut tygodniowo;
- w Szwajcarii – w ramach wyższej szkoły średniej ogólnokształcącej kantony mogą wybrać filozofię jako przedmiot obowiązkowy; elementy filozofii naucza się też w wyspecjalizowanych wyższych szkołach średnich w ramach modułu „nauki społeczne”;
- w Szwecji – w wyższej szkole średniej, tylko w ramach wybranego przez ucznia specjalnego programu nauczania;
- we Włoszech – w liceach o różnych profilach po 2–3 godzin tygodniowo w klasach III, IV i V.

Według informacji uzyskanych bezpośrednio od nauczycieli zrzeszonych w sieci EUROCLIO, filozofii naucza się w szkołach również w:

- Słowacji (obowiązkowo w gimnazjum);
- Bułgarii (obowiązkowo w szkole średniej);
- Macedonii (prowadzona w ramach profilu „język I społeczeństwo”).

Zgodnie z informacjami uzyskanymi od ww. nauczycieli filozofia nie jest nauczana w szkołach w Niemczech, Wielkiej Brytanii, w Irlandii i na Łotwie. Należy jednak odnotować, że w przypadku Niemiec re-

1 Baza informacji Komisji Europejskiej na temat systemów oświaty, dostępna pod adresem: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/Main_Page. Baza ta obejmuje państwa należące do Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

2 Wyższa szkoła średnia działająca przy Uniwersytecie Maltańskim, obejmująca dwa ostatnie lata edukacji średniej i przygotowująca do matury.

alizowany jest przedmiot etyka, a w podstawie programowej tego przedmiotu kładzie się nacisk na „filozoficzne pytania”. Ponadto w Wielkiej Brytanii w ramach programu International Baccalaureate naucza się przedmiotu *Theory of Knowledge*, podzielonego na bloki: *Ways of Knowing* i *Areas of Knowledge*.

Nie znaleziono informacji na temat nauczania filozofii w pozostałych krajach Europy – Albanii, Białorusi, Bośni i Hercegowinie, Mołdawii, Rosji, Serbii, Ukrainie.

Warto też wspomnieć, że w ramach projektu, mającego na celu promowanie nauczania filozofii na wszystkich etapach kształcenia jako istotnego czynnika zwiększającego jakość edukacji, UNESCO zorganizowało w latach 2009–2011 serię regionalnych konferencji poświęconych nauczaniu filozofii w różnych krajach, których efektem były raporty poświęcone specyfice nauczania filozofii w danych regionie, w tym problemom, wyzwaniom oraz perspektywom związanym z nauczaniem tego przedmiotu. W 2011 r. UNESCO opublikowało raport „Teaching Philosophy in Europe and North America”³. Jak podali autorzy tego opracowania, ankieta wykonana w 2007 r. wykazała, że na poziomie szkół średnich filozofii nauczano w: Austrii, Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Cyprze, Czechach, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Niemczech, Grecji, Islandii, Irlandii, Włoszech, Łotwie, Luxemburgu, Monako, Holandii, Norwegii, Polsce, Portugalii, Rumunii, Serbii, Słowacji, Słowenii, Hiszpanii i Turcji.

2.2. Nauczanie filozofii w Polsce

Do tej pory nauczanie filozofii w Polsce na III i IV etapie edukacyjnym nie było przedmiotem odrębnych badań. Wiadomo jednak, że od wielu lat ma ono miejsce w niektórych szkołach, a ponadto, że nauczyciele filozofii spotykali się na konferencjach dotyczących dydaktyki filozofii, organizowanych m.in. na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie⁴, na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁵ i w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie⁶. Należy też odnotować działalność środowiska wrocławskiego, którego członkowie skupieni wokół Pracowni Dydaktyki Filozofii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Wrocławskiego Centrum Doskonalenia Nauczycieli również realizują tego typu projekty w szkołach, prowadzą na bieżąco aktualizowaną stronę internetową dotyczącą nauczania filozofii⁷, a niedawno uruchomili „Latającą Pracownię Dydaktyki Przedmiotów Filozoficznych”, a także Stowarzyszenia Edukacji Filozoficznej „Phronesis”, które prowadzi szkolenia dla nauczycieli filozofii i realizuje projekty związane ze szkolną edukacją filozoficzną. Jeszcze wcześniej założyciele tego stowarzyszenia dostosowali metodę *Dociekań filozoficznych*, stworzoną przez Matthew Lipmana w ramach programu *Philosophy for Children* (P4C), do polskich warunków, zaczęli ją propagować i doprowadzili do dopuszczenia polskiej wersji tego programu do użytku szkolnego⁸; działaniom tym towarzyszyło tłumaczenie zagranicznych artykułów oraz publikowanie własnych opracowań⁹. Wiele inicjatyw popularyzujących filozofię wśród uczniów szkół średnich wiąże się również z działalnością Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, m.in. z Olimpiadą Filozoficzną oraz Gimnazjalnym Konkuresem Filozoficznym.

Współpraca nauczycieli filozofii i pracowników uniwersyteckich zaangażowanych w szkolną edukację filozoficzną owocowała różnymi publikacjami na temat dydaktyki filozofii¹⁰. Zebrano w nich rozmaite doświadczenia, w tym problemy oraz propozycje rozwiązań. Dotychczas nie publikowano jednak danych na temat skali nauczania filozofii oraz organizacji nauczania tego przedmiotu w polskich szkołach.

3 Pod adresem: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002140/214089e.pdf>.

4 Seria konferencji „Jak uczyć by nauczyć?”, organizowanych przez dr W. Kamińską (Warszawa, 2011-2014).

5 Seria konferencji dotyczących edukacji filozoficznej (Poznań, 2008-2014); strona konferencji pod adresem: <http://fse.amu.edu.pl>.

6 Np. konferencja „Jak uprawiać i pisać historię filozofii; jak jej nauczać?” (Częstochowa, 2012).

7 Pod adresem: <http://www.nauczaniefilozofii.uni.wroc.pl>.

8 DKW-4014-28/99 B. Elwich, A. Łagodzka, B. Pytkowska-Kapulkin: „Filozoficzne dociekania z dziećmi i młodzieżą. Opis programu edukacyjnego”.

9 Zob. literaturę podaną w przyp. 9 i 10 w: Pobjowska 2012b, a także w wykazie literatury dot. dociekań filozoficznych na stronie stowarzyszenia „Phronesis” pod adresem: <http://phronesis.org.pl/literatura-przedmiotu/publikacje-teoretyczne>.

10 Por. np. Pobjowska, red., 2012; Kamińska, red., 2014; artykuły pokonferencyjne, np. Jądro, 2004 (z konferencji „Filozofia

Tymczasem nauczyciele filozofii, a także dyrektorzy szkół otwarci na nauczanie tego przedmiotu kilka lat temu znaleźli się w nowej sytuacji, co związane było z wejściem w życie w 2009 r. nowej podstawy programowej kształcenia ogólnego, która określiła wymagania dla przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym na IV etapie edukacyjnym, nie przewidując jednak innych form nauczania tego przedmiotu. Zgodnie z obecnym stanem prawnym, nauczanie filozofii regulują dwa akty prawa powszechnie obowiązującego:

- rozporządzenie MEN z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz. U. 2012, poz. 204 ze zm.), które przewiduje filozofię jako przedmiot nauczany w zakresie rozszerzonym na IV etapie edukacyjnym o wymiarze minimum 240 godzin w cyklu dydaktycznym;
- rozporządzenie MEN z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. 2012, poz. 997 ze zm.), które podobnie jak rozporządzenie z 2008 r. przewiduje tylko przedmiot filozofia w zakresie rozszerzonym na IV etapie edukacyjnym (podstawa programowa przewidziana przez oba dokumenty różni się minimalnie, różnice nie dotyczą przedmiotu filozofia).

Rozporządzenie MEN z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego (Dz. U. Nr 14, poz. 129) uregulowało przedmiot filozofia jako przedmiot fakultatywny dla szkół ponadpodstawowych. Cele, zadania szkoły, treści i osiągnięcia przewidziane dla tego przedmiotu ujęto niezwykle lakonicznie; w Dzienniku Ustaw zajęły one w sumie około pół strony. Rozporządzenie z 2008 r. wprowadziło – jak już wspomniano – przedmiot filozofia w zakresie rozszerzonym, o szeroko zakreślonych wymaganiach (poza 3 grupami celów¹¹, określa w 5 blokach tematycznych¹² 87 wymagań szczegółowych, na których realizację przeznaczono – jak już wspomniano – 240 godzin dydaktycznych). Kolejne nowelizacje rozporządzenia nie wprowadziły zmian do tej części podstawy.

Nauczyciele i dyrektorzy musieli więc dopasować organizację i sposób nauczania filozofii w szkołach do nowych warunków. Po kilku latach od tej zmiany warto przyjrzeć się temu zjawisku. Również temu służyć ma niniejszy raport.

w szkole – Filozofia w życiu”, Kielce, 2003), a także teksty wystąpień z konferencji w UAM – z pierwszej konferencji („Filozofia a edukacja. Etyka a edukacja”) opublikowano w „Zeszytach Filozoficznych” (Michałowska i Krzyńska, red., 2009), zaś z drugiej („Filozoficzne konteksty edukacji artystycznej”) w książce o tym samym tytule (Krzyńska i wsp., red., 2011); organizatorzy poznańskich konferencji zapowiadają wydanie zbioru tekstów z trzeciej konferencji z tego cyklu: *Filozofia i etyka w szkole. Edukacja artystyczna – wyzwania* (Poznań, 2014).

11 Mianowicie: I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji; II. Tworzenie wypowiedzi; III. Analiza i interpretacja tekstów filozoficznych. Filozoficzna analiza i interpretacja tekstów pozafilozoficznych.

12 Mianowicie: I. Filozofia starożytna i średniowieczna; II. Filozofia nowożytna; III. Filozofia współczesna; IV. Umiejętności logiczne; V. Umiejętności w zakresie analizy i interpretacji tekstów filozoficznych.

3. Metodologia badania

3.1. Założenia badawcze

Celem badania było – jak już wspomniano – sprawdzenie, ile jest szkół w Polsce, które uczą filozofii na III i IV etapie edukacyjnym, czym się te szkoły charakteryzują, w jaki sposób i dlaczego prowadzą nauczanie filozofii oraz jaką rolę w tym nauczaniu odgrywa podstawa programowa przedmiotu filozofia. W związku z tym badanie przyjęło charakter zarazem ilościowy i jakościowy.

Ponieważ z informacji uzyskanych przed rozpoczęciem badania z Systemu Informacji Oświatowej z 2013 r. wynikało, że szkół takich jest ok. 200, badaniem objęto wszystkie szkoły gimnazjalne i ponadgimnazjalne w Polsce, o których udało się zdobyć informację, że w roku szkolnym 2013/2014 lub kilka lat wcześniej nauczały filozofii. Przyjęto, że może to być nauczanie w dowolnej formie instytucjonalnej. Jak już wspomniano, z zakresu tego wyłączono jednak przedmiot etyka, ze względu na odmienną związaną z tym przedmiotem problematyki, a także na fakt, że jest to odrębny przedmiot.

Wszystkie wspomniane szkoły postanowiono poddać badaniu ankietowemu. Przeprowadzono również rozmowy z nauczycielami, dyrektorami oraz ekspertami z dziedziny szkolnej edukacji filozoficznej. Uznano, że optymalnym rozwiązaniem będzie realizacja badania w dwóch następujących etapach:

- badanie ankietowe obejmujące dyrektorów oraz nauczycieli filozofii ze wszystkich szkół, w których nauczana jest filozofia;
- wywiady pogłębione z dyrektorami i nauczycielami z 16 wybranych szkół (po 1 z każdego województwa, dobierając je tak, aby spełniły kryteria podane poniżej, w kolejnym podrozdziale);
- a następnie na etapie finalizacji badania przeprowadzenie debaty z udziałem ekspertów, na której omówione zostaną jego częściowe wyniki.

3.2. Realizacja badania

Badanie pilotażowe

Sformułowanie ostatecznych wersji ankiet oraz scenariuszy do wywiadów pogłębionych zostało poprzedzone badaniem pilotażowym. Zostało ono przeprowadzone w 10 szkołach w Polsce, zróżnicowanych pod względem miejscowości (5 miast różnej wielkości), rodzaju (8 liceów i 2 gimnazja), statusu (publiczne i niepubliczne) oraz formy nauczania filozofii. Potraktowano je jako wywiady eksperckie, a uwagi badanych nauczycieli zostały wykorzystane przy konstrukcji narzędzi badawczych.

Badanie ankietowe

Badanie ankietowe zrealizowano w formie ankiety internetowej w maju, czerwcu, wrześniu i październiku 2014 r. Aby zapewnić wysoką stopę zwrotu, szkoły były dodatkowo rekrutowane telefonicznie. Umożliwiło to zarazem weryfikację wstępnych danych na temat nauczania filozofii.

Szkoły, w których naucza się filozofii, odnajdywano na podstawie danych z Systemu Informacji Oświatowej z 2012 i 2013 r. Ponadto o nauczaniu filozofii dowiadywano się od samych nauczycieli i dyrektorów. Następnie – po stworzeniu zweryfikowanej listy „szkół z filozofią” – poproszono wszystkie szkoły w Polsce (za pośrednictwem kuratoriów lub bezpośredniego mailingu) o kontakt w przypadku, gdyby „szkoła z filozofią” nie znajdowała się na liście.

Skontaktowano się telefonicznie z 346 szkołami, o których uzyskano jakąkolwiek informację wskazującą na nauczanie filozofii. Ostatecznie udało się ustalić, że liczba szkół nauczających filozofii na III i IV etapie edukacyjnym w 2013/2014, wynosi **196**. Aby zebrać więcej opinii, a także poznać niektóre przyczyny rezygnacji z nauczania filozofii, o wypełnienie ankiet poproszono również dyrektorów i nauczycieli ze szkół, o których dowiedziano się, że do niedawna uczono w nich filozofii.

Po potwierdzeniu przez szkoły chęci udziału w badaniu zaproszenia do wypełnienia ankiety wysłano do 249 dyrektorów (w tym do 180 ze szkół, w których nauczano filozofii w roku 2013/2014) oraz do 248 nauczycieli (w tym do 196 ze szkół, w których nauczano filozofii w roku 2013/2014). Udało się uzyskać **206** ankiet dyrektorów szkół (w tym 158 ze szkół, w których uczono filozofii w roku 2013/2014 oraz 48 ze szkół, w których do niedawna uczono filozofii). Uzyskano również **196** ankiet wypełnionych przez nauczycieli (w tym przynajmniej 163 od tych, którzy nauczali filozofii jeszcze w roku 2013/2014; w 5 przypadkach nie ma pewności).

Stopa zwrotu w przypadku ankiet skierowanych do wszystkich dyrektorów wyniosła **83%** (zaś odnośnie do dyrektorów, w których szkołach w roku 2013/2014 uczono filozofii – **88%**), zaś w przypadku ankiet adresowanych do wszystkich nauczycieli filozofii – **79%** (zaś nauczycieli, w których szkołach w roku 2013/2014 uczono filozofii – przynajmniej **79%**).

W przypadku 173 szkół ankiety wypełnili zarazem dyrektorzy i nauczyciele; w przypadku 16 – tylko nauczyciele, a 33 – tylko dyrektorzy (często z powodu braku kontaktu z nauczycielem po wycofaniu filozofii ze szkoły). W kilku szkołach przebadano dwóch (5 szkół) lub trzech (1 szkoła) nauczycieli.

Dyrektorów pytano m.in. o dane dotyczące szkoły, organizację nauczania filozofii, cele i motywacje przyswiegające nauczaniu filozofii w szkole oraz przeszkody i ułatwienia, które temu towarzyszą. Nauczycielom zadawano zaś m.in. pytania o cele i motywacje związane z nauczaniem filozofii, stosowane metody i narzędzia, funkcjonowanie podstawy programowej, a także ich profil jako nauczycieli.

Wywiady pogłębione

Tę część badania realizowano w okresie od czerwca do sierpnia 2014 r. Próbę do tej części wybrano na podstawie wstępnych danych o szkołach nauczających filozofii.

Wybrano 16 szkół, po 1 na województwo. Wybrano je z próby wszystkich szkół podanych w SIO jako szkoły, w których w części dotyczącej obciążenia etatowego znalazło się hasło „filozofia”.

W próbie uwzględniono:

- zarówno gimnazja, jak i szkoły ponadgimnazjalne; wyjściowo przyjęto proporcję zbliżoną do proporcji w próbie wszystkich szkół (ponadgimnazjalne : gimnazja – ok. 3:1), jednak następnie proporcję tę zmieniono na korzyść szkół ponadgimnazjalnych (13:3) ze względu na to, że tylko dla IV etapu edukacyjnego przewidziana jest podstawa programowa przedmiotu filozofia, z którą wiąże się wiele problemów podjętych w badaniu;
- zarówno szkoły publiczne, jak i niepubliczne; wyjściowo przyjęto proporcję zbliżoną do proporcji we wstępnej próbie wszystkich szkół (publiczne : niepubliczne – ok. 7:4), jednak zmieniono ją na korzyść publicznych (11:5); przewidywano bowiem bardziej złożone problemy związane z realizowaniem tego przedmiotu w szkołach publicznych niż w niepublicznych, ze względu na większe ograniczenia godzinowe i kadrowe w przypadku tych pierwszych;
- szkoły z miast różnej wielkości (poniżej 15 tys., 15-50 tys., 50-100 tys., 100-500 tys., powyżej 500 tys.).

Starano się również wybrać kilka szkół wyróżniających się pod pewnymi względami. Dlatego też w próbie znalazły się:

- zespół liceum ogólnokształcącego i technikum, w którym realizowany jest przedmiot psychologiczno-filozoficzny,
- liceum ogólnokształcące, w którym w jednym oddziale naucza się przedmiotu „filozofia przyrody”,
- liceum ogólnokształcące z klasą filologiczną, w której filozofia nauczana jest w zakresie rozszerzonym,
- liceum ogólnokształcące założone przez Stowarzyszenie Przyjaciół Szkół Katolickich (stowarzyszenie to prowadzi kilka szkół, w których wykazano obciążenie etatowe filozofią; zachęca ono nauczycieli do odbywania szkoleń w zakresie nauczania filozofii),
- liceum ogólnokształcące, w którym – jak się wcześniej dowiedziano – filozofia nauczana jest w ramach wielu różnych form zajęć i którego nauczyciel filozofii uczy zarazem w trzech liceach.

Wybrano szkoły, w których udało się potwierdzić, że filozofia jest nauczana. Nie brano pod uwagę szkół, które zostały objęte badaniem pilotażowym.

Ostatecznie badanie zostało zrealizowane w 15 szkołach, w 1 z zaplanowanych gimnazjów nie doszło ono w końcu do skutku. Z wyjątkiem jednego przypadku wywiady były przeprowadzane indywidualnie (badacz i rozmówca); w tym jednym przypadku badacz rozmawiał zarazem z dyrektorem i nauczycielem.

Rozmowy dotyczyły w większości tych samych zagadnień, które zostały poruszone w ankietach. Celem rozmów było przede wszystkim poznanie szerszego kontekstu, w jakim odbywa się nauczanie filozofii w badanych szkołach, co nie było w pełni możliwe w ramach przeprowadzonego badania ankietowego.

Debata z udziałem ekspertów

Debata, w której wzięli udział zaproszeni nauczyciele, dyrektorzy oraz pracownicy nauki zaangażowani w szkolną edukację filozoficzną, odbyła się na początku listopada 2014 r. Umożliwiła ona uniknięcie niektórych błędów w prezentacji wyników badania, lepsze zrozumienie niektórych problemów wynikających ze wstępnych, cząstkowych wyników badania, zebranie dodatkowych opinii ekspertów na tematy poruszone w badaniu, a także wskazanie niektórych dobrych praktyk w nauczaniu filozofii oraz sformułowanie pewnych rekomendacji dla systemu oświaty. Wypowiedzi ekspertów zostały uwzględnione jako dodatkowy materiał badawczy.

4. Nauczanie filozofii w liceach

4.1. Liczba szkół

Jednym z celów badania było ustalenie liczby szkół nauczających filozofii w Polsce na poziomie gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych oraz stworzenie listy szkół, w których jest ona nauczana, z określeniem trybu, w jakim odbywają się zajęcia z tego przedmiotu.

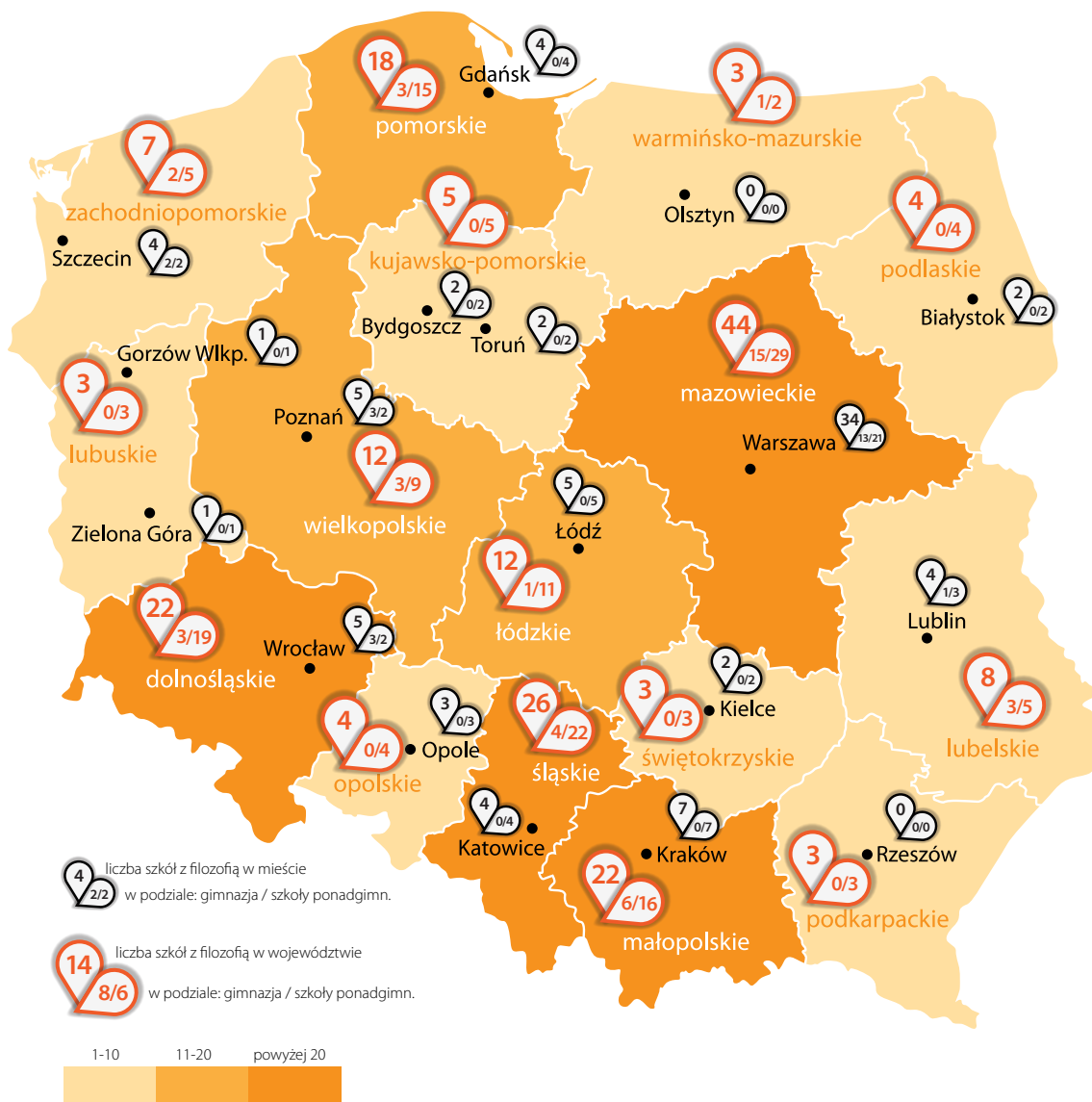
Jak wynika z przeprowadzonego badania, w roku szkolnym 2013/2014 filozofii nauczano w **196 szkołach** w Polsce¹³:

- w 41 gimnazjach: w 15 gimnazjach publicznych, 26 gimnazjach niepublicznych;
- w 155 szkołach ponadgimnazjalnych: 116 liceach publicznych, w tym w 1 liceum artystycznym, 38 liceach niepublicznych i w 1 technikum publicznym.

Jeśli chodzi o rozmieszczenie terytorialne, to największa liczba szkół, w których w badanym okresie nauczano filozofii, znajduje się w **województwie mazowieckim – 44 szkoły**: 15 gimnazjów (w tym 10 niepublicznych) oraz 29 liceów (w tym 16 niepublicznych), z czego większość mieści się w Warszawie (34 placówki). Na drugim miejscu znalazło się **województwo śląskie – 26 szkół**: 4 gimnazja (w tym 3 niepubliczne) i 22 szkoły ponadgimnazjalnej (21 liceów, w tym 5 niepublicznych, oraz 1 technikum publiczne). Na trzecim miejscu jest **województwo małopolskie – 22 szkoły**: 6 gimnazjów (w tym 4 niepubliczne) i 16 liceów (w tym 3 niepubliczne), a także **województwo dolnośląskie – 22 szkoły**: 3 gimnazja (w tym 1 niepubliczne) i 19 liceów (w tym 1 niepubliczne). W pozostałych województwach liczba szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, nie przekracza 20.

Województwa, w których filozofia nauczana jest najrzadziej, to województwo podkarpackie (3 licea), lubuskie (3 licea), świętokrzyskie (3 licea) oraz warmińsko-mazurskie (1 gimnazjum i 2 licea). Szczegółowe zestawienie z podziałem na województwa oraz informacją, gdzie dokładnie znajdują się te szkoły (miasto wojewódzkie vs pozostałe miejscowości), pokazuje poniższa mapa.

13 Pełną listę szkół opublikowano na stronie: produkty.ibe.edu.pl/bnf.

Mapa 1. Rozmieszczenie terytorialne szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, w podziale na województwa oraz rodzaj szkół.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej zweryfikowanych podczas badania, N=196.

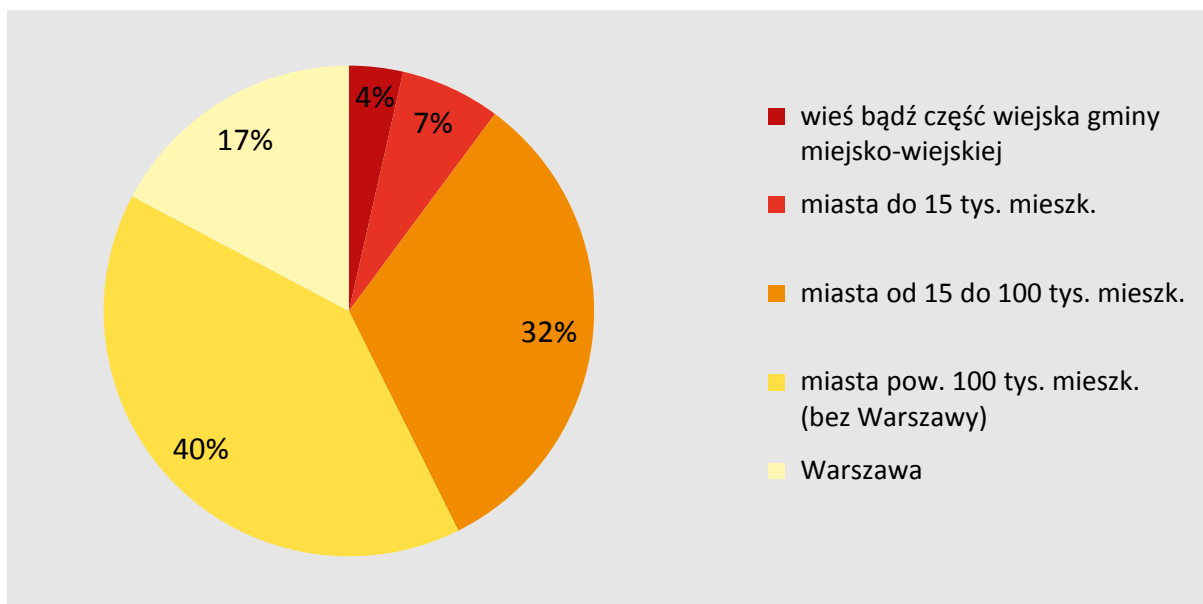
Poniżej przedstawiono dodatkowe zestawienie szkół w podziale na poszczególne województwa, które pokazuje, liczbę szkół, w których nauczana jest filozofia w odniesieniu do całkowitej liczby szkół danego typu w każdym z województw, wraz z uwzględnieniem statusu tych placówek (publiczne/niepubliczne).

Tabela 1. Rozmieszczenie terytorialne szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, na tle całkowitej liczby szkół danego typu w każdym województwie.

województwo	gimnazjum publiczne	gimnazjum niepubliczne	LO publiczne	LO niepubliczne	technikum publiczne	wszystkie szkoły	% szkół z filozofią/województwo
dolnośląskie	2 /451	1 /70	18 /183	1 /127	0 /132	22 /967	2,3%
kujawsko-pomorskie	0 /379	0 /49	3 /142	2 /115	0 /142	5 /855	0,6%
lubelskie	2 /442	1 /42	4 /189	1 /89	0 /137	8 /920	0,9%
lubuskie	0 /169	0 /23	1 /71	2 /37	0 /61	3 /363	0,8%
łódzkie	0 /388	1 /56	10 /174	1 /143	0 /116	12 /894	1,3%
małopolskie	2 /691	4 /78	13 /240	3 /110	0 /155	22 /1290	1,7%
mazowieckie	5 /861	10 /171	13 /363	16 /240	0 /203	44 /1875	2,3%
opolskie	0 /166	0 /17	4 /85	0 /39	0 /56	4 /365	0,2%
podkarpackie	0 /548	0 /34	3 /150	0 /63	0 /116	3 /917	0,3%
podlaskie	0 /208	0 /30	4 /101	0 /59	0 /72	4 /479	0,8%
pomorskie	1 /384	2 /60	11 /146	4 /127	0 /104	18 /833	2,2%
śląskie	1 /706	3 /105	16 /266	5 /225	1 /214	26 /1556	1,7%
świętokrzyskie	0 /235	0 /27	2 /91	1 /55	0 /67	3 /497	0,6%
warmińsko-mazurskie	0 /275	1 /35	2 /113	0 /71	0 /90	3 /588	0,5%
wielkopolskie	1 /609	2 /91	7 /254	2 /135	0 /191	12 /1296	0,9%
zachodniopomorskie	1 /290	1 /53	5 /113	0 /109	0 /102	7 /682	1%
cała Polska	15 /6802	26 /941	116 /2681	38 /1744	1 /1958	196 /14377	1,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej zweryfikowanych podczas badania, N=196. Do kolumny „LO publiczne” zaliczono też publiczne liceum artystyczne w woj. kujawsko-pomorskim.

Warto też przyrzeć się podziałowi szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, ze względu wielkość miejscowości. Okazuje się, że ponad połowa znajduje się w miejscowościach mających powyżej 100 tys. mieszkańców, w tym aż ok. 17% wszystkich szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, znajduje się w Warszawie. Wyniki przedstawia poniższy wykres.

Wykres 1. Podział szkół, w których w roku 2013/2014 nauczano filozofii, ze względu na wielkość miejscowości.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej zweryfikowanych podczas badania, N=196.

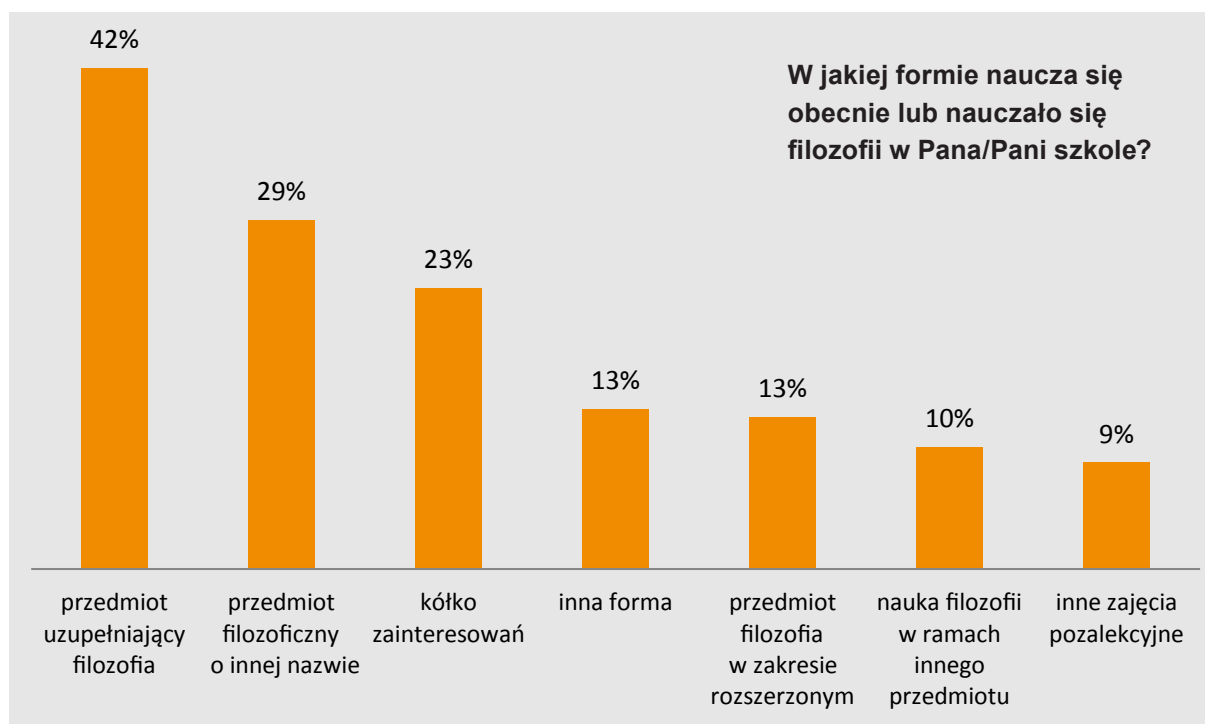
4.2. Forma nauczania

Zgodnie z deklaracjami dyrektorów filozofia najczęściej była nauczana jako przedmiot uzupełniający (41,8%), 29% badanych dyrektorów odpowiedziało, że prowadzi przedmiot filozoficzny o innej nazwie¹⁴, a blisko 1/4 badanych ma w ofercie swoich szkół filozofię w ramach kółka zainteresowań. Niewielki odsetek ankietowanych (12,7%) prowadzi filozofię w ramach przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym. Co dziesiąty badany dyrektor zadeklarował, że nauka filozofii odbywa się w jego szkole w ramach innego przedmiotu¹⁵. Podobny odsetek ankietowanych prowadzi filozofię w innej formie (przy czym nie-

14 Oto podane w ankietach nazwy „przedmiotów filozoficznych o innej nazwie” (w nawiasie – liczba powtarzających się przypadków): *edukacja filozoficzna* (14); *podstawy filozofii* (9); *elementy filozofii* (7); *propedeutyka filozofii* (4); *wstęp do filozofii* (2); *kurs podstawowy filozofii*; *dzieje myśli*; *edukacja psychologiczno-filozoficzna*; *elementy filozofii przyrody*; *etyka*; *filozofia antyczna*; *filozofia/etyka*; *filozofia nowożytna*; *filozofia nauki z etyką biznesu*; *filozofia przyrody z elementami bioetyki*; *filozofia społeczna z retoryką*; *filozofia w literaturze*; *filozofia z godz. dyrektorskich*; *historia idei*; *myśl filozoficzna*; *retoryka*; *wiedza o sztuce z elementami estetyki*; *wiedza o nauce*; *wstęp do filozofii*; *wszechnica filozoficzna*; *wybrane zagadnienia z filozofii – filozofia starożytna*. Odnosnie do jednej z podanych nazw – „etyka” – należy zastrzec, że choć etyka jest dyscypliną filozoficzną, to w ankiecie podkreślano, że badanie nie dotyczy przedmiotu etyka.

15 Oto podane przez respondentów nazwy tych przedmiotów (w nawiasie – liczba powtarzających się przypadków): *język polski* (5); *etyka* (4); *wiedza o kulturze* (2); *religia* (2); *historia i społeczeństwo*; *komunikacja społeczna, dialog międzykulturowy*; *elementy filozofii*; *człowiek jako jednostka, człowiek w środowisku*; *historia*; *wos*; *sztuka*; *wych. do życia w rodzinie*; *etyka z elementami ontologii i epistemologii*; *język angielski*.

którzy respondenci zaliczyli tu zajęcia z filozofii w formie odrębnego przedmiotu)¹⁶ lub jako inne zajęcia pozalekcyjne¹⁷.

Wykres 2. Formy nauczania filozofii w roku 2013/2014.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=158 (wyniki nie sumują się do 100, ponieważ respondent mógł zaznaczyć kilka odpowiedzi).

Z deklaracji dyrektorów wynika, że od 2009 r. przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym nauczano w przynajmniej w 23 liceach, zaś w samym roku 2013/2014 – w 18. W 15 przypadkach na wskazane 23 i w 11 na 18 przedmiotu takiego nauczano w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców. Filozofii nauczano w formie takiego przedmiotu przede wszystkim w szkołach województwa mazowieckiego, a w za-

16 Wśród określeń dotyczących tych form znalazły się m.in. następujące: *filozofia jako odrębny przedmiot realizowany w klasach III; przedmiot filozofia dla klasy III (stara podstawa programowa)*. Ponadto: *dodatkowe zajęcia edukacyjne; każdy uczeń może wybrać ten przedmiot; filozofia lekcje; przedmiot dodatkowy – 1 godz. tyg. przez 5 semestrów – 87 osób; zajęcia dodatkowe; przedmiot dodatkowy; dodatkowe zajęcia obowiązkowe; godziny dyrektorskie; przedmiot dodatkowy z zajęcia z filozofii; zajęcia dodatkowe; forma lekcyjna; przedmiot dodatkowy; przedmiot dodatkowy; przedmiot obowiązkowy w gimnazjum; dodatkowy przedmiot w planie nauczania kl. II; godzina w planie lekcyjnym*. Padły również takie odpowiedzi: *zajęcia obowiązkowe w programie matury międzynarodowej; zajęcia nieobowiązkowe; indywidualny tok (program) nauki (2); przedmiot obowiązkowy w ramach innowacji pedagogicznej; innowacja pedagogiczna (3); innowacja – klasa klasyczna z poszerzonym programem plastyki, zajęć artystycznych, filozofii, logiki i językiem łacińskim; warsztaty filozoficzne; zajęcia dodatkowe; zajęcia dodatkowe, wprowadzone do planu nauczania o nazwie «Wprowadzenie do filozofii»; spotkania raz w miesiącu, 2 godziny; wykłady z filozofii jeden raz w miesiącu na WNS Uniwersytetu Śląskiego; udział uczniów w audycji radiowej na żywo (PRIV, PRadio dla Ciebie)*. Znalazła się też wypowiedź, którą można potraktować jako realizację idei ścieżek międzyprzedmiotowych lub która powinna być zaliczona do innej kategorii: *„nie nauczano filozofii w ramach oddzielnych godzin, jedynie elementy filozofii nauczane są w oparciu o program przedmiotów humanistycznych tj. język polski, historia, religia”*.

17 Podano następujące dookreślenia: *spotkania z przedstawicielami różnych religii, wykłady z pracownikami naukowymi UG, warsztaty filozoficzne; przygotowanie do udziału w olimpiadzie przedmiotowej (dla zainteresowanych); Międzyszkolna Akademia Filozoficzna; konwersatorium filozoficzne; kawiarenka filozoficzna; Humanistyczne Koło Samorozwoju; Młodzieżowa Akademia Filozoficzna; koło retoryki; przygotowanie do olimpiad i konkursów filozoficznych krajowych i międzynarodowych; program miejski „Jestem z Wrocławia, więc myślę”; warsztaty filozoficzne w ramach projektu „Jestem z Wrocławia, więc myślę”; warsztaty filozoficzne – „Św. Tomasz”; wszechnica filozoficzna; ITN; przygotowujące do olimpiady filozoficznej*.

sadzie w liceach warszawskich (6 placówek); ponadto po 4 takie licea odnotowano w województwach: dolnośląskim, pomorskim i śląskim. Pozostałe województwa, w których przedmiot filozofia w zakresie rozszerzonym znalazł się w szkolnych programach nauczania, pokazuje poniższa tabela.

Tabela 2. Liczba szkół ponadgimnazjalnych, w których w roku 2013/2014 lub niedługo wcześniej nauczano filozofii w zakresie rozszerzonym, w rozbiciu na województwa i rodzaje szkół.

województwo	liczba szkół w województwie	liczba szkół w mieście wojewódzkim	rodzaj szkoły (publiczna/niepubliczna)
mazowieckie	6	6	5 szkół niepublicznych, 1 publiczna
dolnośląskie	4	2	4 szkoły publiczne
pomorskie	4	-	3 szkoły publiczne, 1 niepubliczna
śląskie	4	2	3 szkoły niepubliczne, 1 publiczna
małopolskie	2	-	1 szkoła publiczna, 1 niepubliczna
lubelskie	1	1	szkoła niepubliczna
lubuskie	1	1	szkoła niepubliczna
łódzkie	1	-	szkoła publiczna
cała Polska	23	12	7 szkół publicznych, 16 niepublicznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=206.

W połowie szkół (12 placówek), gdzie filozofii nauczano w zakresie rozszerzonym, była ona realizowana w tzw. pakiecie rozszerzeń: w zdecydowanej większości (10 szkół) jest to pakiet humanistyczny.

Jeśli chodzi o liczbę godzin lekcyjnych przeznaczonych na przedmiot filozofia w zakresie rozszerzonym, to jest ona zróżnicowana, choć w blisko połowie tych szkół (9) realizowana jest w 240-godzinny cykl nauczania, jednak w części placówek liczba godzin jest mniejsza i nie przekracza 60 godzin dydaktycznych. Szczegóły dotyczące liczby godzin w pozostałych szkołach realizujących przedmiot filozofia w zakresie rozszerzonym przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Wykaz liczby godzin realizowanych w szkołach, w których w roku 2013/2014 lub niedługo wcześniej nauczano filozofii w zakresie rozszerzonym, według deklaracji dyrektorów.

Liczba godzin w cyklu nauczania przeznaczonych na realizację przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym	30 h	60 h	110 h	180 h	190 h	240 h	370 h	480 h
Liczba szkół	2	6	1	1	2	8	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=23. W jednym przypadku brak danych.

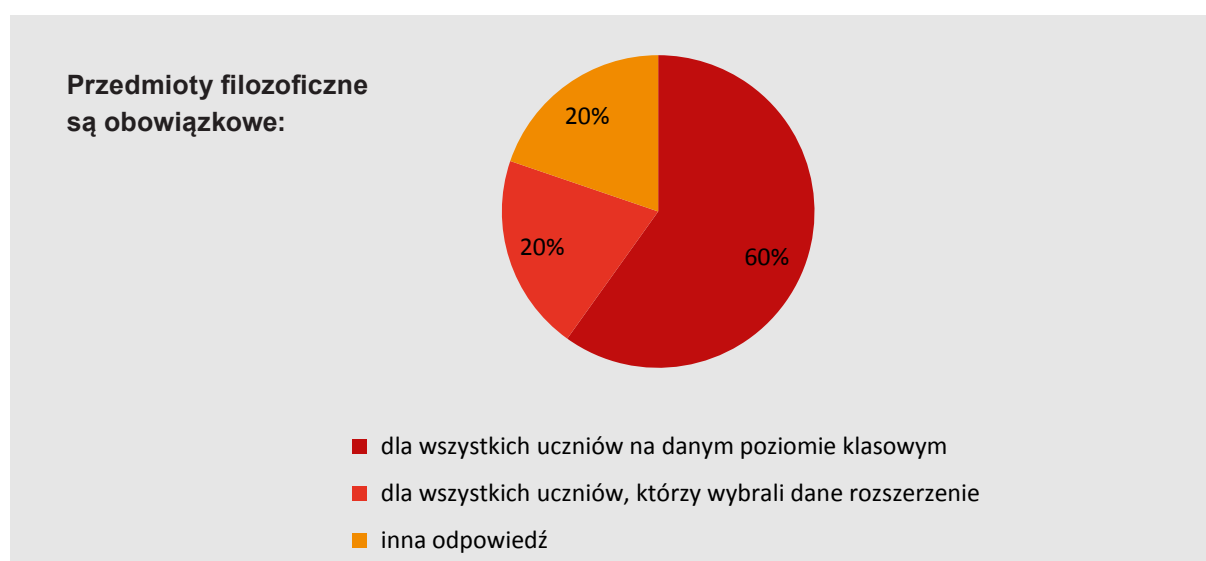
Jeśli chodzi o tryb nauczania przedmiotów filozoficznych (obowiązkowy/fakultatywny), to w przypadku blisko 3/4 badanych szkół były one prowadzone zawsze jako obowiązkowe, niewielki odsetek zadeklarował, że były one obowiązkowe dla części uczniów i nieobowiązkowe dla pozostałych. Podobny odsetek przyznał, że były one zawsze traktowane jako zajęcia fakultatywne.

Wykres 3. Tryb nauczania przedmiotów filozoficznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=206.

W szkołach, w których przedmioty filozoficzne określono jako obowiązkowe, w ponad połowie przypadków (60%) były one obowiązkowe dla wszystkich uczniów na danym poziomie klasowym, częściej takie sytuacje zdarzały się w szkołach ponadgimnazjalnych niż w gimnazjach (88,9% vs 59,9%). W części szkół są one natomiast obowiązkowe tylko dla uczniów, którzy wybrali dane rozszerzenie (20%). Sytuacje takie wystąpiły z kolei częściej w gimnazjach (20,3% vs 3,7%). W szkole co piątego dyrektora, który zaznaczył tę odpowiedź, jest to rozwiązane na innych, specyficznych dla danej placówki, zasadach. Zdecydowanie częściej zjawisko takie ma miejsce w szkołach ponadgimnazjalnych (21,4% vs. 7,4%).

Wykres 4. Zasady dotyczące obowiązkowego charakteru przedmiotów filozoficznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=172.

Jak wynika z badania, to, w których klasach nauczana jest filozofia, zależy w dużej mierze od etapu edukacyjnego. W przypadku gimnazjum nie ma dużych różnic w tym zakresie, choć widać wyraźnie, że częściej była ona nauczana w klasach II i III. Jeśli chodzi o szkoły ponadgimnazjalne, najczęściej nauczana była w klasach II – odpowiedź taką wybrało ponad 2/3 badanych nauczycieli. Zdecydowanie rzadziej pojawiała się natomiast w klasach I i III, a zupełnie sporadycznie zajęcia z filozofii prowadzone są w klasach IV. Jeśli chodzi o zajęcia międzyklasowe, nie były one częste, choć nieco częściej występują w gimnazjach niż szkołach ponadgimnazjalnych (25,7% vs 17%).

Tabela 4. Nauczanie filozofii w podziale na poziom szkoły i klasy.

	gimnazja	szkoły ponadgimnazjalne	ogółem
klasa I	57,1%	37,9%	41,1%
klasa II	68,6%	69,9%	69,5%
klasa III	65,7%	41,2%	45,8%
klasa IV	0,0%	1,3%	1,6%
zajęcia międzyklasowe	25,7%	17,0%	18,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=190 (wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź).

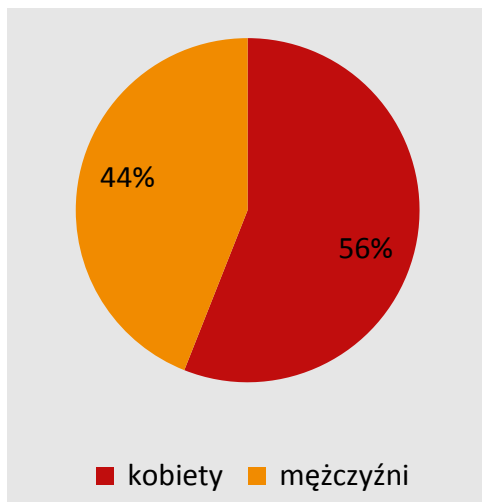
4.3. Podsumowanie

1. W Polsce w roku 2013/2014 filozofii w jakiegokolwiek formie zajęć nauczano w 196 szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, co stanowi 1,4% wszystkich szkół tego typu w naszym kraju. Nieznaczna większość tych szkół (57%) znajduje się w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców; tylko co 10. znajduje się na terenie gminy miejsko-wiejskiej lub w mieście do 15 tys. mieszkańców. Najwięcej tych szkół leży na terenie województwa mazowieckiego (44), śląskiego (26), małopolskiego (22) i dolnośląskiego (22).
2. W roku 2013/2014 filozofii nauczano przede wszystkim w szkołach ponadgimnazjalnych (155/196 przypadków), głównie w publicznych liceach ogólnokształcących (116).
3. Zgodnie z deklaracjami dyrektorów filozofia zazwyczaj nauczana była jako przedmiot uzupełniający (42% respondentów) lub przedmiot filozoficzny o innej nazwie (29%). W roku 2013/2014 tylko w 18 szkołach (a do niedawna w 23) filozofia nauczana była jako przedmiot w zakresie rozszerzonym. Co ciekawe, zgodnie z 12 deklaracjami (na 23 przypadki) przedmiotu tego nauczano w mniejszym wymiarze godzinowym niż przewidziany dla tego przedmiotu w rozporządzeniu o ramowych planach nauczania.
4. W większości przypadków przedmioty filozoficzne realizowane są w formie zajęć obowiązkowych (72% odpowiedzi), najczęściej dla danego poziomu klasowego (60% odpowiedzi); tylko w 20% szkół uczniowie musieli uczestniczyć w zajęciach z filozofii wówczas, gdy wybrali dany pakiet rozszerzeń.

5. Profil nauczyciela filozofii

5.1. Płeć, wiek i staż pracy

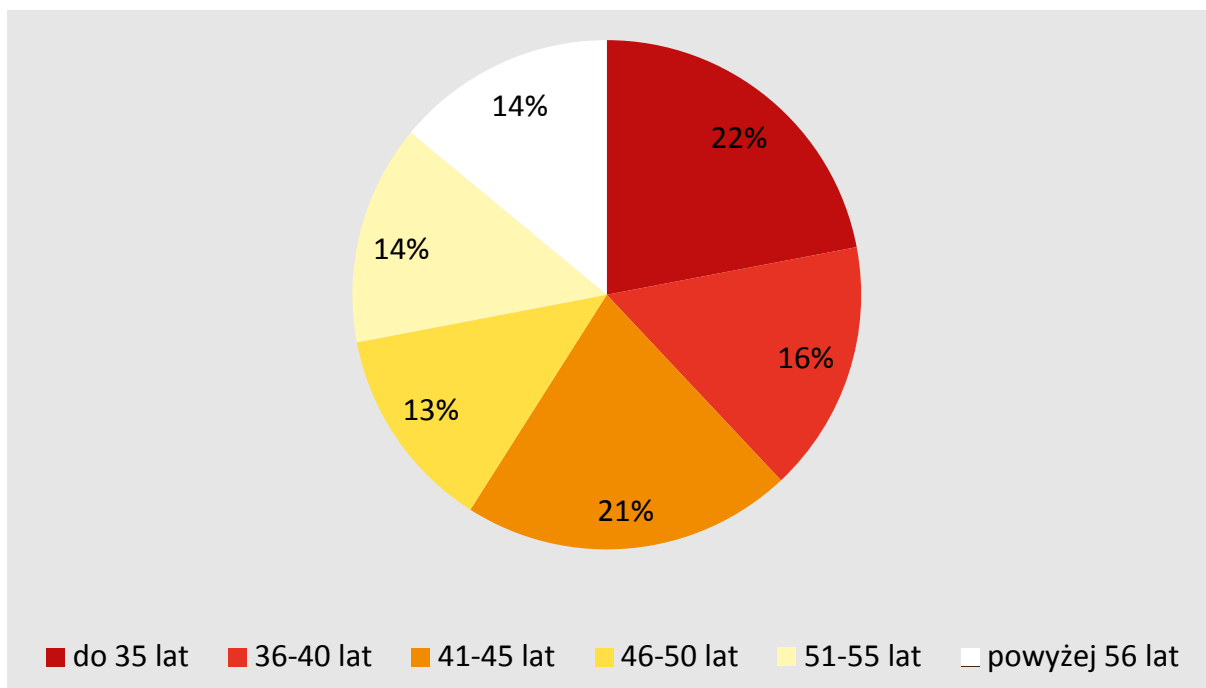
Ponad połowa nauczycieli biorących udział w badaniu ankietowym to kobiety (56,1%). Mężczyźni stanowili 43,9% wszystkich badanych.

Wykres 5. Płeć badanych nauczycieli.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Pod względem wieku, nauczyciele uczący filozofii są grupą dosyć zróżnicowaną. Co piąty badany nauczyciel nie ukończył 35 lat, a ponad 1/3 respondentów to osoby w wieku 36–45 lat. Osoby w wieku 46–55 lat stanowią ponad 1/4 badanych (28%).

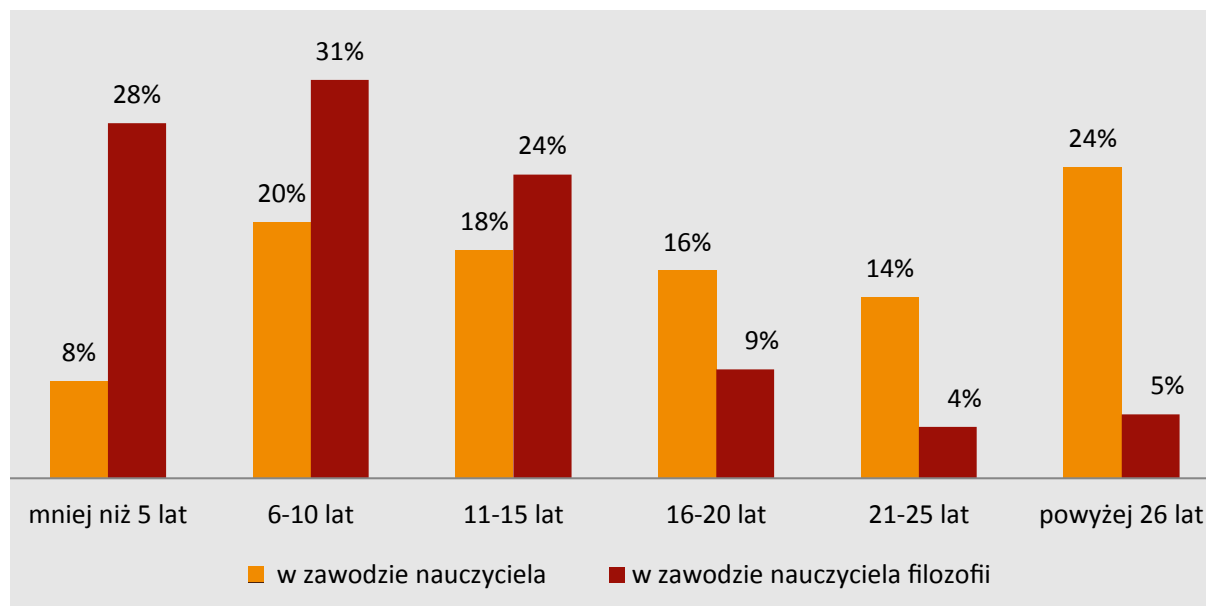

Wykres 6. Wiek badanych nauczycieli.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=194.

Jeśli chodzi o staż pracy badanych nauczycieli, to widać wyraźnie zróżnicowanie pod tym względem.

Blisko 8% nauczycieli pracuje w zawodzie nauczyciela mniej niż 5 lat, co piąty pracuje w zawodzie od 6 do 10 lat, natomiast blisko ¼ respondentów ma staż dłuższy niż 25 lat. Jeśli przyjrzymy się danym pokazującym staż pracy w zawodzie nauczyciela filozofii, widać wyraźnie, że duża część nauczycieli ma stosunkowo krótki czas pracy w tym zakresie: ponad połowa (60%) naucza filozofii mniej niż 10 lat. Prawie co dziesiąty badany przyznał natomiast, że zajmuje się nauczaniem tego przedmiotu od ponad 20 lat. Szczegóły prezentuje poniższy wykres.

Wykres 7. Staż pracy w zawodzie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=185.

5.2. Wykształcenie i przygotowanie do nauczania

Jeśli chodzi o ukończone kierunki studiów, to najczęściej nauczycielami filozofii są osoby, które studiowały filozofię. Oto cztery kierunki, które najczęściej kończyli nauczyciele filozofii (uzyskane tytuły/stopnie to najwyższe tytuły/stopnie uzyskane przez respondentów na danym kierunku):

- filozofia (103 osoby, z czego 8 osób z licencjatem, 73 magistrów, 20 doktorów z filozofii i 2 doktorów habilitowanych),
- filologia polska (64 osoby, z czego 58 magistrów i 5 doktorów),
- historia (19 osób, z czego 1 osoba z licencjatem, 16 magistrów i 2 doktorów)
- pedagogika (8 osób, z czego 7 magistrów i 1 doktor)¹⁸.

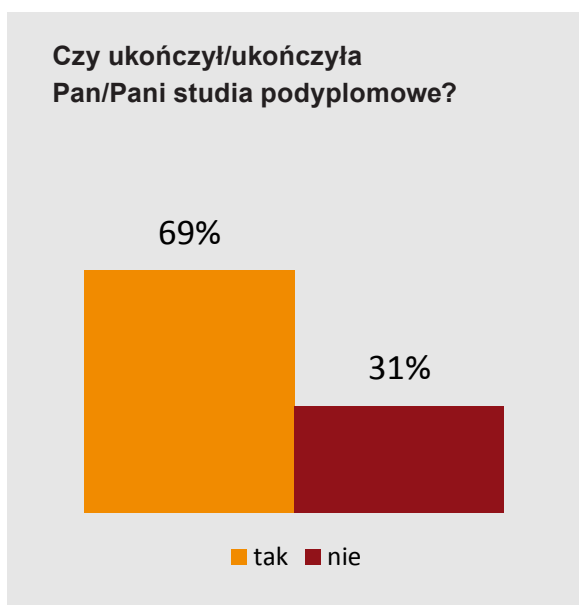
Warto przy tym zauważyć, że wśród respondentów znalazło się w sumie 39 osób posiadających stopień doktora (z czego 20 osób ma doktorat z filozofii, 5 z filologii polskiej, a pozostałe osoby z innych przedmiotów) oraz 3 doktorów habilitowanych (w tym 2 posiadających ten stopień w dziedzinie filozofii).

18 N=196, Respondenci mogli zaznaczyć wszystkie kierunki, które ukończyli. Pozostali badani wskazywali inne kierunki studiów.

Zdecydowana większość badanych nie ma żadnych związków ze środowiskiem akademickim, a tylko co dziesiąty (10%) deklaruje, że jest wykładowcą wyższej uczelni, zatrudnionym na podstawie umowy o pracę, ponadto 9% badanych nauczycieli posiada obecnie status doktoranta.

Ponad ⅔ badanych nauczycieli, a dokładnie 123 ze 196, deklaruje ukończenie studiów podyplomowych; w przypadku prawie połowy były to studia filozoficzne – sama filozofia, filozofią z etyką, wiedza o kulturze i filozofia lub metodyka nauczania filozofii.

Do tego ponad ¼ ankietowanych deklaruje ukończenie dodatkowych kursów/szkoleń pomagających w nauczaniu filozofii. Dokładniejsze ich określenie przez respondentów ujawniło, że można w ten sposób zakwalifikować tylko część deklaracji (np. warsztaty metodyczne czy szkolenia z metody Lego-Logos). Każda odpowiedź potwierdzała jednak dodatkową aktywność nauczyciela w zakresie zwiększania kompetencji w dziedzinie nauczania filozofii.

Wykres 8a. Ukończone przez nauczycieli filozofii studia podyplomowe.

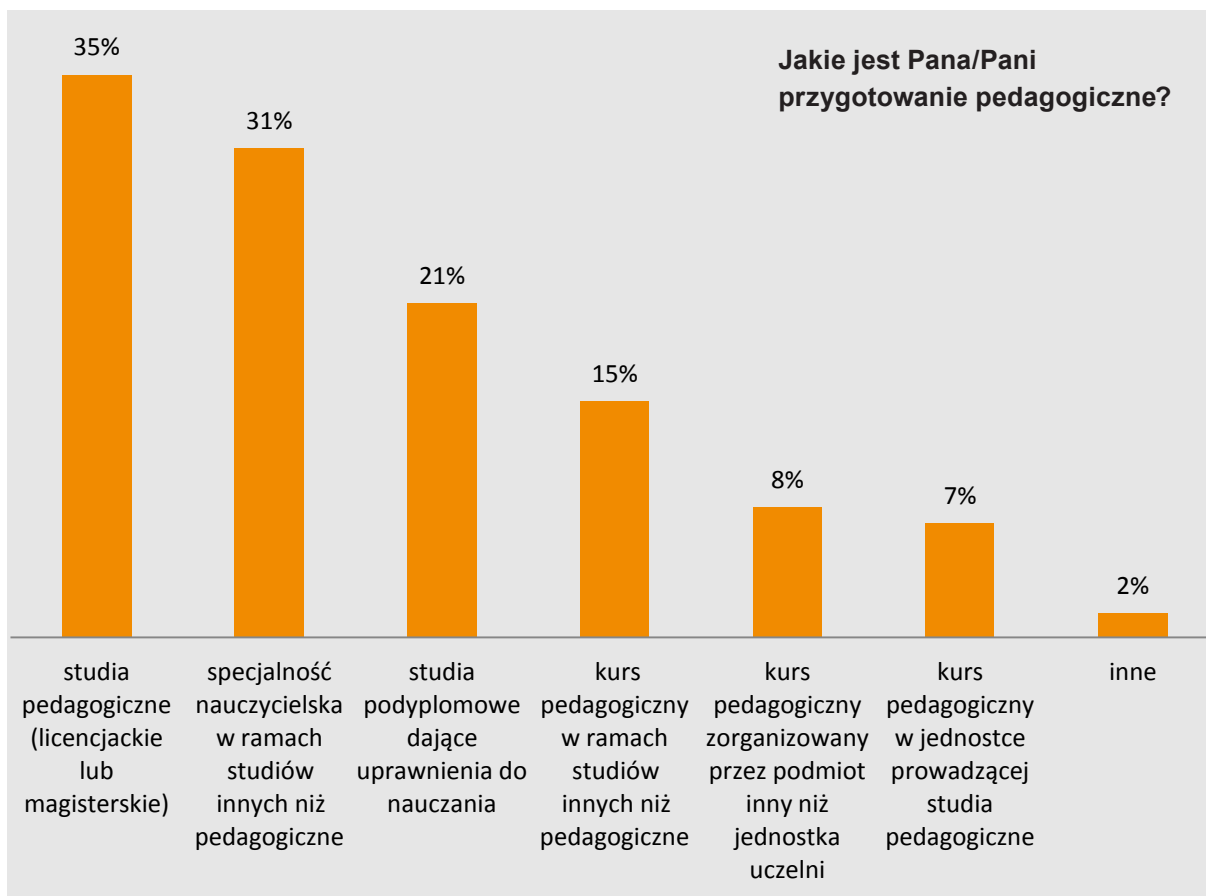
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Wykres 8b. Ukończone dodatkowe kursy lub szkolenia w zakresie filozofii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Ponad ⅓ nauczycieli ukończyła studia pedagogiczne (licencjackie lub magisterskie), niemal tyle samo osób deklaruje posiadanie specjalności nauczycielskiej w ramach studiów innych niż pedagogiczne. Co piąty badany nauczyciel ma skończone studia podyplomowe dające uprawnienia do nauczania, 15% ma za sobą kurs pedagogiczny w ramach studiów innych niż pedagogiczne. Zdecydowanie rzadziej badani zadeklarowali ukończenie kursów pedagogicznych organizowanych przez podmioty inne niż jednostki uczelni lub w jednostkach prowadzących studia pedagogiczne. Szczegóły przedstawia poniższy wykres.

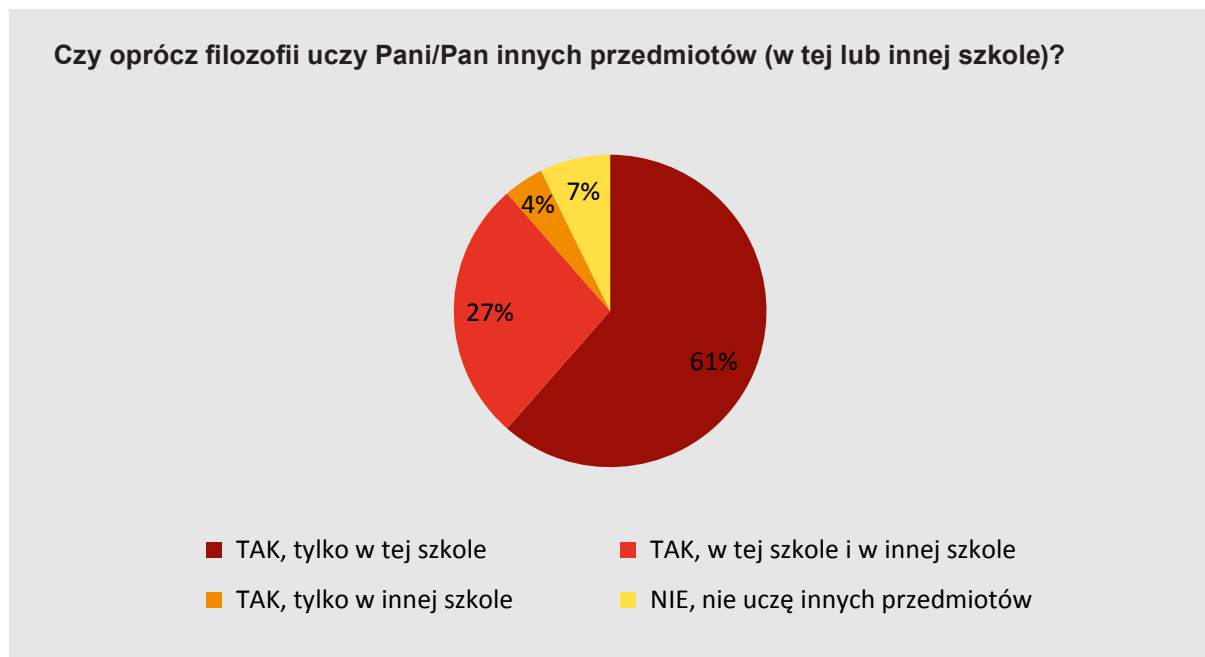

Wykres 9. Przygotowanie pedagogiczne nauczycieli filozofii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

5.3. Nauczane przedmioty

Ponad 90% ankietowanych zadeklarowało, że oprócz filozofii uczy innych przedmiotów. Z tego ponad 60% tylko w tej samej szkole, w której uczy filozofii, ponad ¼ zarówno w tej samej, jak i innej, zaś 4% tylko w innej szkole. 7% badanych odpowiedziało, że uczą jedynie filozofii.

Wykres 10. Nauczanie innych przedmiotów przez nauczycieli filozofii.

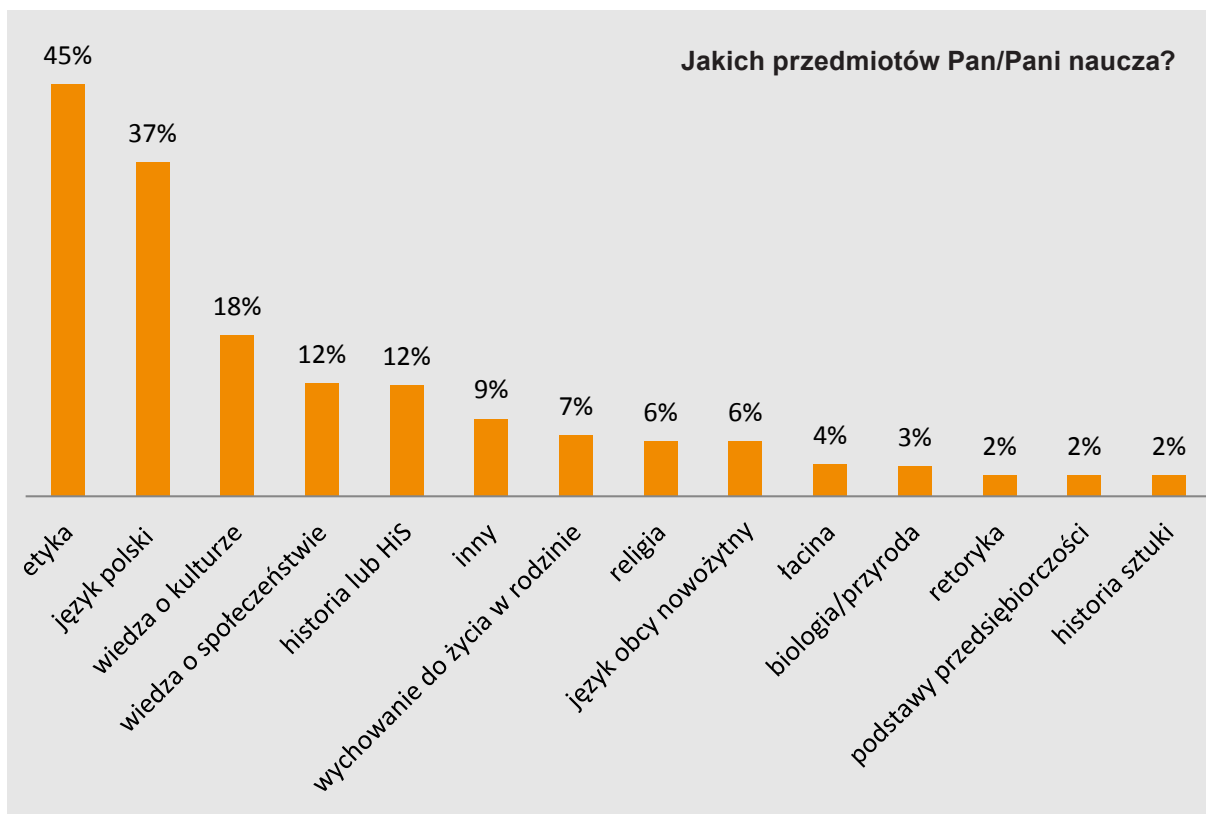
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=192.

Najczęściej, oprócz filozofii, nauczyciele uczą etyki (45%), języka polskiego (37%), wiedzy o kulturze (18%) oraz wos-u¹⁹ (12%). 9% nauczycieli wskazało inne przedmioty, wśród których znalazły się m.in. logika, matematyka, chemia, greka, edukacja dla bezpieczeństwa oraz inne zajęcia, którymi zajmują się w szkole np. zajęcia karate, techniczne, muzyczne czy praca w bibliotece²⁰.

Jeśli porównamy odpowiedzi dotyczące nauczanego przedmiotu z etapem edukacyjnym, to widać pewne różnice. W szkołach ponadgimnazjalnych nauczyciele filozofii zdecydowanie częściej niż w gimnazjach uczą także języka polskiego (42% vs 15%). Z kolei w gimnazjach częściej uczą historii (18% vs 17%), wychowania do życia w rodzinie (18% vs 4%), etyki (56% vs 42%) oraz religii (12% vs 5%).

19 Przypadek tego przedmiotu dotyczy oczywiście tylko nauczycieli ze szkół ponadgimnazjalnych.

20 Poszczególne przedmioty zostały wymienione przez ok. 1% respondentów, dlatego zostały one uwzględnione w zbiorczej kategorii „inne”.

Wykres 11. Inne przedmioty nauczone przez nauczycieli filozofii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=178 (wyniki nie sumują się do 100%, badani mogli wskazać kilka odpowiedzi).

5.4. Podsumowanie

1. Nauczyciele filozofii są grupą zróżnicowaną pod względem płci, wieku oraz stażu pracy w zawodzie nauczyciela.
2. Większość nauczycieli filozofii ukończyła studia filozoficzne (103/192 badanych). Pozostali to najczęściej absolwenci kierunków humanistycznych, głównie filologii polskiej. Co piąty nauczyciel był w czasie realizacji badania związany z uczelnią (10% w ramach umowy o pracę, 9% jako doktoranci). Ponadto ponad 2/3 respondentów ukończyło studia podyplomowe, z czego połowa z filozofii. Ponad 1/4 brała udział w zajęciach pomagających w nauczaniu filozofii.
3. Ponad 90% nauczycieli filozofii uczy zarazem innego przedmiotu, zazwyczaj w tej samej szkole. Najczęściej uczą oni etyki (45%) i języka polskiego (37%); generalnie są to przedmioty humanistyczne lub społeczne, rzadko się zdarza, by nauczyciel filozofii uczył np. biologii lub przyrody (3%). Tylko 6% nauczycieli filozofii uczy zarazem religii.

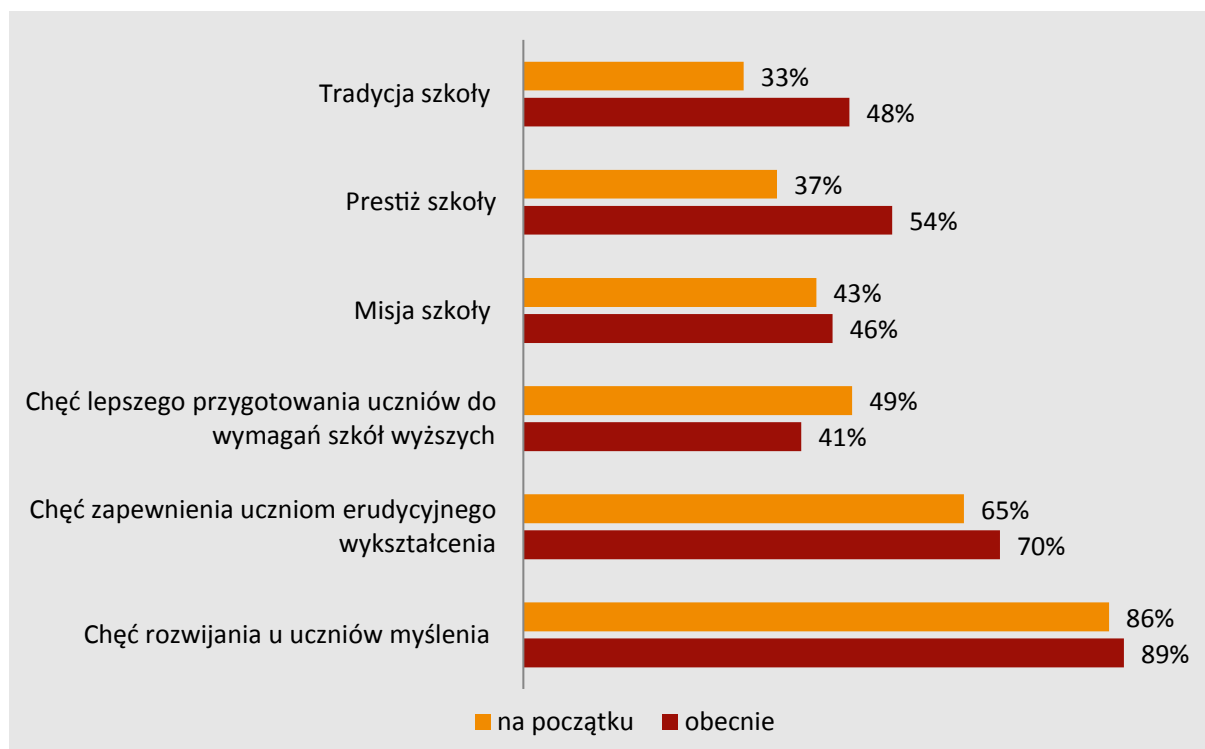
6. Cele i motywacje nauczania filozofii według dyrektorów i nauczycieli

6.1. Powody wprowadzenia do szkoły przedmiotu filozoficznego w opinii dyrektora

Najczęściej wskazywane przez dyrektorów w ankietach powody wprowadzenia w szkole filozofii to: chęć rozwijania u uczniów myślenia, chęć zapewnienia uczniom erudycyjnego wykształcenia oraz chęć lepszego przygotowania uczniów do wymagań szkół wyższych. Wielu dyrektorów wskazuje również na tradycję szkoły, misję oraz prestiż szkoły.

Dyrektorów zapytano w ankiecie także o powody kontynuowania nauczania filozofii. Również w tym przypadku najczęściej zaznaczano: chęć rozwijania u uczniów myślenia oraz chęć zapewnienia uczniom erudycyjnego wykształcenia. Co ciekawe, w odpowiedziach tych większego znaczenia nabrały tradycja, prestiż i misja szkoły.

Okolo 9% dyrektorów w przypadku obu pytań zazaczyło odpowiedź „inne”. Jako powody wskazywali oni m.in.: zwiększenie konkurencyjności szkoły, chęć przygotowywania do olimpiady filozoficznej, zainteresowania uczniów czy przekonanie, że filozofia jest odpowiedzią na wyzwania współczesnego świata. Wskazywali też: możliwość zapewnienia uczniom „kształcenia, które jest standardem w państwach UE”, poszerzenie oferty edukacyjnej, wprowadzenie innowacji, a także wsparcie nauczania języka polskiego i historii w zakresie rozszerzonym.

Wykres 12. Powody nauczania filozofii.

Wyniki odpowiedzi dyrektorów na pytania wielokrotnego wyboru: „Z jakich powodów wprowadzono do Pani/Pana szkoły nauczanie filozofii? Proszę wybrać wszystkie odpowiedzi, które pasują” oraz „Z jakich powodów obecnie nauczają się w Pani/Pana szkole filozofii? Proszę wybrać wszystkie, które pasują”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=206.

Zapoznanie się z wypowiedziami dyrektorów zebranymi podczas badania jakościowego pozwala na głębszy wgląd w przyczyny wprowadzenia filozofii.

Filozofia jako element promocji – zwiększenie konkurencyjności szkoły

Wprowadzenie filozofii do oferty edukacyjnej jest traktowane przez niektórych dyrektorów jako element promocji i sposób na urozmaicenie oferty szkoły. Filozofia stanowi dla nich dopełnienie oferty przedmiotów humanistycznych, a jako przedmiot wyróżniający szkołę na tle innych ma na celu zainteresowanie uczniów ofertą szkoły. Zdarza się, iż dyrektor traktuje nauczanie filozofii instrumentalnie i jeżeli popularność przedmiotu wśród uczniów jest mała, filozofia zostaje zastąpiona innym przedmiotem. Dobrze obrazuje to przytoczona poniżej wypowiedź dyrektora jednej ze szkół:

Miał to być element „super fajnej promocji”. W tej szkole przedmiot filozofia funkcjonuje tylko od roku i prawdopodobnie w przyszłym roku zostanie zastąpiony innym – „popularniejszym”. (...) Czyli (należy) wymienić po prostu na te przedmioty, które mogą im się bardziej przydać na studiach. Natomiast w przypadku filozofii – ani w przypadku tego profilu medycznego, ani politechnicznego, to im się po prostu niestety nie przyda. [WD-2]

Historia i charakter szkoły

Są szkoły, w których nauczanie filozofii jest związane z tradycją i historią danej placówki. W tych szkołach nauczanie filozofii jest ważnym elementem kształcenia i wychowania uczniów.

Przyczyną było to, że filozofia jest takim przedmiotem, który chcieliśmy mieć w szkole katolickiej, ponieważ ona otwiera horyzonty myślowe uczniów i zawsze w naszych szkołach filozofia była obecna – w związku z tym jakaś tradycja szkół katolickich też przemawiała za tym, żeby filozofia się u nas pojawiła. [WD-12]

Ogólny rozwój uczniów oraz chęć rozwijania u uczniów samodzielnego, krytycznego myślenia

Kolejny powód wprowadzenia i nauczania filozofii to chęć zapewnienia uczniom całościowego i wszechstronnego wykształcenia. To postawa wielu dyrektorów, którzy mają szerokie spojrzenie na misję edukacyjną szkoły, a wybierając przedmioty nie kierują się ich popularnością czy przydatnością w procesie rekrutacji, ale traktują nauczanie filozofii jako przedmiot, który ma się przyczynić do ogólnego, całościowego rozwoju uczniów. Dobrze obrazuje to następujący cytat:

To, czemu ten przedmiot służy, czyli umiejętność rozpoznawania, rozumienia ważnych problemów filozoficznych, szukania rozwiązań tych problemów. Nawet sama praca z tekstami filozoficznymi, ich czytanie, interpretacja, ich analiza. Rekonstruowanie różnych tez, argumentów. To wszystko jest tak ważne, tak potrzebne, tak przydatne w życiu, że jeśli można było chociaż w takim śladowym czy szczątkowym wymiarze tego uczyć, to było to ze wszech miar słuszne. [WD-8]

Specyfika szkoły – szkoła, do której uczęszczają uczniowie wielu wyznań

Powód wprowadzenia i nauczania filozofii może być także związany ściśle ze specyfiką szkoły. Przykładem jest szkoła, do której zaczęły chodzić dzieci różnych wyznań i nauczyciel etyki zaproponował, aby – obok etyki – wprowadzić do szkoły filozofię. Od tej pory jest ona nauczana w tej szkole i cieszy się dużym zainteresowaniem, zarówno ze strony uczniów, jak i rodziców.

6.2. Cele nauczania filozofii w szkole – wypowiedzi dyrektorów

Zapytani o cele nauczania filozofii, dyrektorzy wskazują przede wszystkim na rozwijanie u uczniów umiejętności: myślenia, rozumienia otaczającej rzeczywistości oraz rozwiązywania problemów filozoficznych. Filozofia, zdaniem badanych dyrektorów, pozwala wykształcić również wiele umiejętności „miękkich” takich jak: umiejętność dyskusowania, wyciągania wniosków oraz logicznego myślenia. Zdaniem dyrektorów, filozofia służy rozwijaniu umiejętności rozpoznawania i rozumienia ważnych problemów oraz poszukiwaniu rozwiązań tych problemów. Filozofia stanowi także dobre uzupełnienie oferty edukacyjnej szkoły.

My, żeby funkcjonować i być atrakcyjnym na rynku, to musimy przedstawić taką ofertę edukacyjną szkoły, która będzie w jak największym stopniu rozwijała młodego człowieka i jeżeli ominiemy filozofię, to przedmioty humanistyczne będą lekko zubożone (...). [WD-11]

6.3. Plany dyrektorów co do kontynuowania nauczania filozofii

Większość badanych dyrektorów zadeklarowała, że zdecydowanie planują kontynuację nauczania filozofii (57,3%) lub raczej ją planują (28,6%). Co dziesiąty raczej nie planuje kontynuacji tego przedmiotu, a 4,5% dyrektorów nie jest zdecydowanych odnośnie dalszych losów filozofii. Plany dyrektora co do kontynuowania nauczania filozofii w przyszłości są ściśle związane z charakterem szkoły i powodami, które zadecydowały o wprowadzeniu filozofii do programu nauczania: szkoły, dla których nauczanie filozofii jest sposobem na urozmaicenie oferty i elementem promocji rezygnują z jej nauczania, jeżeli popularność tego przedmiotu wśród uczniów nie jest wystarczająca. Są jednak szkoły, w których przedmiot filozofia jest stałym elementem kształcenia, niezależnie od stopnia zainteresowania wśród uczniów. Znamienna jest przytoczona poniżej wypowiedź dyrektora jednej ze szkół, w której filozofia jest ważnym elementem programu nauczania (choć przykład ten dotyczy szkoły katolickiej, zjawisko to nie ogranicza się do szkół wyznaniowych).

Myślę, że nie zrezygnujemy z tego, bo to jest coś, co różni naszą szkołę od innych szkół i jest taką naszą propozycją edukacyjną i jest czymś, co jak najbardziej koresponduje z ideą szkoły katolickiej. Myślę, że filozofia pozostanie, tym bardziej, że dzisiaj widzimy konieczność pokazania młodzieży różnych dróg myślenia. W dzisiejszym świecie, który raczej – mówiąc kolokwialnie – „odmóżdża”. [WD-12]

6.4. Cele nauczania filozofii według prowadzących zajęcia i możliwość ich realizacji

Cele nauczania filozofii w opiniach nauczycieli

W podstawie programowej przedmiotu filozofia na IV etapie edukacyjnym w zakresie rozszerzonym określone zostały następujące cele kształcenia (wymagania ogólne):

- I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji.
 - Uczeń rozpoznaje i rozumie problemy (pytania) filozoficzne.
 - Rozumie filozoficzne rozwiązania tych problemów i wspierające je argumenty.
 - Rozumie argumenty wysuwane przeciwko poszczególnym tezom.
 - Odróżnia tezy od założeń i argumentów.
- II. Tworzenie wypowiedzi.
 - Uczeń formułuje podstawowe pytania (problemy) oraz tezy filozoficzne.
 - Prawidłowo rekonstruuje poznane argumenty.
 - Porównuje różne rozwiązania tego samego problemu.
 - Jasno prezentuje własne stanowisko w dyskusji, popiera je rzetelną argumentacją oraz przykładami.
 - Prawidłowo posługuje się pojęciami filozoficznymi.
 - Stosuje argumentację filozoficzną do rozpatrywania problemów życia codziennego i społecznego.
- III. Analiza i interpretacja tekstów filozoficznych. Filozoficzna analiza i interpretacja tekstów pozafilozoficznych.
 - Uczeń rekonstruuje problemy (pytania) zawarte w tekście filozoficznym lub takie, na które tekst stanowi odpowiedź.
 - Rekonstruuje tezy i argumenty zawarte w tekście.
 - W analizie tekstu prawidłowo posługuje się pojęciami filozoficznymi.
 - Rekonstruuje problemy, tezy i argumenty filozoficzne zawarte w tekstach kultury.

Zestawienie 1. Cele kształcenia dla przedmiotu filozofia.

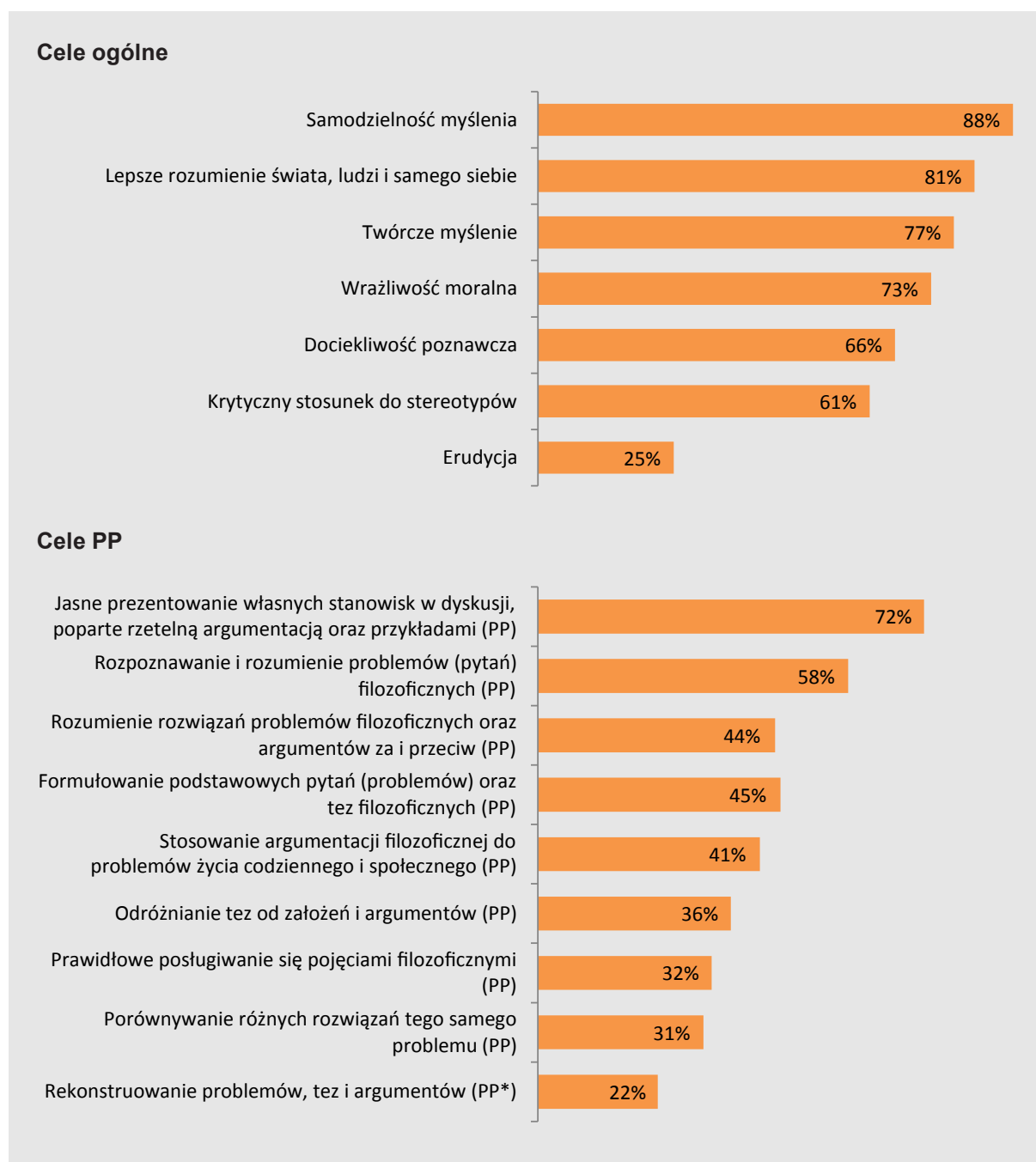
Źródło: Podstawa programowa przedmiotu filozofia na IV etapie edukacyjnym w zakresie rozszerzonym (Dz. U. 2012, poz. 997 ze zm.).

Autorzy podstawy programowej z filozofii zakładają, iż uczeń po podstawowym kursie z filozofii będzie:

- umiał odczytywać wypowiedzi i zawarte w nich informacje,
- umiał tworzyć wypowiedzi oraz
- miał umiejętność filozoficznej analizy i interpretacji tekstów filozoficznych.

Wszyscy nauczyciele biorący udział w badaniu ankietowym (zarówno ci uczący w szkołach ponadgimnazjalnych, jak i ci uczący w gimnazjach) zostali zapytani o doniosłość celów nauczania filozofii. Część z wymienionych w pytaniu celów stanowią cele ogólne, związane z rozwojem kompetencji miękkich: twórczym rozumieniem świata, samodzielnym i twórczym myśleniem, wyłonione dzięki badaniu pilotażowemu. Druga grupa to cele bardziej szczegółowe, zaczerpnięte wprost z podstawy programowej. Nauczyciele zostali poproszeni o ocenę wymienionych celów na skali 0–5, gdzie 5 oznacza najważniejszy cel. Poniższy wykres prezentuje procent odpowiedzi o wartości 5, czyli przypadków, w których

nauczyciele uważają dany cel za najważniejszy. Ponieważ, jak zaznaczono, pierwsza grupa to cele ogólne, zaś druga – bardziej szczegółowe (co sprawia, że mogą zawierać się w ogólnych i z tego powodu być rzadziej wyboierane jako najważniejsze), aby nie sugerować automatycznego porównywania wyników pomiędzy grupami, przedstawiono je oddzielnie. W ankiecie cele te były jednak wymieszane.

Wykres 13. Najważniejsze cele nauczania filozofii według nauczycieli filozofii (% nauczycieli wskazujących dany cel jako najważniejszy).

Cele zaczerpnięte z podstawy programowej oznaczono jako „PP”; gwiazdką oznaczono cel, który został znacznie zmodyfikowany poprzez uogólnienie (por. zestawienie 1). W ankiecie oznaczeń tych nie podawano.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Jako cel nauczania filozofii nauczyciele upatrują przede wszystkim nauczenie uczniów samodzielnego myślenia (dla 88% nauczycieli jest to najważniejszy cel), lepsze rozumienie przez uczniów świata, ludzi i samych siebie (81%), nauczenie uczniów twórczego myślenia (77%). Dla nauczycieli ważne jest także, aby uczniowie potrafili jasno prezentować swoje stanowisko podczas dyskusji, a także wyrobienie w uczniach wrażliwości moralnej, dociekliwości poznawczej oraz postawy krytycznego stosunku do stereotypów.

Cele, które zgodnie z deklaracjami mają dla nich mniejsze znaczenie, to nauczenie uczniów rekonstruowania problemów, tez i argumentów, erudycja, prawidłowe posługiwanie się pojęciami filozoficznymi, odróżnianie tez od założeń – są to cele zaczerpnięte wprost z podstawy programowej. Nauczyciele, podobnie jak dyrektorzy, w nauczaniu filozofii kładą zatem nacisk na wyposażenie uczniów w umiejętności, które pozwolą im lepiej rozumieć otaczającą rzeczywistość i w niej funkcjonować, mniej ważne jest dla nich rozumienie pojęć filozoficznych czy umiejętności formalne. Najważniejsze cele, które stawiają sobie nauczyciele ucząc filozofii, są dla nich zarazem najbardziej realne do spełnienia.

Dla większości badanych nauczycieli najważniejszym celem nauczania filozofii są cele związane z kształceniem umiejętności miękkich i umiejętności społecznych.

Warto dodać, że podczas seminarium jeden z uczestników uznał, że cele są ze sobą powiązane: „przez cele erudycyjne uzyskamy pozostałe” [SE-7].

Cele nauczania filozofii w wypowiedziach nauczycieli – wyniki badania jakościowego

Wywiady z nauczycielami potwierdzają wnioski, które zostały wyciągnięte na podstawie badania ilościowego: dla nauczycieli ważniejsze są cele ogólne, wykształcenie u uczniów umiejętności miękkich, a mniej ważna jest znajomość historii filozofii czy też poprawne operowanie pojęciami filozoficznymi.

Gdy przyjrzymy się celom nauczania filozofii, o których mówią nauczyciele w wywiadach, wyłaniają się trzy grupy celów:

- cele praktyczne, wyposażenie uczniów w umiejętności niezbędne we współczesnym świecie, czyli umiejętność myślenia, argumentacji, kontrargumentowania, formułowania wniosków, wyrażania własnych opinii.
- cele związane z nauką innych przedmiotów – wiedza filozoficzna traktowana jako podstawa do poznawania innych nauk.
- cele związane z ogólnym rozwojem ucznia i wychowawczą rolą filozofii – filozofia jest traktowana przez nauczycieli jako forma przygotowania do bycia dojrzałym człowiekiem i świadomym obywatelem.

Wyposażenie uczniów w umiejętności potrzebne do funkcjonowania we współczesnym świecie: samodzielne, logiczne myślenie, krytyczne myślenie, krytyczne podejście do rzeczywistości

W wypowiedziach nauczycieli często pojawia się potrzeba nauczania wychowanków logicznego, samodzielnego myślenia.

Myślę, że to jest to, czego naszemu społeczeństwu najbardziej brakuje. I samodzielności myślenia, żeby nie bali się myśleć. „Sapere Aude” – odważ się być mądrym. To jest, myślę, główne zadanie dla filozofii. [WN-1]

Kolejnym celem, jaki stawiają sobie nauczyciele, jest nauczenie uczniów formułowania argumentów, kontrargumentowania, krytycznego podejścia do różnych zagadnień oraz umiejętności wyciągania

wniosków. Nauczyciele chcą wyposażyć uczniów w pojęcia i umiejętności, które pozwolą im świadomie odbierać i rozumieć otaczającą ich rzeczywistość, jak również formułować własne opinie, przedstawiać je i logicznie argumentować.

Poza tym zwracam uwagę na to, żeby oni się nauczyli porządnie argumentować. Zwracam uwagę na różne sposoby, typy argumentacji, też żeby rozbudzić w nich takie niestandardowe myślenie albo krytyczne podejście do różnych kwestii, zarówno za i przeciw, czyli taka kultura logiczna też. [WN-9]

Badani nauczyciele podkreślają znaczenie umiejętności krytycznego podejścia do rzeczywistości, świadomego jej odbioru, jak również wyciągania wniosków i odważnego wyrażania swoich poglądów.

Mnie zależy na tym, aby uczniowie byli krytyczni, czyli krytyka, nie krytykanctwo oczywiście, ale krytyka i taka analiza, nieprzyjmowanie czegoś bezkrytycznie [WN-6].

Nauczyciele filozofii podkreślają praktyczne zastosowanie wiedzy filozoficznej i odniesienie jej do otaczającej rzeczywistości. Filozofia rozumiana jako wiedza będąca w oderwaniu od współczesnego świata zdaniem badanych jest bezużyteczna. Filozofia stanowi narzędzie, które pozwala lepiej zrozumieć rzeczywistość i pojawiające się problemy. Dobrą ilustracją takiego podejścia jest następujący cytat:

(...) Żeby wiedzieć, że świat nie koniecznie jest zawsze biało-czarny, tylko jest trochę też taki szarawy. Tylko na zasadzie takiej, żeby umieli wyciągać wniosek z tego, co się dzieje wokół nich. A filozofowie w tym mogą pomóc. Dlaczego coś się dzieje. Że to nie jest takie proste. Że jeżeli np. jest przemoc w domu, to nie jest takie proste, że nie wiem... że rodzic jest zły. Że to jest złożona sytuacja. Myślę, że filozofia w tym pomaga bardzo mocno. Zresztą bardzo dużo przyciąga takich ludzi, nazwę ich „pośluczonych życiem”, którzy mają negatywne doświadczenia. [WN-8]

Celem nauczania filozofii jest także prowokowanie uczniów do samodzielnego dochodzenia do prawd, wniosków, formułowania wniosków i refleksji. Rolą nauczyciela jest pokazanie drogi, naprowadzenie ucznia na pewien tor myślenia. Poniżej zamieszczono wypowiedź jednego z nauczycieli:

Natomiast o to chodzi, żeby uczniowie sami dochodzili do pewnych prawd, wniosków, przemyśleń, refleksji. Jeżeli ja ich w jakiś sposób naprowadzam, to raczej proszę o sprecyzowanie, o uzupełnienie, o to czy ktoś się z kimś zgadza czy nie zgadza, na ile coś jest jakieś – takie pytania czasami zadaję. Albo czasem pojawia się pytanie, na co jeszcze warto zwrócić uwagę, co jeszcze chcieliby powiedzieć. [WN-9]

Integracja wiedzy filozoficznej z wiedzą z innych przedmiotów, filozofia jako podstawa do zrozumienia innych nauk, wyposażenie uczniów w podstawowe narzędzia niezbędne na innych przedmiotach

Badani nauczyciele podkreślają silne powiązanie filozofii z innymi dziedzinami nauki i znaczenie wiedzy filozoficznej dla ich zrozumienia. W wielu opiniach, zarówno badanych nauczycieli, jak również uczestników seminarium filozoficznego, pojawia się postulat wprowadzenia filozofii jako przedmiotu obowiązkowego dla wszystkich uczniów.

Filozofia jest takim zagadnieniem, które powinno być podstawą do tego, żeby zajmować się innymi zagadnieniami i w tym kontekście powinno się tą filozofię wprowadzić, żeby na przykład pokazać uczniom, że jeżeli będą chcieli być inżynierami, to że sam sposób ułożenia procesu eksperymentowania czy badania jest kluczowy do tego, co się rozwinie, i to jest rola filozofii. W medycynie nie będziemy rozmawiali o tym, w jaki sposób leczyć tylko np. jak podchodzić do kwestii leczenia, więc w związku z tym filozofia wg mnie jest takim zagadnieniem, które powinno przygotować ludzi do tego, żeby wykonywać zupełnie inne zadania. [WN-6]

Filozofia pozwala wykształcić wiele umiejętności potrzebnych na innych przedmiotach: analizowanie tekstu, umiejętność wystawiania się, umiejętność konstruowania wypowiedzi i argumentowania, umiejętność pisania zwięzłych tekstów. Jak twierdzi jeden z badanych nauczycieli,

To są wszystko rzeczy, z którymi, ja wiem, że dzisiaj młodzi ludzie mogą mieć kłopoty. A oni na zajęciach dodatkowych z filozofii mogą to sobie po prostu wyćwiczyć. [WN-12].

Zdaniem nauczycieli, praca z tekstem filozoficznym jest bardzo dobrym materiałem do ćwiczenia rozumienia czytanego tekstu, z którą to umiejętnością wielu uczniów ma dziś problemy. Celem nauczania filozofii powinno być także doskonalenie umiejętności komunikowania: czytania, pisania, mówienia.

Oczywiście, nie chodzi o takie minimalne czytanie, mówienie i pisanie, tylko, żeby czytali rozumiejąc czytany tekst. I właśnie tekst filozoficzny jest dobrym materiałem do ćwiczenia tej umiejętności. Żeby umieli pisać tak, żeby tekst był logiczny, spójny. I oczywiście, żeby tak umieli mówić, żeby ktoś rozumiał, o co im chodzi. (...) To też jest ważne, żeby umieli się tak wypowiedzieć, żeby do odbiorcy docierał pełen komunikat, a nie tylko częściowy. No i oczywiście najważniejsze w tym wszystkim są czynności myślowe, żeby umieli myśleć. [WN-9]

Zgłębianie wiedzy filozoficznej daje możliwość lepszego zrozumienia zagadnień pojawiających się na innych przedmiotach: języku polskim, historii. Celem edukacyjnym szkoły powinno być zatem integrowanie wiedzy przekazywanej na różnych przedmiotach w celu jej lepszego zrozumienia. Wątek braku takiej integracji chronologicznej wiedzy przekazywanej na przedmiotach humanistycznych został poruszony podczas seminarium. Pojawił się postulat takiego skonstruowania programów przerabianych na przedmiotach humanistycznych, aby uczniowie na różnych przedmiotach przerabiali równolegle te same epoki. [SE-1].

Wychowawcza rola filozofii

Z badania ankietowego wynika, że dla blisko $\frac{3}{4}$ badanych nauczycieli najważniejszym celem w nauczaniu filozofii jest wykształcenie u uczniów wrażliwości moralnej. Wątek ten pojawia się także w wywiadach z nauczycielami: nauczanie filozofii to nie tylko przekazywanie wiedzy na temat różnych nurtów czy koncepcji filozoficznych, to nie tylko nauka dyskutowania, formułowania argumentów i przekazywania własnych opinii. Obok wymienionych celów zadaniem nauczycieli filozofia pełni także rolę wychowawczą:

Ona powinna być takim ogólnym przygotowaniem do bycia człowiekiem, obywatelem, taką dojrzałą osobą. [WN-6]

Filozofia powinna, zdaniem części badanych, zapewnić uczniom pewną bazę, podstawy moralne, do których mogą się odwołać i na które mogliby budować swoje postawy i opinie o świecie. Celem nauczania filozofii powinno być nauczenie uczniów szacunku wobec różnych opinii oraz pokazanie im, że od każdego człowieka można się czegoś nauczyć. Efektem kształcenia filozoficznego powinno być „*wykształcenie człowieka otwartego, twórczego, myślącego, tolerancyjnego wobec poglądów innych, trzymającego się pewnych zasad*”. [WN-3]

Widziałabym tutaj rolę nie tyle edukacyjną, co wychowawczą, ale na tej zasadzie, żeby oni wiedzieli, że ludzie zawsze się dręczyli, zawsze zadawali sobie różne pytania, że te pytania są do siebie bardzo podobne na przestrzeni wieków, a tylko doświadczenia się zmieniają. W związku z tym muszą jakoś odpowiedzieć na te doświadczenia. Wyobrażam sobie zatem na początek, że to jest taka baza, do której się dzieci mogą odwołać. [WN-4]

Nauczyciele stawiają sobie także za cel pokazanie uczniom innego, nieszablonowego sposobu patrzenia na świat, nauczenie uczniów szacunku wobec poglądów innych osób oraz czerpania z tych poglądów. Zamieszczony poniżej cytat z wypowiedzi jednego z badanych nauczycieli bardzo trafnie oddaje takie podejście do nauczania filozofii.

Zawsze im powtarzam, że od mądrego człowieka, nie ważne, jaki jest, można się czegoś nauczyć. Nawet jeśli to jest ktoś, kto myśli zupełnie przeciwnie do mnie. I nie chodzi o to, aby odtwarzać lub małpować jakichś filozofów, ale myślę, że z każdego można wziąć coś dla siebie i na tej bazie zbudować swój własny sposób myślenia o świecie. [WN-13]

6.5. Jaki powinien być główny cel nauczania filozofii? – wnioski z seminarium eksperckiego

Główny cel nauczania filozofii był jednym z tematów dyskusji podczas seminarium. Eksperti mówili o potrzebie nauczania filozofii w szkole. Podkreślali m.in. znaczenie umiejętności filozoficznych w kontekście nauki innych przedmiotów.

Paradoksalnie mniej uczy się filozofii, a potrzeba jej więcej dla wszystkich, bo wszyscy zdają egzamin z polskiego. [SE-2]

Wskazywano też na znaczenie tych umiejętności na rynku pracy. Zarazem jednak pojawiły się głosy sprzeciwu wobec traktowania filozofii jako kolejnego sposobu przygotowania młodych osób do rynku pracy. Zdaniem niektórych ekspertów nauczanie filozofii, podobnie jak cała edukacja, nie powinno mieć na celu wyłącznie przygotowania uczniów do wejścia na rynek pracy – takie podejście mija się z rozumieniem roli filozofii i jej znaczenia.

Pojawił się wątek, że kompetencje miękkich oczekują pracodawcy – to jest problem, szkoła nie powinna przygotowywać do kariery od najmłodszych lat. Jeśli w ten sposób patrzy się na edukację człowieka, to filozofia okazuje się zbędna. Podstawą jest rozumienie świata, tego chcemy uczyć uczniów. Rankingi punktów nie budują rozumnego człowieka, tylko wyścigowca. [SE-1]

Wielu ekspertów uczestniczących w seminarium wskazywało też na rolę filozofii w uczeniu myślenia. Jeden z nich zauważył:

Uczniowie mają coraz większy problem z myśleniem krytycznym i asocjacyjnym. To jest konsekwencja życia „elektronicznego”, myślenia schematycznego, prześlizgiwanie się po powierzchni itd. Musimy ich wybić z tych nawyków poznawczych. [SE-6]

Inny uczestnik seminarium podał przykład ucznia, który był zdziwiony pytaniem nauczyciela o jego własną opinię na dany temat.

„Czemu pani pyta mnie o moje zdanie, ja nie mam swojego zdania, chcę wykuć i zdać maturę”. To nie był odosobniony przypadek. Skupiamy się na wiedzy. A uczniowie mają największy problem z wyciąganiem wniosków i myśleniem. [SE-3]

Jeden z ekspertów wyraził opinię na temat osiągnięcia w ramach edukacji filozoficznej zarazem wielu celów edukacyjnych, takich jak: erudycja, myślenie abstrakcyjne, myślenie twórcze, umiejętności społeczne (rozwiązywanie problemów w dyskusji, wrażliwość moralna). Jego zdaniem w ramach danego kursu zajęć z filozofii trzeba nastawić się na jeden z nich, gdyż osiągnięcie z powodzeniem kilku takich celów jednocześnie jest bardzo trudne lub wręcz niemożliwe.

6.6. Podsumowanie

1. Jako jedno z powodów wprowadzenia do szkoły nauczania filozofii, a następnie kontynuowania tego nauczania najczęściej ankietowanych dyrektorów wskazało chęć rozwijania u uczniów myślenia oraz chęć zapewnienia uczniom erudycyjnego wykształcenia. Ponadto połowa z nich zadeklarowała, że kontynuowanie nauczania filozofii wiąże się z prestiżem szkoły.
2. Większość dyrektorów planuje kontynuować nauczanie filozofii w ich szkole, choć co dziesiąty postanowił z tego zrezygnować, a co dwudziesty nie podjął jeszcze decyzji co do losów nauczania filozofii.
3. Cele nauczania filozofii dyrektorzy upatrują przede wszystkim w kształtowaniu umiejętności „miękkich”, związanych z logicznym myśleniem, argumentowaniem oraz sztuką dyskusowania.
4. Z kolei nauczyciele, którzy określali doniosłość poszczególnych celów nauczania filozofii (według innej matrycy niż w pytaniu dla dyrektorów), jako najważniejsze cele najczęściej wskazywali samodzielność myślenia, lepsze rozumienie świata, ludzi i samego siebie, a także twórcze myślenie i wrażliwość moralną. Co ciekawe, rzadziej za najważniejsze uznawali oni cele zaczerpnięte z podstawy programowej; wyjątkami były dwa cele z podstawy – jasne prezentowanie własnych stanowisk w dyskusji popartej rzetelną argumentacją i przykładami oraz rozpoznawanie i rozumienie problemów (pytań) filozoficznych. Warto też zauważyć, że erudycję za jeden z najważniejszych celów uznawał tylko co czwarty nauczyciel. Wyniki te zbieżne były ze spostrzeżeniami zebranymi w wywiadach pogłębionych oraz na seminarium eksperckim. Część uczestników tego seminarium zwróciła uwagę, że edukacja filozoficzna nie powinna być nakierowana na potrzeby rynku pracy.

7. Motywacje i zainteresowania uczniów w opiniach nauczycieli

7.1. Motywacje i zainteresowania uczniów związane z wyborem przedmiotu filozoficznego

Jak już wspomniano, 72% dyrektorów stwierdziło, że w ich szkole filozofia jest obowiązkowa dla grupy lub dla wszystkich uczniów (por. wykres 3). W pozostałych przypadkach bywa tak, że to uczeń wybiera, czy będzie się uczył filozofii. Ponadto jednak z wywiadów wynika, że nawet jeśli filozofia jest obowiązkowa, to czasem to, czy będzie ona oferowana kolejnym rocznikom, zależy od motywacji i zaangażowania uczniów. Co więcej, jeśli filozofia jest obowiązkowa w ramach tzw. pakietów rozszerzeń, to może być ona jednym z powodów, dla których pakiet taki zostaje przez ucznia wybrany. Dlatego też nauczycieli zapytano, jakie – ich zdaniem – są najczęstsze powody, dla których uczniowie wybierają przedmioty filozoficzne²¹. Poniższy schemat pokazuje odsetek zaznaczonych przez nauczycieli odpowiedzi.

Schemat 1. Dlaczego – zdaniem nauczycieli filozofii – uczniowie wybierają przedmioty filozoficzne.

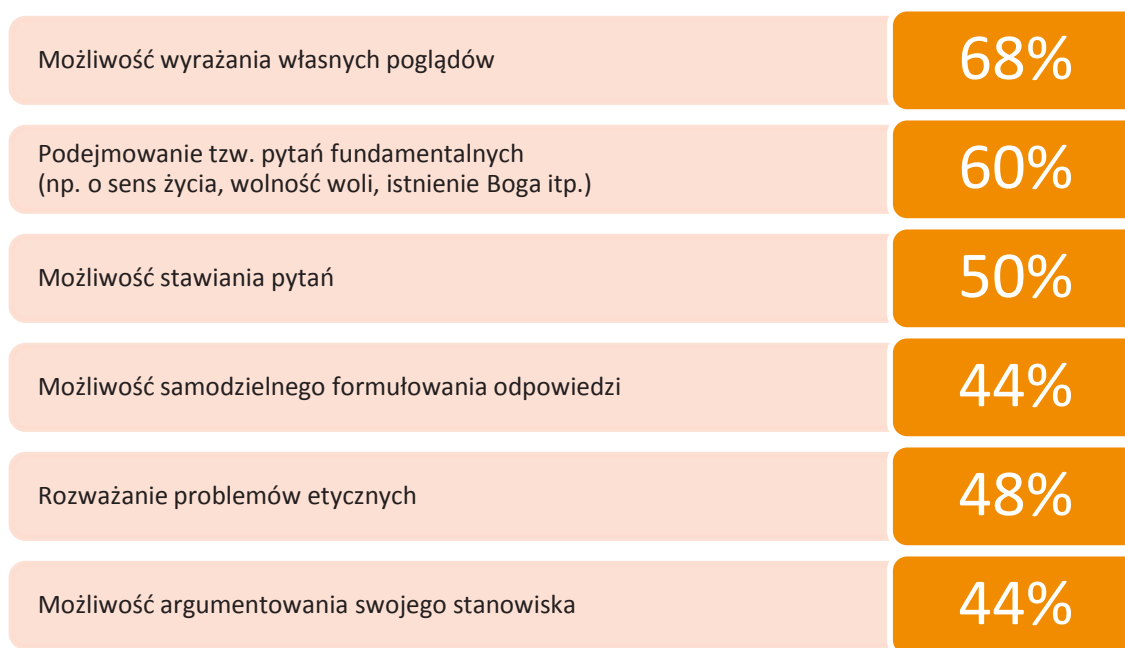
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196 (wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli zaznaczać kilka odpowiedzi).

²¹ Oczywiście są to wyobrażenia nauczycieli o motywacjach uczniów; w przypadku kontynuowania badań wyniki te zostaną skonfrontowane z wypowiedziami uczniów.

Oprócz wymienionych w pytaniu odpowiedzi nauczyciele zostali poproszeni o wymienienie innych powodów, dla których ich zdaniem uczniowie wybierają filozofię. W odpowiedziach nauczycieli pojawiają się następujące powody:

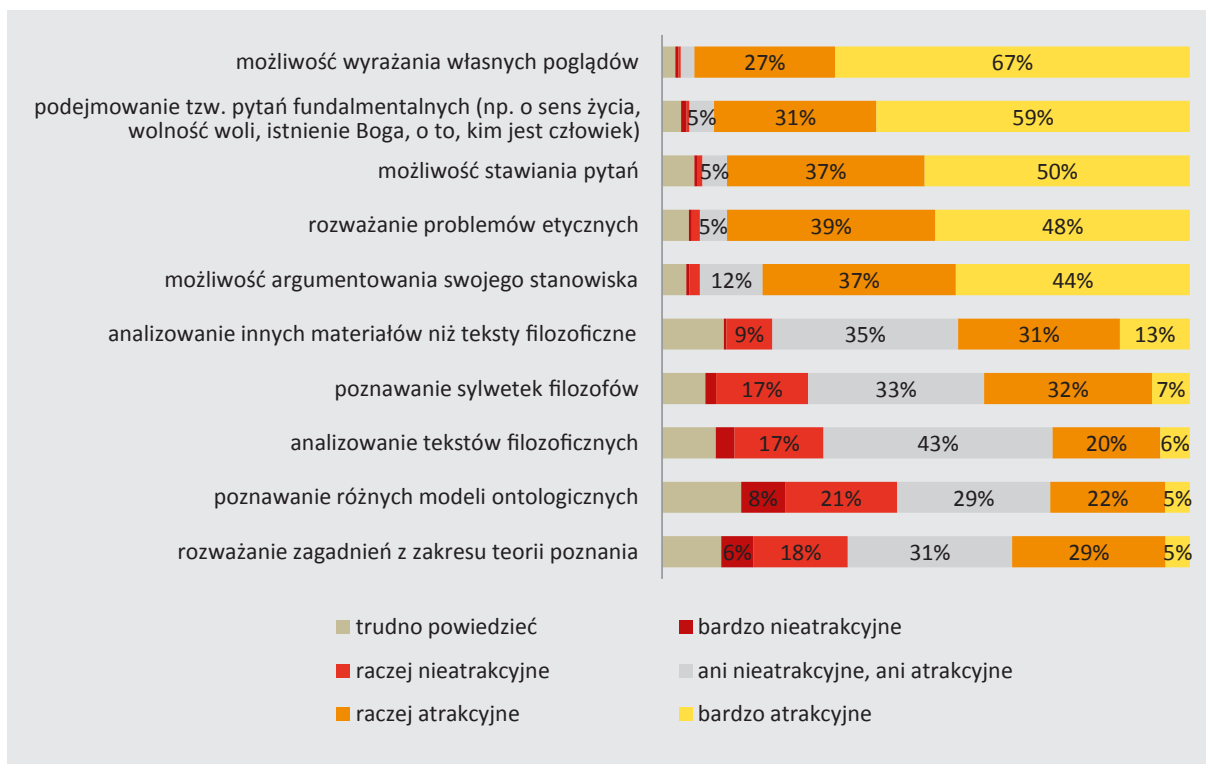
- filozofia to przedmiot obowiązkowy, uczeń nie ma możliwości wyboru;
- jest to forma ucieczki od przedmiotów ścisłych;
- przedmiot ten przygotowuje do Olimpiady;
- ciekawość, poszukiwanie prawdy i sensu życia, rozwój osobisty.

Obok motywacji uczniów, którą kierują się uczniowie wybierając filozofię, interesujące jest także, co w zajęciach z filozofii jest dla uczniów – zdaniem nauczycieli – najbardziej atrakcyjne. Respondenci wskazywali stopień atrakcyjności dla uczniów poszczególnych aspektów tych zajęć na skali 1–5 (1 – „Bardzo nieatrakcyjne”, 5 – „Bardzo atrakcyjne”). Ponad 2/3 badanych nauczycieli uważa, że dla uczniów bardzo atrakcyjna jest możliwość wyrażania własnych poglądów. Ponadto wielu z nich za bardzo atrakcyjne dla uczniów uznało: możliwość podejmowania pytań fundamentalnych, możliwość stawiania pytań, rozważanie problemów etycznych, a także możliwość argumentowania swojego stanowiska.

Schemat 2. Bardzo atrakcyjne dla uczniów – zdaniem nauczycieli – aspekty zajęć filozoficznych (% wskazań „bardzo atrakcyjne” dla poszczególnych odpowiedzi).

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Wykres 14. Ocena atrakcyjności dla uczniów różnych aspektów zajęć filozoficznych zdaniem nauczycieli.

Procent odpowiedzi w skali 1-5: 1 – „Bardzo nieatrakcyjne”, 2 – „Raczej nieatrakcyjne”, 3 – „Ani nieatrakcyjne, ani atrakcyjne”, 4 – „Raczej atrakcyjne”, 5 – „Bardzo atrakcyjne”. Na wykresie nie podano wyników dla odpowiedzi „Trudno powiedzieć” oraz wyników poniżej 4%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

7.2. Udział uczniów w egzaminie maturalnym z filozofii

Jak podano, niewiele ponad ¼ nauczycieli (w tym 27% nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych i 17% gimnazjalnych) uznała, że uczniowie wybierają przedmiot filozoficzny, ponieważ chcą go zdawać na maturze. Warto więc przyjrzeć się, jak często przedmiot ten jest zdawany w ramach egzaminu dojrzałości i z jakich powodów uczniowie się na to decydują.

Poniższa tabela przedstawia odsetek uczniów wybierających filozofię jako przedmiot zdawany na maturze. Jako przedmiot maturalny w 2009 roku filozofię wybrało 0,08% uczniów. W latach 2010 i 2011 odsetek ten wzrasta, a w 2012 i 2014 odnotowujemy nieznaczny spadek. W 2014 roku, kiedy zostało przeprowadzone badanie, filozofię jako przedmiot maturalny wybrało 468 uczniów, czyli 0,16% wszystkich uczniów zdających egzamin maturalny.

Tabela 5. Informacje na temat liczby i odsetka uczniów przystępujących do matury z filozofii w latach 2009–2014.

Rok	Poziom egzaminu	Liczba zdających maturę z filozofii	Razem zdający maturę z filozofii	Liczba maturzystów	Odsetek zdających maturę z filozofii
2009	Podstawowy	40	337	426 171	0,08%
	Rozszerzony	297			
2010	Podstawowy	162	467	366 623	0,13%
	Rozszerzony	305			
2011	Podstawowy	187	533	355 116	0,15%
	Rozszerzony	346			
2012	Podstawowy	194	487	342 531	0,14%
	Rozszerzony	293			
2013	Podstawowy	238	579	326 602	0,18%
	Rozszerzony	341			
2014	Podstawowy	202	468	294 942	0,16%
	Rozszerzony	266			

Źródło: opracowanie własne na podstawie sprawozdań Centralnej Komisji Egzaminacyjnej (CKE, 2009-2014).

Niską wybieralność filozofii jako przedmiotu maturalnego nauczyciele tłumaczą formą nauczania filozofii i zbyt małą liczbą godzin. Zdaniem niektórych nauczycieli, liczba godzin nauczania w cyklu filozofia (jako przedmiot uzupełniający) jest zbyt mała, aby uczniowie zdawali maturę z filozofii. Inni badani natomiast deklarują, że w ich szkołach, mimo iż uczniowie nie uczyli się filozofii w zakresie rozszerzonym, zdawali rozszerzoną filozofię na maturze z wysokim wynikiem.

Według niektórych nauczycieli, uczniowie, wybierając filozofię jako przedmiot maturalny, kierują się powodami pragmatycznymi: dla jednych jest to forma „ucieczki” przed innymi przedmiotami, z którymi słabo sobie radzą, dla innych – zdawanie filozofii na maturze jest przydatne do rekrutacji na studia wyższe.

Powody są różne, zaczynając od takich, że z czegoś mu nie idzie: z tego nie idzie, z tego nie idzie, to może filozofię spróbuję. Do takich, gdzie filozofia jest wysoko punktowana. Kiedy gdzieś kilka lat temu się zdarzył uczeń, który szedł na Oxford. A na Oxfordzie jest to jeden z najwyższej punktowanych przedmiotów. Więc to było dla niego naturalne, że on będzie zdawał tę maturę z filozofii. Więc to jest raczej taki pragmatyzm. Jest ona mi potrzebna do tego, żeby dostać punkty, żeby pójść dalej. [WN-8]

Informacje podane na stronach internetowych niektórych polskich uczelni potwierdzają, że matura z filozofii jest uwzględniana w postępowaniu rekrutacyjnym na kierunki zarówno filozoficzne, jak i inne; uzyskanie jej nie jest jednak nigdzie warunkiem koniecznym dostania się na studia. W procesach rekrutacyjnych na kierunek filozofia matura z filozofii brana jest pod uwagę zazwyczaj jako jeden z kilku przedmiotów do wyboru z określoną dla jej wyniku wagą (np. UW – 30%, UKSW – 50%, UG – 50%, UAM – 40%, KUL – 30%), przy czym na KUL jest ona uwzględniana jako matura z dowolnego przedmiotu. Co ciekawe, na uczelni tej w przypadku rekrutacji na prawo jest to jeden z tylko 4 przedmiotów do wyboru, których wynik liczy się jako 50% końcowej liczby punktów. Na innych kierunkach tej uczelni

(np. kognitywistyka, przyrodoznawstwo i filozofia przyrody, kognitywistyka) można przedstawić maturę z filozofii jako egzamin dojrzałości z dowolnego przedmiotu (z wagą 30%), zaś w rekrutacji na kierunek historia można ją wybrać w ramach 2 z 13 przedmiotów maturalnych. Ponadto jedna z wyszukiwarek kierunków studiów wykazała, że matura z filozofii jest uwzględniana w rekrutacji na różne inne kierunki, co ciekawe nie tylko humanistyczne²².

7.3. Przeszkody związane z wyborem przedmiotu filozoficznego

Część nauczycieli zadeklarowała, że w ich szkole są uczniowie, którzy chcieliby wybrać filozofię, ale nie mają takiej możliwości. Przeszkodą jest to, że filozofia jest w ich szkole przedmiotem tylko dla wybranych profili (profile humanistyczne i uczniowie z innych profili nie mają możliwości wyboru tego przedmiotu, nie mają możliwości uczestniczenia w lekcjach przeznaczonych dla uczniów innego profilu). Kolejną przyczyną są problemy organizacyjne: napięty plan, późne/wczesne godziny lekcji filozofii kolidujące z innymi zajęciami, uczniowie dojeżdżający z powodów komunikacyjnych rzadko zostają na przedmiotach nieobowiązkowych. Inną przyczyną jest przeciążenie godzinowe, zbyt duża ilość nauki w ramach przedmiotów obowiązkowych. Część uczniów mimo zainteresowania filozofią rezygnuje z niej na rzecz innych, bardziej przydatnych przedmiotów. Kolejną przyczyną to ograniczona liczba godzin filozofii w szkole z powodu zbyt małej liczby chętnych.

Przeszkodą jest także sposób postrzegania filozofii przez innych nauczycieli, rodziców oraz samych uczniów. Filozofia często postrzegana jest jako przedmiot nieużyteczny i nieprzydatny, zarówno w dalszej nauce, jak i w codziennym życiu. Często sami uczniowie, wybierając przedmioty, nie wiedzą, czym zajmuje się filozofia, a nawet jeżeli interesują się filozofią, wybierają przedmioty, które w powszechnym mniemaniu są bardziej „użyteczne”.

7.4. Podsumowanie

1. Zdaniem większości nauczycieli, jeśli uczniowie uczestniczą w zajęciach filozoficznych z własnej woli, to dzieje się tak dlatego, że lubią dyskutować, ciekawią ich zagadnienia poruszane na zajęciach, a sama filozofia wydaje im się atrakcyjną dziedziną. Tylko co czwarty nauczyciel uważa, że motywacją uczniów jest przygotowanie się do matury z filozofii.
2. Zdaniem większości nauczycieli, bardzo atrakcyjne w zajęciach filozoficznych są dla uczniów możliwość wyrażania swoich poglądów i podejmowanie pytań fundamentalnych (np. o sens życia, wolność woli, istnienie Boga itp.).
3. Dane Centralnej Komisji Egzaminacyjnej wskazują, że w latach 2009–2014 odsetek maturzystów, którzy wybierają filozofię jako przedmiot, który chcą zdawać na maturze, powoli wzrastał, z zastrzeżeniem spadku w ostatnich dwóch latach z 0,18% (2013) na 0,16% (2014). Według niektórych nauczycieli niskie zainteresowanie tym przedmiotem na maturze wynika z tego, że nie ma wystarczająco wielu godzin, by przygotować uczniów. Niektórzy wskazują też, że uczniowie są pragmatyczni i wybierają ten przedmiot, aby „uciec” od innych przedmiotów lub ponieważ matura z tego przedmiotu będzie przydatna w rekrutacji na studia wyższe. Informacje publikowane przez uczelnie potwierdzają, że jest ona uwzględniana w procesach rekrutacji.

22 Wyszukiwarka *dlamaturzysty.info* podała następujące kierunki: administracja (Akademia im. L. Koźmińskiego w Warszawie, Uniwersytet Śląski, Uczelnia Łazarskiego), analityka gospodarcza (Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu), archeologia (Uniwersytet Jagielloński), archiwistyka i nowoczesne zarządzanie zapisami informacyjnymi (Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej), automatyka i robotyka (Politechnika Śląska), bezpieczeństwo narodowe (Akademia Obrony Narodowej, Uniwersytet Gdański), bezpieczeństwo wewnętrzne (AON), biotechnologia (na kilku wydziałach PŚ, czasem wśród tylko 5 przedmiotów do wyboru), budownictwo (PŚ), business informatics (UE Wr), chemia (PŚ), civil engineering (PŚ), control, electronic and information engineering (PŚ), doradztwo filozoficzne i coaching (UŚ).

tacyjnych jako jeden z przedmiotów do wyboru, co ciekawe nie tylko w przypadku kierunków humanistycznych.

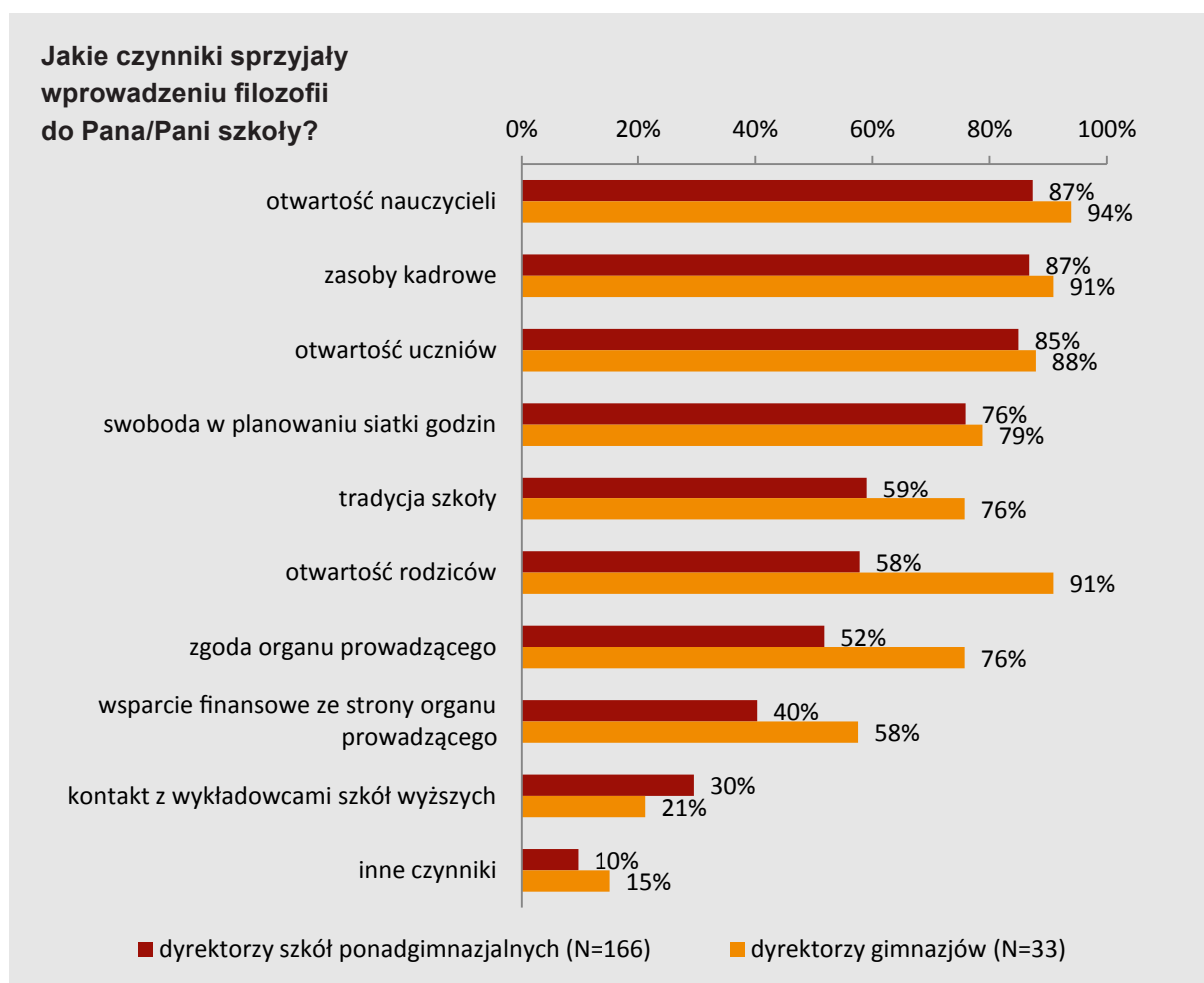
4. Niektórzy nauczyciele wskazali na trudności związane z uczestnictwem w zajęciach filozoficznych. Zdarza się, że są to zajęcia zarezerwowane tylko dla danego profilu. Bywa też, że kolidują z innymi zajęciami lub odbywają się w bardzo wczesnych lub bardzo późnych godzinach.

8. Czynniki sprzyjające i utrudniające wprowadzenie filozofii do szkoły

8.1. Czynniki sprzyjające

Zapytani o czynniki sprzyjające wprowadzeniu filozofii do szkoły, ankietowani dyrektorzy wskazywali najczęściej na otwartość nauczycieli (88%) oraz zasoby kadrowe (87%). Odpowiedzi te wydają się być ze sobą powiązane i ukazują kluczową rolę, jaką w tego rodzaju inicjatywie pełnią nauczyciele gotowi poprowadzić nowe zajęcia. Co nie dziwi, w pierwszej trójce najczęściej wskazywanych czynników znalazła się również otwartość uczniów (85%).

Z kolei analiza odpowiedzi udzielonych przez dyrektorów gimnazjów ujawniła duże znaczenie otwartości rodziców (91%), którą wskazywano nieco częściej niż otwartość samych uczniów (88%); dużo częściej niż nauczyciele gimnazjów wskazywali na to nauczyciele szkół ponadgimnazjalnych (58%). Można to tłumaczyć młodym wiekiem gimnazjalistów, z powodu którego rodzice nadal posiadają rozstrzygający głos w kwestiach związanych z edukacją. W przypadku dyrektorów gimnazjów dużo bardziej

Wykres 15. Czynniki sprzyjające wprowadzeniu filozofii do szkoły w opinii dyrektorów (% odpowiedzi „Zdecydowanie tak” i „Raczej tak”).

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=204.

wyeksponowanym czynnikiem niż w przypadku dyrektorów szkół ponadgimnazjalnych była również tradycja szkoły (76% w porównaniu do 59%) oraz zgoda organu prowadzącego (odpowiednio 76% i 52%) i wsparcie finansowe z jego strony (58% i 40%). Wyniki te należy jednak traktować z ostrożnością z powodu różnic w liczebności badanych z porównywanych grup.

Wywiady z dyrektorami potwierdziły duże znaczenie kompetentnej kadry, która jest w stanie stworzyć odpowiedni program nauczania filozofii, zachęcić młodzież do tego przedmiotu oraz która w dalszej perspektywie wykaże się sukcesami ugruntowującymi status filozofii w szkole. Pojawił się również głos podkreślający znaczenie odpowiedniej bazy materialnej w postaci zasobów bibliotecznych.

Nauczyciel to jedno. Dwa – sukcesy, które ten nauczyciel z uczniami osiąga. To jest nie bez znaczenia. Bo jeśli młodzież widzi, że można się uczyć nie tylko po to, aby poszerzać swoje kompetencje, ale można też potem się gdzieś zaprezentować, można osiągnąć sukces, to motywuje, to mobilizuje. Pewna tradycja, dobra opinia związana z humanistyką w tej szkole, to też jest nie bez znaczenia. [WD-8]

Ułatwiało to, że był fachowiec, który potrafił zarazić młodzież, przyciągnąć ją do tego przedmiotu i stopniowo mozolnie tworzona baza biblioteczna chociażby. Zaczęliśmy też o tym myśleć, bo bez specjalistycznych wydawnictw podręcznikowych czy to źródłowych, nie byłoby szans. Posiadanie tego zbioru też wpłynęło na zainteresowanie młodzieży, gdyż to przekładało się nie tylko na spotkania z nauczycielem, ale również analizowanie tekstów. [WD-1]

Choć w wywiadach z dyrektorami wybrzmiewały głównie te czynniki, które zostały już wskazane w ankietach, niektórzy rozmówcy zwrócili także uwagę na znaczenie samego pomysłu wprowadzenia filozofii w szkole oraz konsekwencji w jego realizacji. Pośrednio wiąże się to również z tradycją szkoły, czyli chęcią zachowania raz przyjętej wizji nauczania.

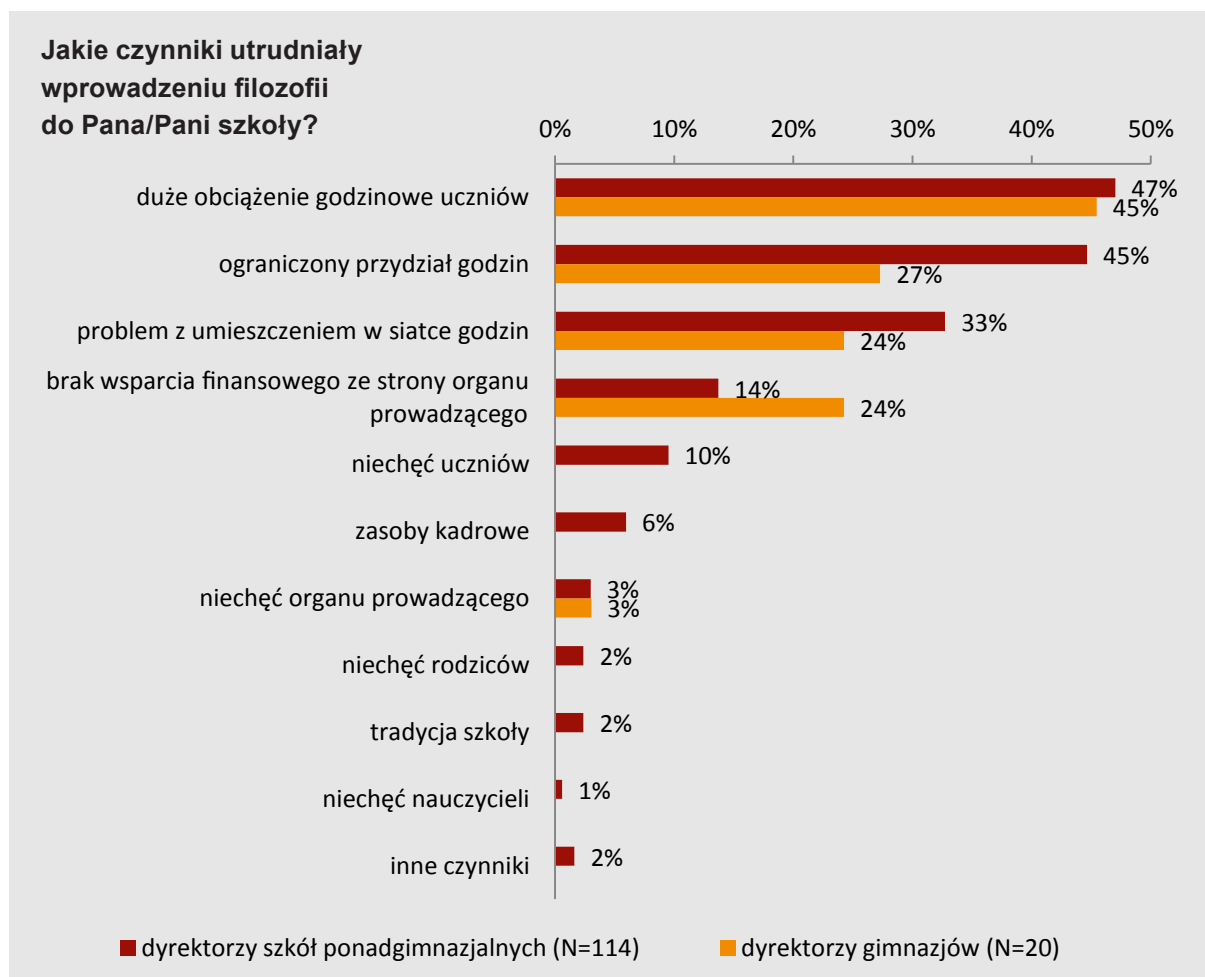
Najpierw, jak była idea – to powstało kółko filozoficzne, potem pan Jacek, który się tym zajmuje, skończył studia podyplomowe z filozofii i tak się w naturalny sposób ułożyło. A jak się pojawiły sukcesy na olimpiadach z filozofii, to już nie trzeba było nikogo przekonywać. [WD-13]

[Zaważyła] wizja klasy dziennikarskiej, ponieważ praktycznie biorąc pod uwagę siatkę godzin oraz minimalizm w uzgadnianiu tej liczby godzin, (...) my nie patrzymy w ogóle w kierunku tego, co szkoła powinna była robić, tylko trzymamy się tego, że uczeń kończąc szkołę powinien pewne umiejętności i wiadomości posiadać. [WD-4]

(...) filozofia jest takim przedmiotem, który chcieliśmy mieć w szkole katolickiej, ponieważ ona otwiera horyzonty myślowe uczniów i zawsze w naszych szkołach filozofia była obecna – w związku z tym jakaś tradycja szkół katolickich też przemawiała za tym, żeby filozofia się u nas pojawiła. Ona jest nieodzownie związana z kierunkiem humanistycznym. [WD-12]

8.2. Czynniki utrudniające

Dyrektorów zapytano również o czynniki utrudniające wprowadzenie filozofii w szkole. Wśród najczęściej wskazywanych w ankiecie odpowiedzi dominowały różnego rodzaju ograniczenia czasowe, w szczególności zaś przekonanie o zbyt dużym obciążeniu czasowym uczniów (46%).

Wykres 16. Czynniki utrudniające wprowadzenie filozofii do szkoły w opinii dyrektorów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla dyrektorów, N=206.

Jak pokazały wywiady, ograniczony przydział godzin oraz problem z umieszczeniem dodatkowych lekcji w siatce zajęć zmuszałyby szkoły chcące wprowadzić filozofię do rezygnacji z przedmiotów kierunkowych.

W tej chwili nie możemy sobie pozwolić na wprowadzenie filozofii jako odrębnego przedmiotu. W cyklu kształcenia przy rozszerzeniu musiałyby to być 240 godzin i musiałyby to się odbyć kosztem takich przedmiotów kierunkowych, jak historia, WOS. (...) i na to nie ma też do końca można powiedzieć zgody, aprobaty. Można byłoby, ale myślę, że sami historycy też by nie byli z tego zadowoleni. [WD-7]

Nie bez znaczenia okazał się również brak wsparcia finansowego ze strony organu prowadzącego, wyraźnie dotkliwy dla dyrektorów gimnazjów (24%) i szkół niepublicznych (31%). W szkołach ponadgim-

nazjalnych liczone są również z niechęcią samych uczniów (10%), którą – jak pokazały wywiady – wiązano z negatywnymi skutkami logiki funkcjonowania systemu edukacyjnego. Oba te czynniki znalazły swoje odzwierciedlenie zarówno w ankiecie, jak i w wywiadach z dyrektorami.

Jeżeli by się dało np. dotować ten przedmiot, to byłaby jakaś konkretna pomoc i taka zachęta. Jeżeli ja bym wiedział, że: „Proszę pana, pan sobie dobiera nauczyciela, a my możemy dotować ten przedmiot w ramach promocji ogólnopolskiej na pierwszy rok, bo chce pan filozofię wprowadzić”. To byłby gest na pewno, który bym przyjął, bo na pewno prowadzenie szkoły niepublicznej, kwestie finansowe będą ważne. [WD-5]

(...) w przyszłych latach już tej filozofii nie będzie, czyli trudno mówić o jakichś utrudnieniach, po prostu zmieniły się preferencje uczniów, oni nie chcą tej filozofii już, bo stwierdzili, że jest im do niczego nie potrzebna. Ale to nie należy winić uczniów, ani szkoły, ani prowadzanego, tylko politykę państwa, politykę edukacyjną, która promuje punkty za przedmioty, które nijak się nie mają do tego, co uczeń ma studiować, czy student ma się uczyć na przyszłym kierunku studiów. Także ta filozofia stała się zbędna w sensie formalnym, w sensie punktowym, a dla samej idei to rzadko kto chce się dzisiaj uczyć. Po prostu brutalna rzeczywistość. [WD-14]

8.3. Podsumowanie

1. Zdaniem znacznej większości dyrektorów, wprowadzenie nauczania filozofii do szkoły zależy głównie od otwartości nauczycieli i uczniów na takie rozwiązanie oraz od zasobów kadrowych, przy czym w przypadku gimnazjów dla ponad 90% dyrektorów czynnikiem sprzyjającym jest też otwartość rodziców.
2. Według największej liczby dyrektorów (choć mniej niż połowy), wprowadzenie nauczania filozofii do szkoły jest utrudnione przez duże obciążenie godzinowe uczniów i ograniczony przydział godzin, który czasem powoduje, że dodanie zajęć z filozofii oznacza rezygnację z przedmiotów kierunkowych.
3. Niektórzy dyrektorzy wskazywali, że brak filozofii w szkołach zależy od braku konkretnej pomocy finansowej na ten cel lub wręcz od polityki edukacyjnej.

9. Realizacja nauczania filozofii w szkołach

9.1. Podręczniki i inne narzędzia dydaktyczne

Nauczycieli filozofii zapytano w ankietach, z których podręczników korzystają przygotowując się do zajęć z filozofii, a także korzystanie z których podręczników zalecają uczniom.

Warto zaznaczyć, że obecnie jedynym podręcznikiem dopuszczonym do użytku szkolnego przez MEN, napisanym zgodnie z nową podstawą programową jest podręcznik wydawnictwa Operon z serii „Odkrywamy na nowo” *Filozofia. Podręcznik – zakres rozszerzony*, autorstwa Magdaleny Gajewskiej i Krzysztofa Sobczaka. Jednak na rynku funkcjonują też oczywiście inne podręczniki, z których niektóre były dopuszczone przez MEN przed wejściem w życie nowej podstawy (np. *Filozofia. Pochwała ciekawości* Jacka Wojtysiaka). Oferowane są też podręczniki proponujące alternatywne podejście do edukacji filozoficznej, a wśród tradycyjnych opracowań także dość popularna – choć obecnie nie dopuszczona przez MEN – nieukończona jeszcze seria „Kamyk filozoficzny” (wydano 2 tomy z 3).

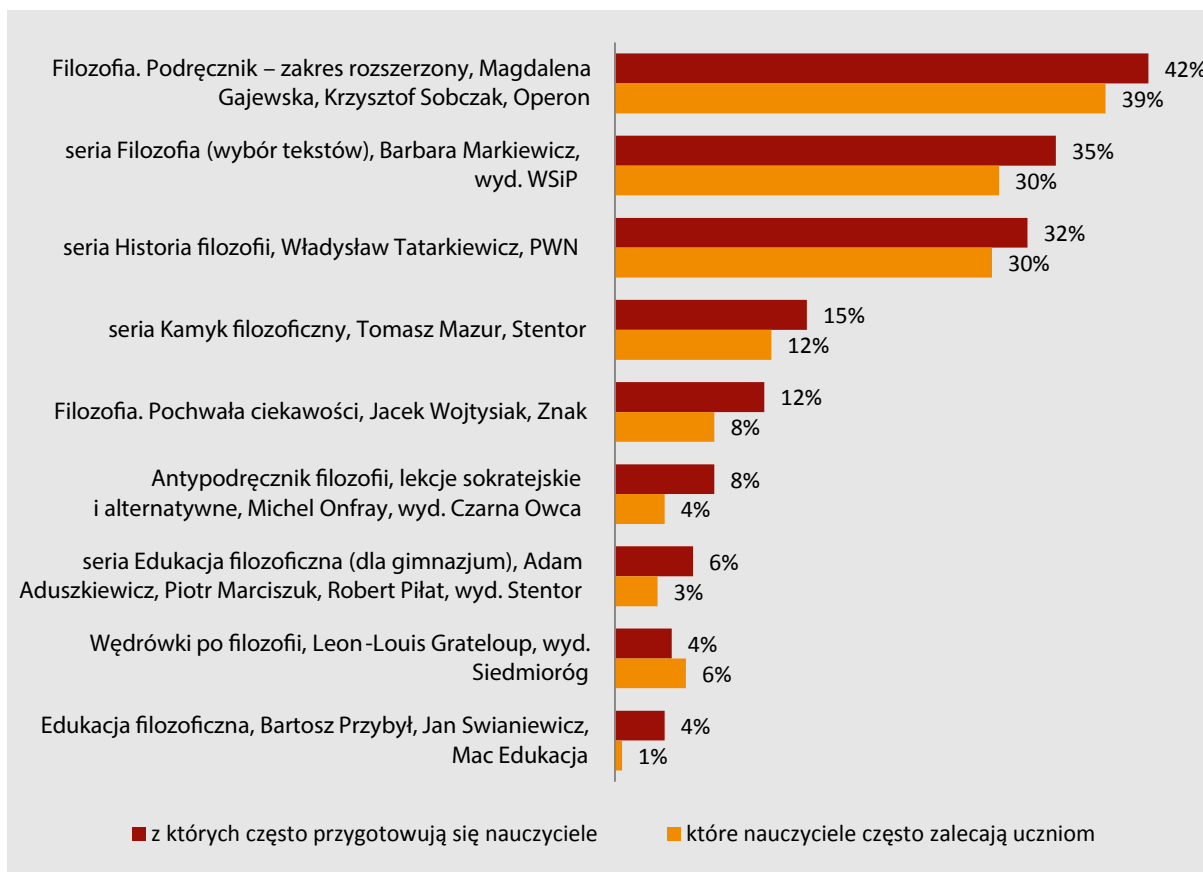
Ankietowani nauczyciele najczęściej deklarowali, że przygotowując się do zajęć korzystają z ww. stosunkowo nowego podręcznika M. Gajewskiej i K. Sobczaka (42%). Co ciekawe, bardzo często nauczyciele wykorzystują w tym celu również obecnie trudno już dostępny na rynku zbiór tekstów źródłowych z serii „Filozofia” Barbary Markiewicz (35%) oraz stosunkowo starą, choć stale wznawianą trzynomową serię „Historia filozofii” Władysława Tatarkiewicza (32%). Te same podręczniki nauczyciele najczęściej polecali uczniom, co obrazuje wykres 17.

Ponieważ liczba nauczycieli uczących filozofii w gimnazjach jest bardzo mała, brakuje podstaw, aby w ich preferencjach dopatrywać się ogólnych tendencji. Podobnie jest z grupą nauczycieli, którzy prowadzą lub prowadzili filozofię jako przedmiot rozszerzony. Ci ostatni (23 respondentów), tak jak ogół nauczycieli, preferowali wybór tekstów B. Markiewicz (11 często z niego korzysta, przygotowując się do zajęć, a 7 często zaleca je uczniom) oraz serię W. Tatarkiewicza (odpowiednio: 10 i 6) i podręcznik Operonu (odpowiednio: 8 i 8). Z kolei nauczyciele gimnazjów, z których odpowiedzi udzieliło 36, najczęściej wskazywali serię W. Tatarkiewicza (odpowiednio: 14 i 9) oraz wybór tekstów B. Markiewicz (w obu przypadkach 9) i serię wydawnictwa Stentor „Edukacja filozoficzna”, przeznaczoną dla gimnazjum (odpowiednio: 9 i 7).

Jako ciekawostkę można podać, że niektórzy nauczyciele wykorzystują w dydaktyce modną w latach 90. XX w. książkę Josteina Gaardera „Świat Zofii”. Jeden nauczyciel z gimnazjum dopisał ją w opcji „inny podręcznik” i zaznaczył, że często z niej korzysta, przygotowując się do zajęć. Ponadto 4 nauczycieli dopisało ją do odpowiedzi na pytanie o podręczniki zalecane uczniom (2 odpowiedzi „sporadycznie” i 2 „często”).

W wywiadach nauczyciele stosujący program Operon z serii „Odkrywamy na nowo” uzasadniali swój wybór zbieżnością programu z nową podstawą programową dla przedmiotu filozofia. Ponadto obie propozycje wydawnictwa Operon pojawiające się w wypowiedziach nauczycieli (*Filozofia. Podręcznik – zakres rozszerzony* z serii „Odkrywamy na nowo”, *Edukacja filozoficzna* z serii „Szkoła XXI”) były dobrze oceniane jako solidna baza do tworzenia własnego programu nauczania filozofii, przede wszystkim jako użyteczne, dobrze uporządkowane zbiory tekstów źródłowych, na których uczniowie mogą pracować w trakcie lekcji. Pojawiły się również głosy, że zaletą podręczników jest oferowanie gotowych scenariuszy lekcji oraz dodatkowych materiałów multimedialnych na płytach CD. Podręczniki te określane były także jako „kolorowe” i napisane przystępnym językiem, dzięki czemu atrakcyjne dla uczniów.

Jednocześnie nauczyciele dostrzegali wady omawianych podręczników. Zwracali uwagę na pojawiające się w nich błędy merytoryczne, często widzieli konieczność uzupełnienia tekstów źródłowych. Jeden

Wykres 17. Podręczniki najczęściej wykorzystywane w edukacji filozoficznej przez nauczycieli filozofii w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych.

Procent odpowiedzi „często” udzielonych na pytania o to, z jakich podręczników nauczyciel korzysta, przygotowując się do zajęć, oraz jakie podręczniki zaleca uczniom.

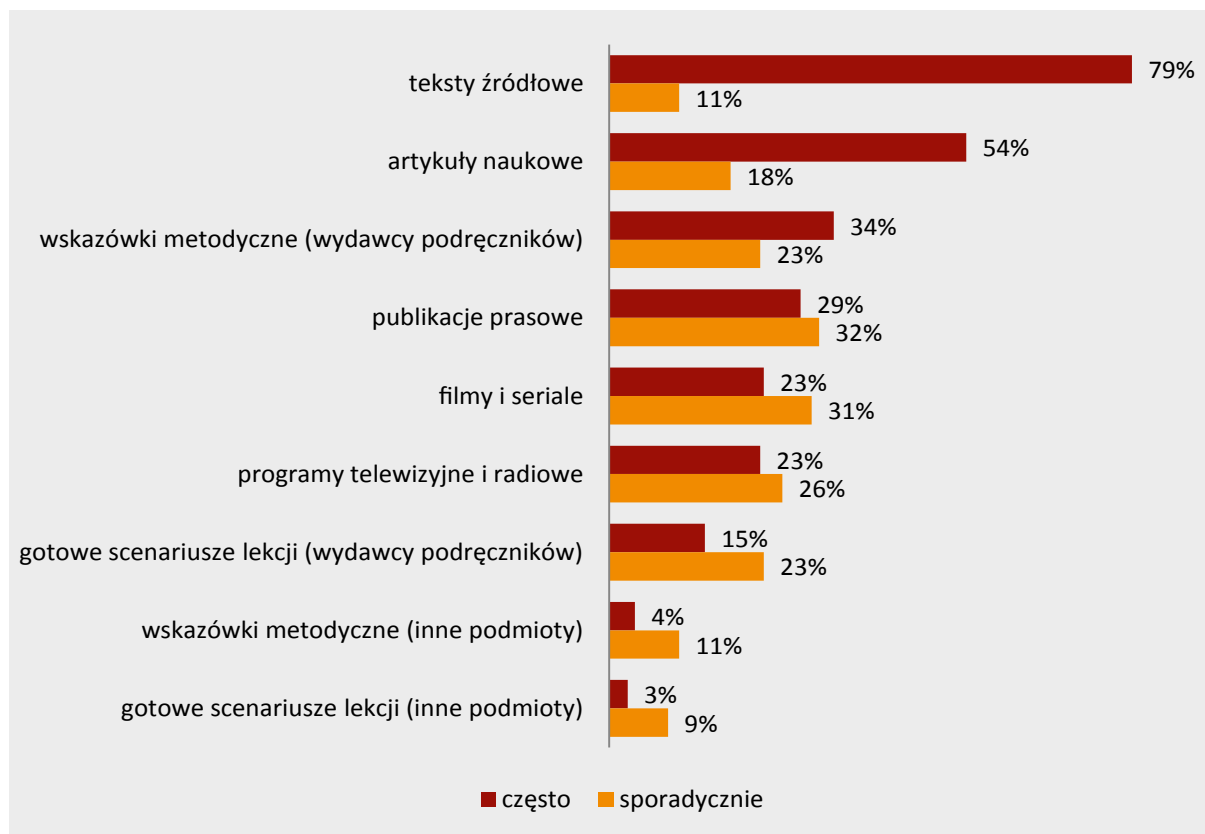
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=179 (wyniki nie sumują się do 100%).

z niezależnych ekspertów twierdzi wręcz, że w podręczniku z serii „Odkrywamy na nowo” pozostały błędy wskazane przez rzeczoznawcę na etapie procedury dopuszczania podręcznika do użytku szkolnego.

Okrojony charakter materiału oraz nazbyt prosty język stosowany w podręcznikach skrytykowany został przez dwóch nauczycieli prowadzących nauczanie filozofii dla klas o profilu humanistycznym. Był to jeden z powodów, dla których nierzadko łączono korzystanie z jednego, głównego podręcznika, z innymi podręcznikami (np. programu Operon z podręcznikiem W. Tatarkiewicza).

To nie jest tak, że ja nie korzystam z jakichś pomysłów z innych programów i podręczników niż ten Operonowski. To jest jakaś baza, ale sam układ czy zawartość daje mi pewność, że ja wywiążę się z realizacji podstawy programowej na poziomie rozszerzonym. Jeśli chodzi o wydawnictwo Operon, muszę je pochwalić za nie tylko program i dobry podręcznik, który też nie jest pozbawiony drobnych uchybień, też merytorycznych drobiazgów, ale można je eliminować i myślę, że w przyszłych wydaniach znikną. Cenne jest to, że jest też obudowa w postaci gotowych scenariuszy, z których korzystam. Niektóre bardzo cenne. To trzeba wydawnictwu oddać. Jest też płyta z dodatkowymi tekstami. Tak, że przygotowanie do lekcji jest prostsze. Mam program, mam podręcznik, mogę przystąpić do realizacji. [WN-13]

Jeśli chodzi o wskazówki metodyczne dla nauczycieli dołączone do podręczników, to – jak wykazały wyniki badania ankietowego – były one wykorzystywane „często” przez 31% nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych i 17% nauczycieli gimnazjum, „sporadycznie” zaś przez odpowiednio 39% i 19% nauczycieli. W ogóle nie korzystało z nich 33,1% nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych i aż 63,8% nauczycieli gimnazjów.

Wykres 18. Materiały wykorzystywane przez nauczycieli filozofii.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=179 (wyniki nie sumują się do 100%).

Niezależnie od oceny wykorzystywanych podręczników i dołączanych do nich materiałów, duża część ankietowanych nauczycieli oraz wszyscy rozmówcy w wywiadach twierdzili, że uzupełniają materiał nauczania o samodzielnie dobrane teksty źródłowe, artykuły naukowe i innego rodzaju publikacje, a także materiały multimedialne, najczęściej filmy lub pliki video, które pokazywane są na lekcji za pomocą rzutników lub tablic multimedialnych. Odwoływanie się do kultury popularnej z wykorzystaniem różnorodnych mediów stanowiło próbę nadania omawianym problemom współczesnego kontekstu, który uczniowie znają i do którego chętnie się odnoszą podczas swoich wypowiedzi na lekcji.

Żeby skutecznie uczyć filozofii, należy ją również koniecznie wiązać ze współczesnością. Odwoływać się do ich wiedzy, do ich doświadczeń. To może się niejednokrotnie dla nauczyciela okazać trudne, ponieważ ja nie oglądam tego, co oni oglądają. Uczniowie bardzo lubią prezentacje oraz lubią, gdy nauczyciel odwołuje się do czegoś, co oni znają typu komiks, historyjka obrazkowa. [WN-4]

Na przykład (...) jeśli chodzi o dualizm antropologiczny Kartezjusza, to ja im powiemy tłumaczę to w ten sposób, że mówię najłatwiej sobie to zrozumieć poprzez taką metaforę: duch w maszynie. (...) Są czasem

filmy z kultury popularnej, które prezentują w taki sposób zrozumiwały pewne kwestie ontologiczne, tak jak *Matrix*, to już chyba sztandarowy przykład. To jest coś, co oni jakby rozumieją i są w stanie uchwycić. [WN-9]

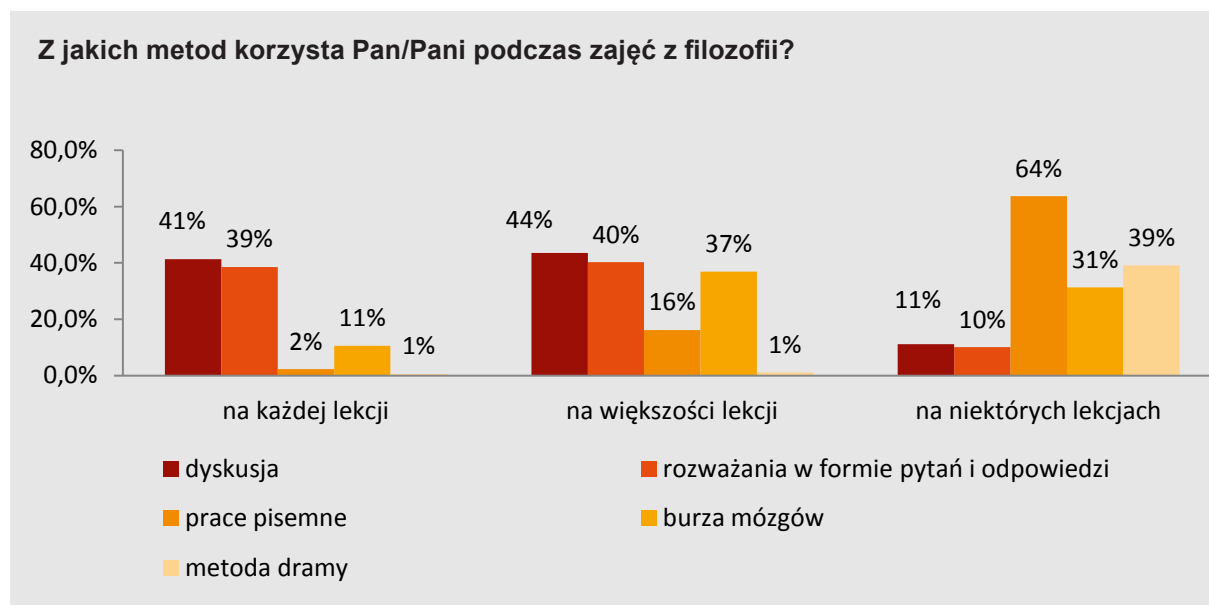
Tylko jeden nauczyciel wskazał w wywiadzie na zagrożenia związane z nadużywaniem tego rodzaju materiałów, przy czym wyniki ankiety pokazują, że raczej korzysta się z nich „sporadycznie” niż „często”.

Dzisiejsza kultura obrazu – cenna, bo tak jest zbudowany mózg dzisiejszego nastolatka, wymusza, żebyśmy korzystali z tego. Ale nie zastępowali pracy nad słowem, tekstem-fajerwerkami. To jest środek, a nie cel sam w sobie. Mam wrażenie, że czasem uczniowie uważają, że takie lekcje, gdzie coś robimy, bawimy się, rysujemy, traktują jak rozrywkę i jako cel sam w sobie, a nie jako środek do tego, żeby się czegoś nauczyć. [WN-13]

9.2. Metody nauczania stosowane przez nauczyciela filozofii

Zgodnie z wypowiedziami nauczycieli, z którymi przeprowadzono wywiady, podstawową metodę pracy na lekcji stanowiła analiza i interpretacja tekstów łączona z pracami pisemnymi, przy czym wszyscy rozmówcy wskazywali również na metody aktywizujące, przede wszystkim w postaci dyskusji czy debaty, a także burzy mózgów, metody projektu czy dramy.

Badanie ankietowe ujawniło, że niemal wszyscy nauczyciele korzystali z dyskusji jako metody nauczania (96%) – była najczęściej wskazywaną metodą zarówno wśród tych stosowanych na każdej lekcji (41%), jak i „na większości lekcji” (44%). Na drugim miejscu pod tym względem uplasowały się rozważania w formie pytań i odpowiedzi (41%), jak i „na większości lekcji” (44%). Na drugim miejscu pod tym względem uplasowały się rozważania w formie pytań i odpowiedzi (odpowiednio 39% i 40%). Prace pisemne dominowały z kolei wśród metod stosowanych „na niektórych lekcjach” (64%), co wiązać należy ze specyfiką tej metody. Stosunkowo wysoki odsetek badanych (43%) uzupełniał metody wskazane w kafeterii co najmniej jedną, dodatkową metodą. Była to zwykle analiza tekstów źródłowych, praca w grupach, prezentacja i wykład.

Wykres 19. Metody nauczania stosowane przez badanych nauczycieli.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=179 (wyniki nie sumują się do 100%).

Powszechne włączanie aktywizujących metod nauczania miało bardzo istotny dla nauczycieli cel: pobudzenie uczniów do krytycznego myślenia i poprawnego konstruowania argumentacji, by w rezultacie edukacji filozoficznej poszerzyć ich horyzonty poznawcze. Wymagało to przedstawienia młodzieży alternatywnych sposobów postrzegania danego problemu, czasem wręcz stworzenia kontrowersji poprzez prowokacyjne ujęcie danej kwestii.

Energia jest różna tak naprawdę, bo tą energię ja wytwarzam, więc bardzo często to się odbywa – w cudzysłowie oczywiście – na poziomie pewnego „cyrku”, który ja tutaj urządzam. Ja myślę sobie, że sama filozofia, w samym pojęciu wymusza jakby coś innego, że są jakieś takie oczekiwania. Zresztą tak jak mówię, ta pierwsza lekcja, która się nazywa „Prowokacja”, nastawia ich na to. (...) oni przychodzą z takim nastawieniem, że „będzie się coś działo, będzie jakaś beka”, że kogoś sprowokuję, kogoś zaatakuję, że kogoś wywrócę, sama się wywrócę – w przenośni oczywiście, tu chodzi o jakieś zabawy mentalne, na poziomie mentalnym, które przeprowadzam. [WN-15]

W kilku przypadkach, obawiając się, że określenie „filozofia” odstraszy lub zniechęci uczniów, nadawano zajęciom alternatywną nazwę (oficjalnie lub podczas samych zajęć). Czasem nazwa ta była dopasowana do danej ścieżki kształcenia, by podkreślić przydatność tego rodzaju lekcji dla profilu wybranego przez uczniów, czasem zaś koncentrowała się po prostu na roli ogólnie rozumianego „myślenia” w filozofii. Wynikało to z głębszego problemu dostrzeganego przez nauczycieli – rozpowszechnionego przekonania o filozofii jako czymś nieżyciowym i niepraktycznym, na co młodzież nie chce tracić czasu.

Myślę, że cały czas funkcjonuje, nie tylko w naszej szkole, tylko w mentalności, takie myślenie o filozofii, jako o takim przedmiocie, gdzie można sobie pogadać o niczym. Zresztą bardzo często uczniowie też przychodzą z takim myśleniem z domu. [WN-1]

To jest tak, że trzeba zwalczyć ten stereotyp filozofii jako nauki o niczym. Pokazać, że ona jest potrzebna i pokazać, w jaki sposób jest potrzebna. Może brzydko to zabrzmie, ale „zmusić (uczniów) do mówienia”, zmusić do myślenia i do bycia krytycznym. [WN-12]

Ja bym to nazwała sztuką przemyśliwania pewnych rzeczy. To jest lekcja, na której mają okazję się zastanowić. Nikt ich nie odpytuje, jakieś tam zadania robią, bo każdy przychodząc – tym bardziej, że jest ocena liczona na świadectwie – ma, chce mieć poczucie oceny uzyskanej. I inność tych lekcji polega na tym, że ja nie zadaję do domu, ja nie wymagam robienia jakiś nie wiadomo jakich rzeczy na sprawdzianach. [WN-15]

Przede wszystkim ja nazywam filozofię sztuką myślenia. Ja w tamtym gimnazjum nazywam to „Kółko filozoficzne, czyli ćwiczenia z myślenia”. Taki ogólny cel to uczyć myśleć. [WN-5]

Mój najważniejszy punkt tej edukacji to pokazać, że filozofia jest życiowa. Bo jeżeli uczniowie nie widzą, że to jest życiowe, to nie chcą się tego uczyć. [WN-8]

Nauczyciele, z którymi przeprowadzono wywiady, dostrzegali znaczne braki u uczniów w zakresie umiejętności logicznego konstruowania wypowiedzi, interpretacji tekstu czy pisania notatek. Pomimo potencjału w zakresie krytycznego myślenia dostrzeganego w uczniach z racji ich młodego wieku, młodzieży brakowało w opinii nauczycieli uporządkowanego, refleksyjnego podejścia do otaczającej ich rzeczywistości.

Z krytycznym myśleniem też, wydaje mi się, że oni już mają pewien zasób krytycyzmu z racji swojego wieku, więc to trzeba tylko usystematyzować, żeby oni umieli nazwać pewne rzeczy, albo zarzuty albo argumenty przeciwko, żeby mieli jakieś solidne argumenty. Udaje się zazwyczaj też trochę podnieść ich kulturę dyskusji, w tym sensie, że oni są świadomi, jakiego typu argumentów używają. [WN-9]

Lekcje filozofii prowadzone z wykorzystaniem różnorodnych metod nauczania miały temu w pewnym stopniu zaradzić i stać się kapitałem, z którego uczniowie będą korzystać w przyszłości jako dorośli ludzie. Część nauczycieli miała poczucie, że na ogół osiąga swoje cele edukacyjne, przywołując przypadki uczniów wdzięcznych za to, że dzięki lekcjom filozofii szybciej odnaleźli się na studiach.

Dla mnie takim impulsem, dowodem na to, że moja praca ma jakąś wartość, są sygnały moich byłych uczniów. Te informacje są dla mnie najcenniejsze, kiedy przychodzą i mówią o tym, jak np. na studiach wykorzystali to, czego ja ich nauczyłam. Mówią o tym, jak przydaje im się wiedza filozoficzna. Kiedy okazuje się, że muszą uczestniczyć w zajęciach czy wykładach, dużo łatwiej jest im zrozumieć filozofię, jeśli mieli ją już wcześniej w szkole. Ale jednocześnie okazuje się, że też są o wiele bardziej otwarci. [WN-9]

9.3. Wykorzystywany przez nauczyciela filozofii program (obcy czy własny)

Osiąganie założonych celów zawdzięczano w dużej mierze dopasowywaniu materiału i metod nauczania do możliwości uczniów. Dopasowanie to było możliwe poprzez układanie programu nauczania dopiero po zapoznaniu się z nową klasą, jej potencjałem jako grupy i potencjałem poszczególnych osób.

Dla mnie to nie jest przygotowanie, zanim rozpocznie się rok szkolny, tylko na początku roku szkolnego, kiedy zobaczę uczniów. Wtedy faktycznie mogę ustalić zakres tematów, uwzględnić kryteria, czy te tematy mają być mniej czy bardziej pogłębione, w tematyce filozoficznej może to wynikać z propozycji uczniów, o ile takowe mają. Natomiast oczywiście wypadałoby dopasować podręcznik. Nie ma na razie bogatej oferty. [WN-9]

Nie przygotowuję się przed rozpoczęciem roku szkolnego. Dlatego, że przed rozpoczęciem roku szkolnego jeszcze nie do końca wiem, jakie będę miał zajęcia, z kim, i w związku z tym trudno mi do końca dopasować program nauczania do tego, z czym się zetknę. [WN-6]

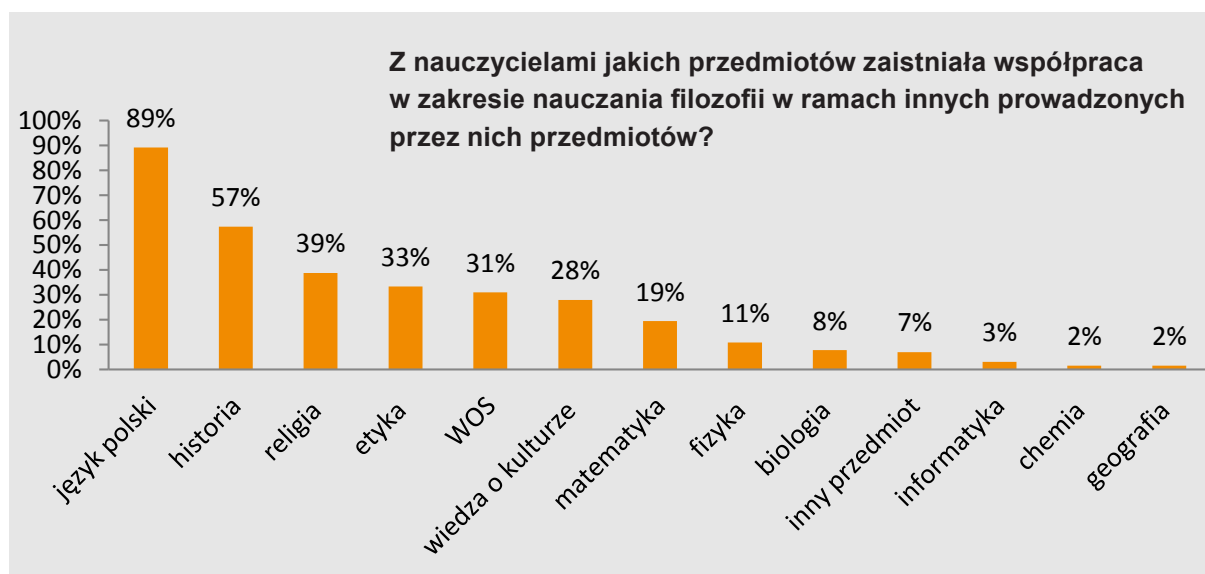
To elastyczne podejście nauczycieli do programu nauczania uwidacznia się w pytaniach dotyczących programów autorskich. Często stosowaną praktyką były programy w całości autorskie (52%). Nieco częściej wykorzystywali je nauczyciele gimnazjów (56%) niż nauczyciele szkół ponadgimnazjalnych (52%), przy czym różnice w liczebności badanych z tych grup nie pozwalają jednoznacznie potwierdzić takiej prawidłowości. Stosunkowo często korzystano z programów nauczania inspirowanych istniejącymi już programami (35%), tym razem bez różnic między nauczycielami gimnazjum (34%) i nauczycielami szkół ponadgimnazjalnych (33%).

Stosowanie programów w mniejszym lub większym stopniu autorskich można wiązać ze wskazywanymi przez niektórych nauczycieli w wywiadach pogłębionych: brakiem szerokiej oferty w tym zakresie (ewentualnie niedoskonałą ofertą), pionierskim charakterem zajęć z filozofii w danej szkole lub koniecznością stworzenia unikalnej oferty dopasowanej do realizowanych w szkole ścieżek nauczania.

Z wywiadów wynikało również, że bardzo pomocna w tworzeniu własnego programu lub po prostu uzupełnianiu i uatrakcyjnianiu gotowych programów była współpraca nauczycieli z różnymi instytucjami, głównie uniwersytetami, których wsparcie było szczególnie istotne w przypadku prowadzenia uczniów uczestniczących w olimpiadach z filozofii.

9.4. Współpraca nauczyciela filozofii z nauczycielami innych przedmiotów w zakresie nauczania zagadnień filozoficznych

Badanie ankietowe ujawniło, że nauczyciele bardzo często współpracowali w zakresie nauczania zagadnień filozoficznych z nauczycielami innych przedmiotów (72%), niezależnie od typu szkoły i poziomu kształcenia, przy czym tylko 44% respondentów z tej grupy dostrzegało potrzebę takiej współpracy. Najczęściej współpracowano z nauczycielami języka polskiego (89%), a w następnej kolejności – nauczycielami historii (57%). Filozofia okazała się również łatwa do połączenia z religią, etyką i wiedzą o społeczeństwie.

Wykres 20. Przedmioty nauczane przez nauczycieli, z którymi współpracują nauczyciele filozofii w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=129 (wyniki nie sumują się do 100%).

Jeden z nauczycieli wskazał jednak na problemy związane ze współpracą z innymi nauczycielami, która miałaby polegać na włączaniu się ich w kształcenie filozoficzne uczniów. Odwołał się trudności, jakie napotkał przy wdrażaniu międzyprzedmiotowych ścieżek filozoficznych, które przed wprowadzeniem nowej podstawy były jednym z pomysłów na szkolną edukację filozoficzną. Nauczyciel ten pełnił rolę przewodniczącego do spraw wdrażania ścieżek edukacyjnych, w tym filozoficznej. Opowiedział on o następujących trudnościach:

Spotykaliśmy się w zespole i szukaliśmy treści filozoficznych na poszczególnych przedmiotach. Na przykład matematyk mówił o rachunku zdań, historyk o postaciach filozofów, fizyk o początkach wszechświata, biolog o darwinizmie czy teorii ewolucji. Było tych tematów tyle, żeby zrealizować podstawę. Ale nie każdy czuje się na siłach, żeby to realizować. Taki jest problem z przedmiotami filozoficznymi. Jeśli jest to osobny przedmiot, to wiadomo, kto ma go uczyć – osoba przygotowana do uczenia filozofii. Jeśli jednak stawia się takie wymagania matematykom, historykom czy biologom, to nie zawsze im po drodze z takimi tematami. Nie do końca dało się zintegrować treści, żeby się nie dublowały na lekcjach. Na przykład na lekcji filozofii coś omawialiśmy, jakiegoś myśliciela, potem na historii było to samo. Miało być skorelowane, ale nie było tak do końca. Robiło się to w różnych momentach, więc ciężko jest wykorzystać wiedzę, np. mnie jako poloniście z zakresu historii, bo tempo jest różne. Nie mogę się odwołać do kontekstu, bo oni robią to

później. Z filozofią jest podobnie. Nie wiem, jak ocenić, jak to można byłoby wykorzystać, jak praktycznie miałyby to wyglądać. Czy w ramach przedmiotów byłyby wymagania, treści osobno wyodrębnione? Trudno mi powiedzieć, czy zmieni to coś w realizacji przedmiotów. [WN-13]

Ankietowani, którzy nie nawiązali tego rodzaju współpracy, wśród czynników utrudniających te działania wymieniali najczęściej brak czasu (68%), w następnej kolejności zaś – brak takiej potrzeby ze strony nauczycieli innych przedmiotów (46%).

9.5. Optymalne formy edukacji filozoficznej w ocenie dyrektora i nauczyciela

Zapytani w wywiadach o polecane metody realizowania programu filozofii, nauczyciele skupiali się często na łączeniu różnych metod edukacyjnych („lekcje mieszane”), układanie programu problemowo (choć niektórzy preferowali podejście chronologiczne), stosowanie tablic multimedialnych i bieżącej prasy, zachęcanie uczniów do dyskusji.

Wśród dyrektorów, którym zadano to samo pytanie, pojawiły się głosy, że sukces w realizowaniu programu filozofii w szkole zależy w dużym stopniu od nauczyciela, który musi być nie tylko kompetentny, ale również cechować się dużym zaangażowaniem oraz dobrym kontaktem z młodzieżą. Wybór nauczyciela nie powinien być zatem pozostawiony ślepego losowi. Jeden z dyrektorów stwierdził, że sam dyrektor również powinien być zaangażowany w ideę nauczania filozofii w szkole.

To trzeba samemu trochę czuć. Jak nie ma takiej potrzeby dyrektor, to przekonywanie kogoś to takie przedmuchiwanie wiatru. Ale warto, bo dzisiejszy świat szczególnie potrzebuje ludzi krytycznie oceniających rzeczywistość. [WD-13]

Na seminarium eksperckim pojawiła się koncepcja przeprowadzenia badania, które określiłoby poziom zainteresowania przyszłych uczniów przedmiotem filozofia. Powracał wątek organizowania różnych form zajęć pozalekcyjnych, które w niektórych wywiadach wskazywane były jako początki wprowadzania filozofii do szkoły. Jak wynikało z wywiadów, czasem tego rodzaju zajęcia okazywały się większym sukcesem niż realizowane później lekcje z filozofii.

9.6. Podsumowanie

1. Najwięcej nauczycieli filozofii przygotowując się do zajęć korzysta z wydanego przez Operon podręcznika M. Gajewskiej i K. Sobczaka (42% odpowiedzi „często”), jedyne go dopuszczono obecnie przez MEN jako podręcznik zgodny z obecnie obowiązującą podstawą programową. Co trzeci nauczyciel często korzysta w tym celu ze zbioru tekstów źródłowych B. Markiewicz, co trzeci też – z trzatomowego podręcznika W. Tatarkiewicza. Podobne tendencje widać w przypadku odpowiedzi „często” na pytania o to, jakie podręczniki nauczyciele zalecają uczniom.
2. W rozmowach z nauczycielami obok pozytywnych opinii pojawiły się głosy na temat błędów w najpopularniejszym podręczniku, a także krytyczne uwagi na temat języka niektórych podręczników.
3. Innymi niż podręczniki materiałami wykorzystywanymi często przez większość nauczycieli filozofii są teksty źródłowe i artykuły naukowe. Co trzeci korzysta często ze wskazówek metodycznych dostarczanych przez wydawców podręczników.
4. Najczęściej stosowaną przez nauczycieli filozofii metodą nauczania jest dyskusja oraz rozważania w formie pytań i odpowiedzi. Większość nauczycieli, choć nie na każdej lekcji, stosuje

burzę mózgow. Co ciekawe, spory odsetek korzysta też metody dramy, choć – ze względu na jej specyfikę – tylko na niektórych lekcjach. W wywiadach nauczyciele wskazywali, że w ramach tych różnych metod realizują często coś, co nazywają filozoficznym dociekaniem i ćwiczeniem myślenia. Podkreślają zarazem, że wbrew stereotypom nie jest to „gadanie o niczym”.

5. Ponad połowa nauczycieli pracuje na w pełni autorskich programach nauczania, co trzeci zaś tworzy własny program, inspirując się istniejącymi. W wywiadach niektórzy wskazywali na konieczność dopasowywania programu do konkretnych uczniów. Niektórzy też wspominali o urozmaicaniu programu dzięki współpracy z instytucjami, głównie z uczelniami.
6. Większość nauczycieli współpracuje z nauczycielami innych przedmiotów, najczęściej języka polskiego i historii. Rzadko współpraca taka ma miejsce z nauczycielami przedmiotów przyrodniczych. Najczęstszą przyczyną niepodejmowania tego typu współpracy jest brak czasu.
7. Wywiady ujawniły, że według nauczycieli w prowadzeniu zajęć z filozofii kluczowe jest autorskie i zarazem aktywizujące uczniów podejście. Podobnie i dyrektorzy – wskazywali, że sukces nauczania filozofii zależy w dużej mierze od zaangażowania nauczyciela i od dobrego kontaktu z uczniami.

10. Podstawa programowa filozofii

W ramach badania uzyskano informacje na temat podstawy programowej przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym (dalej jako podstawa programowa lub podstawa) w opinii nauczycieli filozofii. Pytano ich o mocne i słabe strony tej podstawy, o trudności w realizacji poszczególnych jej części, a także o to, czy powinna być w jakimś stopniu zmieniona.

Respondentów, którzy wypełnili ankietę, podzielono na 3 grupy:

- **grupa I** – nauczyciele, którzy zadeklarowali, że uczą lub do niedawna uczyli filozofii w szkołach ponadgimnazjalnych w zakresie rozszerzonym;
- **grupa II** – pozostali nauczyciele filozofii ze szkół ponadgimnazjalnych;
- **grupa III** – nauczyciele uczący filozofii w gimnazjum (choć podstawa określa wymagania dla przedmiotu filozofia realizowanego na IV etapie edukacyjnym, uwzględniono również te odpowiedzi) oraz dwaj, którzy nie wskazali rodzaju szkoły (nie wiadomo więc, czy realizowali podstawę programową).

10.1. Mocne i słabe strony podstawy programowej przedmiotu filozofia

W ankiecie nauczyciele filozofii zostali zapytani najpierw o mocne, a następnie o słabe strony podstawy programowej; oba pytania były otwarte; przy każdym z nich można było zaznaczyć opcję „Nie dostrzegam żadnych mocnych/słabych stron podstawy programowej”. Ponadto kwestia oceny podstawy pojawiła się w wywiadach pogłębionych z nauczycielami.

Mocne lub słabe strony wskazało w ankietach 171 na 196 nauczycieli:

- **34** na 42 z grupy I,
- **104** na 115 z grupy II,
- **33** na 39 z grupy III.

Mocne strony

Na podstawie odpowiedzi stworzono następujące **kategorie**, do których zaliczano podane w ankietach **mocne strony** podstawy programowej:

- **UMIEJĘTNOŚCI** – zalety związane z umiejętnościami oraz postawami uczniów,
- **TREŚCI** – zalety związane z samymi treściami podstawy programowej lub tym, że nastawiona jest ona na wzbogacanie wiedzy i zdobywanie erudycji,
- **KONSTRUKCJA** – zalety dotyczące konstrukcji podstawy programowej,
- **TEKSTY** – zalety związane z podaniem w podstawie programowej tekstów źródłowych,
- **INNE**.

Mocne strony podstawy programowej podało w badaniu ankietowym w sumie 130 na 196 respondentów:

- 29 na 42 z grupy I,
- 86 na 115 z grupy II,
- 15 na 39 z grupy III.

Jednak spośród 196 respondentów **53** stwierdziło, że nie dostrzega żadnych mocnych stron podstawy (wśród nich 6 nauczycieli z grupy I), więc *a contrario* pewne mocne strony jest w stanie dostrzec 143.

UMIEJĘTNOŚCI

Do kategorii tej zaliczono zalety wskazane przez **9 nauczycieli z grupy I**. Wskazywali oni m.in., że podstawa pozwala, umożliwia lub jest nastawiona na samodzielność myślenia, krytyczne myślenie, poprawne argumentowanie, precyzyjne formułowanie tez. Ponadto – że w ogóle jej celem jest nabywanie lub rozwijanie umiejętności. Jeden z nauczycieli za jej walor uznał rozbudzanie w uczniach ciekawości, zachęcanie do stawiania pytań i poszukiwania na nie odpowiedzi. Inni zaś za jedną z mocnych stron podstawy uznał „potencjalną szansę na zadawanie sobie pytań”.

Do kategorii tej zaliczono też mocne strony wskazane przez **22 respondentów z grupy II**. W wielu przypadkach pojawiły się odpowiedzi podobne do powyższych. Ponadto warto odnotować, że niektórzy jako mocne strony wskazali prowadzenie do osiągnięcia takich celów jak: „rozpoznawanie tez i argumentów filozoficznych w tekstach kultury”, „rozwój intelektualny ucznia w oparciu o obcowanie z tekstem filozoficznym”, „przeciwdziałanie dogmatyzmowi”, „uwrażliwienie młodego człowieka na otaczający go świat, ćwiczenie krytycznej analizy rzeczywistości, poszukiwania prawdy”; wskazywano również, że „rozszerzony program stanie się źródłem nowych rzeszy myślących młodych ludzi” oraz że podstawa „w oparciu o tradycję historyczną uczy krytycznego spojrzenia na otaczającą rzeczywistość, zmusza do myślenia oraz walczy ze stereotypami”.

Z kolei na takie mocne strony, jak „wdrażanie do samodzielnego myślenia”, „wzbudzanie ciekawości”, „krytyczny stosunek do rzeczywistości”, „twórczość, ciekawość świata, poznanie, otwartość na problemy poznawcze i na świat, „stawianie na rozumienie”, uwrażliwianie na wartości etyczne, budowanie tolerancji, wskazało **4 respondentów z grupy III**.

TREŚCI

Mocne strony z tej kategorii odnotowano w odpowiedziach **14 respondentów z grupy I**. Nauczyciele ci chwalili podstawę m.in. za jej wszechstronność, różnorodność, właściwy dobór zagadnień, ukazywanie „znaczenia filozofii w perspektywie historycznej i kulturowej”, „dostrzeżenie związku filozofii z literaturą”, „dopuszczenie inspiracji rozważań filozoficznych w postaci literatury, filmu itp.”, „mocne i solidne podstawy dla dalszego wszechstronnego kształcenia w zakresie nauk humanistycznych i społecznych” lub „uwzględnienie zagadnień logicznych”.

Do kategorii tej zaliczono również mocne strony wskazane w odpowiedziach **35 respondentów z grupy II**. Pojawiły się wśród nich podobne zalety jak wskazywane przez respondentów grupy I. Ponadto niektórzy jako mocną stroną podstawy wskazywali uwzględnienie w niej konkretnych zestawów tematycznych, np. „zagadnienia z zakresu filozofii starożytnej, klasycznej koncepcji filozofii i problematyki etycznej w filozofii starożytnej, nowożytnej i współczesnej”, „odniesienia do problemów współczesności” oraz filozofię współczesną czy elementy logiki. W podstawie chwalili oni również „ukazanie różnorodnych wizji rzeczywistości i koncepcji człowieka”, uwzględnienie najważniejszych pojęć, problemów i kierunków filozoficznych, a także nastawienie na kształtowanie u uczniów erudycji.

Mocne strony w tym zakresie wskazało **5 respondentów z grupy III**. Wskazywali oni, że przedstawia ona różnorodność poglądów i ukazuje „całokształt problematyki”, co „pozwała odnaleźć każdemu coś interesującego, ukazać problematykę nieznaną dotąd uczniom”. Doceniano uwzględnienie w niej „klasycznej koncepcji filozofii” oraz „klasycznych tekstów, autorów, szkół filozoficznych” i położenie nacisku „na filozofię starożytną, która ma zdecydowanie charakter wychowawczy”.

KONSTRUKCJA

Do kategorii tej przypisano mocne strony podane przez **9 nauczycieli z grupy I**. Doceniali oni, że podstawa jest „przejrzysta, elastyczna”, że określa cele kształcenia i stanowi zarazem zestaw wyma-

gań maturalnych, że nie narzuca formy prowadzenia zajęć i pozwala na ujęcie problemowe. Jeden z nauczycieli za mocną stroną uznał „te elementy podstawy, których intencją jest stosowanie filozofii do zagadnień na pierwszy rzut oka niefilozoficznych”.

Do kategorii tej zaliczono też zalety wskazane przez **24 respondentów z grupy II**. Wśród podanych przez nich mocnych stron można znaleźć przede wszystkim trafny dobór zagadnień oraz dokładne, szczegółowe, precyzyjne określenie treści nauczania. Doceniano też ukazywanie „ciągłości rozwoju myśli filozoficznej”, chronologiczność układu treści, przekrojowość oraz podane w podstawie cele. Za mocne strony uznawano też „ogólność wytycznych”, „możliwość samodzielnego, zgodnego z zainteresowaniami i realiami szkoły, doboru materiału oraz tekstów” oraz „dowolność/swobodę”.

Z kolei **6 respondentów z grupy III** doceniło: założenia i cele podstawy, jej przejrzystość, spójność i wewnętrzną konsekwencję, „czytelność schematu organizacji materiału (porządek chronologiczny)”, a także „dowolność zagadnieniową”, „duży poziom ogólności umożliwiający nauczycielowi dostosowanie treści nauczania do indywidualnych potrzeb uczniów” oraz „możliwość korelacji z innymi przedmiotami”.

TEKSTY

Do kategorii tej zaliczono zalety wskazane przez **3 nauczycieli z grupy I** i **3 z grupy II**. W odpowiedziach tych chwalono dobór i różnorodność podanych w podstawie tekstów źródłowych oraz sam fakt, że podstawa je wymienia i że przewidziano w niej pracę z tekstem filozoficznym.

INNE

Do kategorii tej zaliczono zalety wskazane przez **3 respondentów z grupy III**, z których 2 wskazało, że dzięki podstawie filozofia w ogóle jest obecna w szkole, a 1 – że „jedyną pozytywną stroną podstawy programowej z filozofii jest to, że ona jest”.

Słabe strony

Na podstawie odpowiedzi nauczycieli stworzono następujące kategorie, do których zaliczano podane w ankietach **słabe strony** podstawy programowej:

- ILOŚĆ – wady związane z ilością wiedzy do przekazania i przyswojenia przez ucznia,
- TREŚCI – wady związane z zawartością treściową podstawy,
- KONSTRUKCJA – wady związane z ideą i konstrukcją podstawy,
- REALIZOWALNOŚĆ – wady związane z możliwością realizacji podstawy,
- TEKSTY – wady związane z podanymi w podstawie tekstami źródłowymi,
- INNE.

Słabe strony podstawy programowej podało w badaniu ankietowym 107 na 196 respondentów:

- 26 na 42 z grupy I,
- 62 na 115 z grupy II,
- 19 na 39 z grupy III.

Zarazem jednak spośród 196 respondentów **61** stwierdziło, że nie dostrzega żadnych słabych podstawy (wśród nich 5 z grupy I), więc *a contrario* pewne słabe strony jest w stanie dostrzec 135.

ILOŚĆ

Do kategorii tej zaliczono wady podane w odpowiedziach **9 nauczycieli z grupy I**. Wskazywali oni na „przeładowanie” podstawy programowej. W odpowiedziach tych pojawiały się opinie: „zbyt dużo wiedzy encyklopedycznej”, „nadmierny bagaż erudycyjny”, „zbyt duża ilość treści, czasem o nikłej głębi”, zbyt przeładowany program „uniemożliwia rzetelne odniesienie omawianych problemów do otaczającego świata oraz wyjście naprzeciw pytaniom stawianym przez samych uczniów”. Jeden z nauczycieli wskazał zaś, że „dla słabszych uczniów tak ambitna podstawa stanowi bardzo duże wyzwanie”.

Zaliczono tu też odpowiedzi **26 respondentów z grupy II**. 18 z nich napisało wprost, że podstawa jest „zbyt obszerna”, „przeładowana”, „zbyt rozbudowana”, „zbyt szczegółowa” itp. Pozostali zwracali uwagę na „zbyt wiele pojęć do zapamiętania”, „zbyt dużą ilość teorii” oraz nadmiar treści historycznych (co zostało uwzględnione również w kategorii „TREŚCI”).

Na „przeładowanie”, zbytnią obszerność czy „erudycyjność” podstawy zwróciło uwagę również **3 nauczycieli z grupy III**.

TREŚCI

Do kategorii tej zaliczono słabe strony podane w odpowiedziach **13 nauczycieli z grupy I**. 3 z nich uznało, że podstawa dotyczy historii filozofii, a nie filozofii lub że za dużo jest w niej historii filozofii. 10 podało inne braki dot. zawartości. Większość z nich wskazała, czego – ich zdaniem – brakuje, a czego jest za dużo (odpowiedzi te nie pokrywały się)²³. Jeden z nauczycieli zwrócił uwagę na „brak praktycznych odniesień filozofii do rzeczywistości” i „zbyt małe odniesienie do innych dziedzin naukowych” (podobnie nauczyciel, który podniósł „brak korelacji z innymi przedmiotami humanistycznymi”). Inny z kolei uznał, że „podstawa programowa pokazuje filozofię jako zabawę, a nie jako naukę owocującą mądrością. Relatywizuje prawdę, nie uczy wrażliwości na prawdę, dobro i piękno. Nie uczy samodzielnego myślenia”.

Zaliczono tu też wady podane przez **16 nauczycieli z grupy II**. 6 z nich wskazało, że w podstawie za duży nacisk położony jest na historię filozofii. Pozostali wskazywali np. na jej „nadmierną erudycyjność, akademickość, przerost ambicji naukowych”. Wskazywano też na brak w podstawie pewnych konkretnych tematów (odpowiedzi te nie pokrywały się)²⁴; jeden z respondentów uznał, że słabą stroną podstawy jest „problematyka epistemologiczna i estetyczna”. Ponadto jeden nauczyciel uznał, że zagadnienia określone w podstawie są „mało ciekawe dla uczniów”.

Do kategorii tej zaliczono też wady wskazane przez **3 nauczycieli z grupy III**. 2 z nich wskazało na zbytni nacisk na historię filozofii, zaś jeden na to, że ujęte w podstawie zagadnienia są często nieważne z punktu widzenia własnych doświadczeń człowieka.

KONSTRUKCJA

Do kategorii tej zaliczono słabe strony podane w odpowiedziach **8 nauczycieli z grupy I**. Dwóch z nich wskazało na „chaos” lub „nieprzejrzystość” układu treści. Jeden z nich wskazał też, że w podstawie nie widać „precyzyjnej wizji absolwenta” oraz że „treści [podstawy] nie odzwierciedlają [zapisanych w niej] celów”. Inny nauczyciel skrytykował jej sztywność, jeśli chodzi o treści i listę lektur, co jego zdaniem ogranicza „kreatywność w przygotowywaniu zajęć”. Wśród odpowiedzi wskazano też, że „zakres kształcenia różnorodnych czynności myślowych” jest „skromny”. Pojawiła się też opinia, zgodnie

23 Oto przykładowe braki: „Zbyt mało wiedzy na temat współczesnych filozofów”; „Brak metafizyki realistycznej i brak realistycznej antropologii i filozofii kultury i polityki”; „Zbyt duży nacisk położony na kierunki niegdyś modne np. egzystencjalizm. Słabo prezentowane problemy logiki”.

24 Oto przykładowe braki: „Brakuje filozofów z XX i XXI wieku np. Slavoj Žižek. Brakuje filozofii feministycznej np. Judith Butler”; „Brak nieco tzw. myślicieli chrześcijańskich (poza JP II)”; „Brak metaetyki”; „Pominięto niektóre aspekty ważnych koncepcji filozoficznych: istota i sposób istnienia wartości, koncepcja etyczna prof. T. Kotarbińskiego, koncepcji anarchistycznych”.

z którą „podstawa programowa jest tak ogólna i nieprecyzyjna, że można na jej podstawie uczyć dosłownie wszystkiego, nie tylko filozofii, ale również dowolnej ideologii i tez czysto światopoglądowych”, a ponadto „nie uczy samodzielnego myślenia” i „może zostać wykorzystana manipulacyjnie”. Jeden z nauczycieli uznał, że „podejście problemowe jest zbyt wcześnie wprowadzone”, ale „na szczęście [jest] zrównoważone podejściem historycznym”. W ramach tej kategorii warto też rozważyć wypowiedzi zaliczone do kategorii „TREŚCI”, dotyczące braku odniesień „do innych przedmiotów humanistycznych”, „innych dziedzin naukowych” oraz braku „poza-filozoficznych zastosowań umiejętności nabytych dzięki filozofii”.

Zaliczono tu też wady podane w odpowiedziach **17 nauczycieli z grupy II**. Respondenci ci zwracali uwagę na położenie w niej zbyt dużego nacisku na wiedzę (w tym na odnotowane w ramach kategorii „TREŚCI” nauczanie historii filozofii lub „uleganie faktografii” i „encyklopedyczność”) zamiast na umiejętności oraz myślenie („samodzielne”, „twórcze”, „otwarte”). Jeden z nauczycieli ujął to następująco: „skupienie uwagi na zdobywaniu informacji, a nie wiedzy; zarzucenie mądrościowego wymiaru filozofii, co odczytać należy jako deprecjonowanie człowieczeństwa”. Jak zaś stwierdził inny, „warto się zastanawiać nad przenoszeniem ciężaru z wiedzy na kompetencje”. Jeden z respondentów zarzucił zaś podstawie „powierzchnowość, ogólnikowość”.

Bardzo podobne wady wskazało **9 nauczycieli z grupy III**. *Novum* w stosunku do dotychczas przytoczonych wypowiedzi jest propozycja, by podstawa miała więcej „łączności” z przedmiotami ścisłymi, a zwłaszcza z matematyką.

REALIZOWALNOŚĆ

Do kategorii tej zaliczono **3 odpowiedzi respondentów z grupy I**. Wskazano w nich na niemożliwość realizacji podstawy w ramach małej liczby godzin; odpowiedzi te brzmiały następująco: „filozofia jako przedmiot zarezerwowany tylko na rozszerzenie”, „zdecydowanie nierealna do realizacji w wymiarze 1 godz. tygodniowo w 1 roku, w 3-letnim toku kształcenia”, „mała ilość godzin”.

Zaliczono tu też **8 odpowiedzi nauczycieli z grupy II**. Choć nie prowadzą oni filozofii jako przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym, wskazali na poważne trudności lub wręcz niemożliwość realizacji podstawy w ramach liczby godzin przydzielonej im na zajęcia filozoficzne. Oto jedna z odpowiedzi:

Za mało godzin w tygodniu, nie można zrealizować wielu punktów, choćby brak czasu na czytanie i analizę tekstów źródłowych. [AN-1]

Jeden z nauczycieli zwrócił uwagę, że realizowalność podstawy może też zależeć od zdolności uczniów:

Podstawa jest adresowana do uczniów bardzo inteligentnych, z założenia dociekliwych i pracowitych. Ja uczę w liceum o średnim poziomie i uczniom trudno przyswoić materiał na tak wysokim poziomie abstrakcji w tak małym wymiarze godzin. [AN-2]

Ponadto, na niemożliwość realizacji podstawy w przewidzianej dla niej liczbie godzin, poza przypadkiem pracy z wyjątkowo zdolnymi uczniami, wskazało **2 nauczycieli z grupy III**. Zarazem jeden z nich uznał, że nie pozostawia ona miejsca „na kształcenie kompetencji autonomii intelektualnej, w najlepszym razie prowadzi do erudycyjnej znajomości «cudzych idei»”.

TEKSTY

Na temat podanych w podstawie tekstów źródłowych wypowiedziało się **4 nauczycieli z grupy II**; odpowiedzi ich nie pokrywają się. Oto one: „mało tekstów źródłowych”, „zbyt duża ilość tekstów”, „zbyt duża dowolność przy wyborze lektur”, „fragmentaryczność tekstów, często źle dobrany fragment”. Z kolei **1 nauczyciel z grupy III** wskazał na „małą różnorodność” tych tekstów.

INNE

Ponadto **5 nauczycieli z grupy II** zauważyło, że stworzenie podstawy programowej tylko dla przedmiotu w zakresie rozszerzonym powoduje, że mało szkół decyduje się na nauczanie filozofii. Ich zdaniem powoduje to również „wygasanie” czy „śmierć” filozofii w szkołach. Jeden z nich wskazał, że jest to problem zwłaszcza małych szkół. Warto tu przytoczyć wypowiedź nauczyciela, który wskazał przyczyny tego zjawiska, podając zarazem propozycję rozwiązania:

Jedyną, wydaje mi się, ale bardzo istotną słabą stroną obecnej podstawy programowej jest brak możliwości jej realizacji w zakresie rozszerzonym – patrząc na problem od strony realiów polskiej szkoły – liceum ogólnokształcącego. Tak duża liczba godzin przewidziana podstawą programową jest raczej mało prawdopodobna do uzyskania dla przedmiotu filozofia. Uczniowie realizują obok przedmiotów obowiązkowych także uzupełniające i rozszerzone. Jednak biorąc pod uwagę fakt, że liceum ma przygotować ucznia do egzaminu maturalnego – dla filozofii zwyczajnie zabraknie godzin. To największy minus tak przygotowanej podstawy programowej do przedmiotu filozofia – mimo wielkich możliwości kształcenia wiedzy i umiejętności uczniów, jakie miałby nauczyciel tego przedmiotu. Rozwiązaniem byłoby, moim zdaniem, zrezygnowanie z pełnego „kursu filozofii” na rzecz realnego zwiększenia możliwości wprowadzania podstawowej edukacji filozoficznej, np. w wymiarze ok. 90 godzin, do liceów. [AN-3]

Główne problemy

Słabe i mocne strony podstawy w różnych aspektach, niezależnie od tego, ilu nauczycieli je wskazywało, można obrazowo przedstawić w postaci schematu 3.

Kategorie	Mocne lub słabe strony	
Umiejętności	+	
Treści	+	-
Konstrukcja	+	-
Teksty	+	-
Obecność ²⁵	+	-
Ilość		-
Realizowalność		-

Schemat 3. Istnienie mocnych i słabych stron podstawy programowej z filozofii

Wśród głównych problemów związanych z podstawą na plan pierwszy wysuwa się kwestia możliwości jej zrealizowania. Nauczyciele, którzy uczą lub uczyli filozofii w zakresie rozszerzonym, przyznają zazwyczaj, że 240 godzin w całym cyklu dydaktycznym wystarcza na zrealizowanie podstawy. Nie jest to jednak pogląd powszechny. Możliwość zrealizowania podstawy w takim wymiarze godzinowym zakwestionował (na podstawie własnych doświadczeń) m.in. uczestnik seminarium eksperckiego. Wskazał on, że nie jest możliwe takie zaznajomienie uczniów z zagadnieniami podanymi w podstawie, aby je naprawdę zrozumieli. Ponadto należy uwzględnić głosy wskazujące, że podstawa stawia bardzo ambitne wymagania. Oto jeden z wielu takich głosów:

(...) poziom trudności jest naprawdę bardzo wysoki dla uczniów i wydaje mi się, że ten program w pełni jest realizowalny wyłącznie w dobrych liceach, gdzie jest naprawdę zdolna młodzież. [WN-9]

Warto odnotować, że dwaj uczestnicy seminarium eksperckiego zgodzili się co do tego, iż uczniowi, który przyswoiłby materiał określony w podstawie programowej, powinno się przyznać na tej podstawie tytuł licencjata.

Z kolei uczestnicy wywiadów uczący w mniejszym wymiarze godzin przyznali, że nie są w stanie zrealizować podstawy i jeśli z niej korzystają, to na zasadzie inspirowania się pewnymi zagadnieniami lub wybierania niektórych tematów. Co prawda, jeden z tych nauczycieli stwierdził w wywiadzie, że traktuje podstawę jako „pewne minimum”; przyznał jednak, że poza 1 godz. tygodniowo filozofii w klasach I i II, ma jeszcze z tymi samymi uczniami tygodniowo po 2 godziny etyki, i jest w stanie zrealizować całą podstawę tylko dzięki połączeniu tych przedmiotów.

W wypowiedziach na temat realizowalności podstawy wyłynął zarazem problem jej obowiązywania w przypadku przedmiotów innych niż filozofia w zakresie rozszerzonym. Niektórzy nauczyciele stwierdzili, że skoro mają np. 30 godzin tygodniowo, podstawa ich nie obowiązuje. Inni z kolei (podobnie też jeden z uczestników seminarium eksperckiego) twierdzą, że podstawa ta obowiązuje również w przypadku tych przedmiotów, jednak jest ona wówczas „martwym prawem”, gdyż nie da się jej zrealizować.

Wprowadzenie nowej podstawy programowej w 2009 r., z którą skorelowano przedmiot o wymiarze minimum 240 godzin, ze względu na duże obciążenie godzinowe niektórzy dyrektorzy i nauczyciele wskazują jako przyczynę rezygnacji z edukacji filozoficznej lub jej ograniczenia, o czym wspomniał jeden z rozmówców:

Ta szkoła ma dość bogatą tradycję filozoficzną. Przed wejściem nowej podstawy programowej w tej szkole wszyscy uczyli się filozofii. Była taka innowacja pedagogiczna przez kilka dobrych lat, że wszyscy, niezależnie, czy to był profil humanistyczny, czy profil ścisły, mieli godzinę filozofii – edukacji filozoficznej (...). Według poprzedniego dyrektora tej szkoły, wszyscy powinni mieć edukację filozoficzną i ona została wprowadzona. Po wejściu nowej podstawy nie można było wszystkiego dać wszystkim. Klasa humanistyczna najbardziej pasowała. [WN-8]

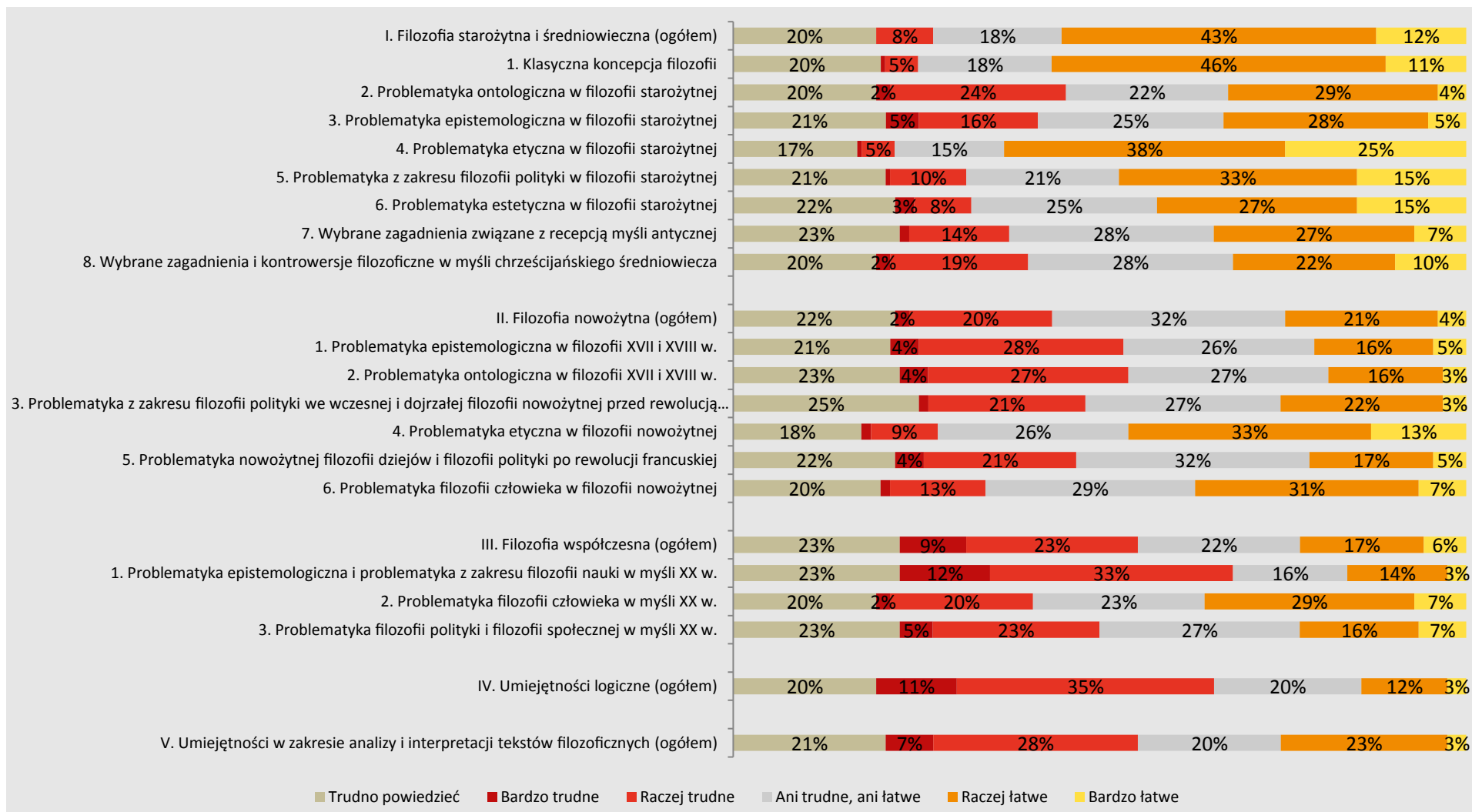
10.2. Trudność realizacji poszczególnych części podstawy

W badaniu zebrano również opinie nauczycieli na temat stopnia trudności realizacji poszczególnych części podstawy programowej przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym (dalej jako podstawa programowa lub podstawa). O wskazanie stopnia trudności poproszono nauczycieli w ankiecie. Określali go przy każdym dziale i każdym zestawie zagadnień. O udzielenie odpowiedzi poproszono wszystkich respondentów, niezależnie od tego, czy realizowali podstawę programową i czy nauczali wszystkich określonych w niej zagadnień. W dużej mierze oceny te mogą więc odzwierciedlać nie tyle napotkane już trudności w realizowaniu poszczególnych części podstawy, ile raczej wyobrażenia powstałe na podstawie innych doświadczeń.

Jako „bardzo trudny” w realizacji najwięcej nauczycieli (29; 15%) wskazało dział IV „Umiejętności logiczne”. Następnym pod względem trudności okazał się dział III „Filozofia współczesna”, który jako „bardzo trudny” wskazało 19 nauczycieli (10%). Z kolei należący do tego działu zestaw „Problematyka epistemologiczna i problematyka z zakresu filozofii nauki w myśli XX w.” za „bardzo trudny” uznało 31 nauczycieli (16%).

Jeśli zaś chodzi o działy uznane za „bardzo łatwe” w realizacji, to najwięcej nauczycieli określiło tak dział I „Filozofia starożytna i średniowieczna” (30 nauczycieli; 15%). Z kolei spośród zestawów zagadnień za „bardzo łatwy” w realizacji aż 52 nauczycieli (27%) uznało zestaw „Problematyka etyczna w filozofii starożytnej”.

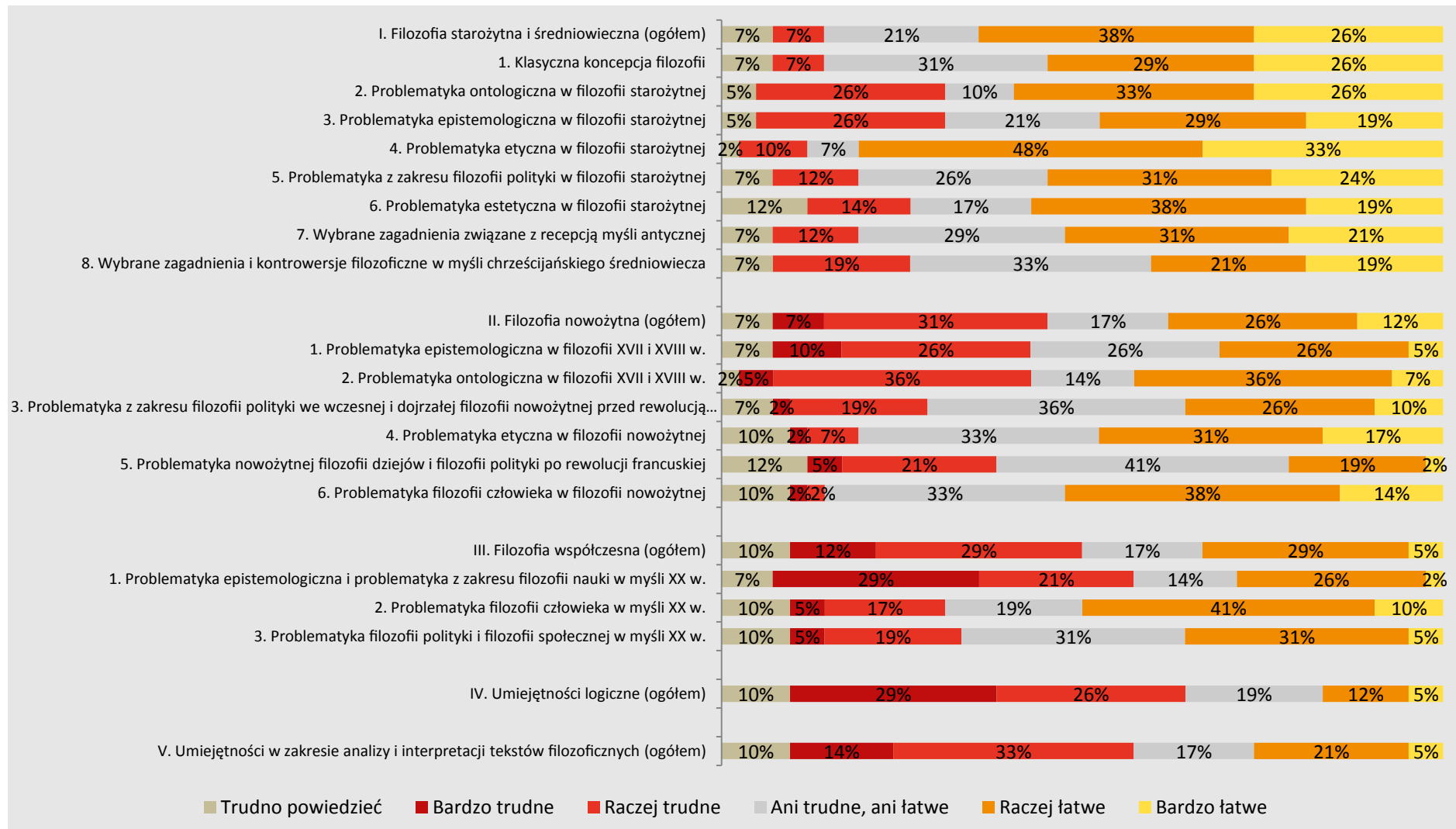
Na poniższych wykresach przedstawiono procentowy rozkład tych ocen w podziale na wszystkich respondentów i na grupę I.

Wykres 21. Ocena trudności realizacji poszczególnych części podstawy programowej według wszystkich respondentów.

Wskazano rozkład procentowy odpowiedzi dla każdej części. Nie podano wyników dla wyników poniżej 2%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Wykres 22. Oceny trudności realizacji poszczególnych części podstawy programowej według respondentów z grupy I.

Wskazano rozkład procentowy odpowiedzi dla każdej części. Nie podano wyników poniżej 2%.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

10.3. Propozycje ewentualnych zmian dotyczących podstawy programowej z filozofii

Na koniec zapytano nauczycieli, czy warto byłoby coś zmienić w podstawie programowej. Choć obowiązuje ona tylko w przypadku przedmiotu w zakresie rozszerzonym na IV etapie edukacyjnym, o odpowiedź poproszono wszystkich ankietowanych nauczycieli. Wyniki przedstawiono w poniższej tabeli, dzieląc je między grupy wyróżnione w poprzednim rozdziale.

Tabela 6. Liczba poszczególnych odpowiedzi na pytanie: czy warto zmienić coś w podstawie programowej?

Czy warto, Pana/Pani zdaniem, zmienić coś w podstawie programowej z filozofii?	Grupa I		Grupa II		Grupa III		RAZEM	
	Liczba odpowiedzi	% liczby wszystkich odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% liczby wszystkich odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% liczby wszystkich odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% liczby wszystkich odpowiedzi
NIE, nic nie wymaga zmiany.	17	44,7%	63	54,3%	19	45,2%	99	50,5%
TAK, należy zmienić całą podstawę programową przedmiotu filozofia.	12	31,6%	30	25,9%	16	38,1%	58	29,6%
TAK, warto zmienić niektóre zapisy.	9	23,7%	23	19,8%	7	16,7%	39	19,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ankiety dla nauczycieli, N=196.

Wyniki te pokazują, że liczba zwolenników i liczba przeciwników zmian w podstawie są prawie równe, przy czym jednak nieznaczna większość respondentów z grupy I opowiada się za zmianami, w tym ponad 30% za zmianą całej podstawy programowej.

Respondentów, którzy wybrali ostatnią opcję, zapytano dodatkowo, co proponowałiby zmienić. Poza propozycjami dotyczącymi uzupełnienia treści, wielu respondentów wskazało na konieczność zredukowania treści („odchudzenia”) podstawy, tak aby można było ją realizować na IV etapie edukacyjnym również w zakresie podstawowym. Niektórzy uważają, że należy nastawić ją na wykorzystywanie filozofii w życiu codziennym.

Nauczyciele wskazywali również na konieczność ograniczenia treści podstawy, zwłaszcza w przypadku realizowania podstawy w ramach mniejszego wymiaru godzin niż 240 godziny w cyklu dydaktycznym. Zwracali też uwagę, że w przeciwnym razie nie starcza czasu na pracę z tekstem i dyskusje. Oto jedna ze wskazujących na te problemy wypowiedzi:

Należałoby zmniejszyć treści programowe. W tej chwili, jak dla mnie, przynajmniej o połowę. Zastanowiłabym się również nad pracą z tekstem, której poświęciłabym więcej godzin. Resztę opracowywałabym bardziej zagadnieniami, a skupiłabym się bardziej na pracy, która by była bardziej warsztatowa niż wykładowa. Nawet jeżeli teraz mamy dyskusje, to i tak jest to bardziej fikcyjne przy takiej liczbie osób. [WN-4]

Jeden z uczestników seminarium eksperckiego stwierdził zaś, że nie byłoby problemu, gdyby do istniejącej podstawy dopisano, że wystarczy zrealizować ją w 30%.

10.4. Stworzenie podstawy programowej dla przedmiotu filozofia w zakresie podstawowym

W wywiadach pogłębionych zapytano nauczycieli o to, czy ich zdaniem warto byłoby stworzyć podstawę programową dla przedmiotu filozofia w szkołach ponadgimnazjalnych w zakresie podstawowym, uwzględniając zarazem taki przedmiot w rozporządzeniu o ramowych planach nauczania. Wszyscy pytani odpowiedzieli pozytywnie.

Nie było pełnej zgody co do wymiaru godzinowego dla tego przedmiotu oraz zawartości stworzonej dla niego podstawy. Większość odpowiedzi oscylowała jednak wokół rozwiązania, zgodnie z którym przedmiot taki nauczany byłby w I klasie w wymiarze 1 lub 2 godzin w tygodniu. Choć zdarzały się wypowiedzi wskazujące na objęcie przez podstawę dla takiego przedmiotu wiedzy z zakresu historii filozofii, najwięcej nauczycieli twierdziło, że powinna ona mieć na celu np.: poznanie głównych pytań i problemów filozoficznych, rozbudzenie myślenia i dociekliwości, uczenie rozwiązywania problemów. Jeden z nich wskazał na zastosowanie, jakie miałyby to dla edukacji w ramach innych przedmiotów:

To jest dobry pomysł. W pierwszej klasie filozofia może dać podstawy do pozostałych przedmiotów, potem mogą się nauczyciele odwoływać do tej wiedzy filozoficznej i do umiejętności filozoficznej. Filozofia, która uczy myślenia metaforycznego też się przekłada później na inne przedmioty. [WN-9]

Nauczyciel ten wskazał też na ważne kryterium, jakie powinno być spełnione przy tworzeniu takiej podstawy:

Tak, niezbędnie, ale z właściwą podstawą programową czyli realistyczną. Mam wrażenie, że podstawę programową tworzą nauczyciele uniwersyteccy, którzy nie do końca wiedzą, jakie są realia. [WN-9]

Jeden z uczestników seminarium eksperckiego wskazał, że początkowo planowano stworzyć podstawę dla filozofii zarówno w zakresie rozszerzonym, jak i podstawowym, jednak nie udało się to; jak poinformował, twórcy nie zdołali spełnić wymogu, aby podstawa w zakresie podstawowym nie powtarzała treści podstawy w zakresie rozszerzonym.

Na koniec warto też odnotować, że część nauczycieli w ramach wywiadów pozytywnie wypowiedziała się również na temat wprowadzenia podstawy programowej do filozofii na etapie gimnazjum.

10.5. Podsumowanie

1. Większość ankietowanych nauczycieli (171 na 196), w tym większość uczących przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym (34 na 42), wskazała opisowo pewne mocne lub słabe strony obowiązującej podstawy programowej do przedmiotu filozofia. W wielu przypadkach tam, gdzie jedni widzieli zalety podstawy, inni widzieli wady. Jedynym aspektem podstawy, co do którego wypowiedziano się wyłącznie pozytywnie, jest jej nastawienie na kształtowanie umiejętności lub postaw. Z kolei podstawa ta zdecydowanie krytykowana jest za zbyt dużą obszerność tematyczną („przeładowanie”), co z kolei powoduje, że zdaniem części nauczycieli jest ona nierealizowalna, według niektórych nawet w wymiarze 240 godzin w cyklu dydaktycznym. W pytaniach otwartych w ankietach pojawiały się głosy, że istnienie podstawy w takiej postaci powoduje, że filozofia znika i będzie znikać ze szkół.
2. Z wypowiedzi wszystkich ankietowanych nauczycieli wynika, że najłatwiejszy do zrealizowania

dział podstawy programowej to filozofia starożytna i średniowieczna. Jeśli zaś chodzi o poszczególne zestawy tematów, to za najłatwiejsze do zrealizowania uznano zagadnienia związane z problematyką etyczną. Za łatwy uznano też dział „klasyczna koncepcja filozofii”. Tendencje te potwierdziły się w odpowiedziach samych nauczycieli uczących przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym. Dodatkowo za łatwe uznawali oni też zestawy dot. problematyki ontologicznej w filozofii starożytnej oraz problematyki z zakresu filozofii człowieka.

3. Około połowa ankietowanych nauczycieli uważa, że podstawa programowa nie wymaga zmiany, zarazem około połowa uważa, że należy w niej coś zmienić, w tym prawie 30% uważa, że należy zmienić całą podstawę. Najwyraźniejszy postulat nauczycieli dotyczy zredukowania jej treści („odchudzenia”).
4. W wywiadach pogłębionych nauczyciele zasadniczo pozytywnie wypowiedzieli się na temat wprowadzenia do rozporządzenia o ramowych planach nauczania przedmiotu filozofia w zakresie podstawowym oraz stworzenia właściwej mu podstawy programowej.

11. Dobre praktyki w zakresie nauczania filozofii

Podczas realizacji badania udało się poznać kilka sprawdzonych przez nauczycieli filozofii pomysłów, które można uznać za przykłady dobrych praktyk w zakresie nauczania filozofii. Dotyczą one tworzenia programu zajęć oraz stylu pracy z uczniami. Warto zastrzec, że zastosowanie niektórych z nich może być ryzykowne.

Autonomia nauczyciela w tworzeniu programu

Połowa ankietowanych nauczycieli deklaruje stosowanie w całości autorskich programów nauczania (50,8%), około jedna trzecia zaś – programów autorskich inspirowanych istniejącymi już programami (34,6%). Częstą praktyką jest uzupełnianie treści zawartych w podręczniku własnymi tekstami źródłowymi i innego rodzaju materiałami. Jednym z wyrazów docenienia tej autonomii jest następująca wypowiedź:

(...) jeżeli bym miała taki zamknięty program i na siłę go realizowała, tak jak jest to ze wszystkimi przedmiotami, to tam nie ma miejsca na zastanowienie się, co pasuje do klasy. A ja mam taką możliwość, ja mam absolutną wolność. [WN-15]

Dostosowanie programu do możliwości ucznia i klasy

Autorski charakter programu umożliwia wielu nauczycielom dostosowywanie go do potrzeb i możliwości klasy oraz poszczególnych uczniów. Z tego powodu zdarza się, że nauczyciele precyzują programy dopiero wówczas, gdy poznają uczestniczących w zajęciach uczniów. Warto tu przywołać cytowane już w raporcie wypowiedzi:

Dla mnie to nie jest przygotowanie, zanim rozpocznie się rok szkolny, tylko na początku roku szkolnego, kiedy zobaczę uczniów. Wtedy faktycznie mogę ustalić zakres tematów, uwzględnić kryteria, czy te tematy mają być mniej czy bardziej pogłębione, w tematyce filozoficznej może to wynikać z propozycji uczniów, o ile takowe mają. Natomiast oczywiście wypadałoby dopasować podręcznik. Nie ma na razie bogatej oferty. [WN-9]

Nie przygotowuję się przed rozpoczęciem roku szkolnego. Dlatego, że przed rozpoczęciem roku szkolnego jeszcze nie do końca wiem, jakie będę miał zajęcia, z kim i w związku z tym trudno mi do końca dopasować program nauczania do tego, z czym się zetknę. [WN-6]

Upodmiotowienie ucznia

Jeden z uczestników seminarium eksperckiego, nauczyciel filozofii, za dobrą praktykę uznał dążenie nauczyciela do upodmiotowienia ucznia, co jest szczególnie ważne w kontekście rozwijania samodzielnego i dojrzałego myślenia. Dążenie to jest to istotne, ponieważ w odczuciu tego nauczyciela, które podzieliło kilku innych ekspertów, szkoła (i szczerzej: system edukacji) uprzedmiotawia ucznia. Wskazanymi przez eksperta sposobami upodmiotowienia są: nawiązywanie do osobistych doświadczeń uczniów oraz pozwalanie im na dzielenie się własnym doświadczeniem. Jak stwierdził:

(...) upodmiotowienie polega na poważnym traktowaniu uczniów, podnoszeniu ich do poziomu osób dorosłych, na którym nie są. [SE-4]

Wystawienie oceny „bdb” niezależnie od osiągnięć

Przynajmniej dwóch nauczycieli, uczestników seminarium eksperckiego, próbowało wystawić uczniom oceny 5 lub 6 za sam udział w zajęciach, aby opuściła ich presja polegająca na konieczności zasłużenia sobie na ocenę i aby mogli swobodnie myśleć i wypowiadać się – nie myślą wówczas, że są oceniani.

Za samo uczestnictwo dają 5/6. Dopiero kiedy znika ocena, pojawia się „zabawa”. [SE-5]

Samodzielna praca nad nieznanym tekstem

Jeden z uczestników seminarium eksperckiego, nauczyciel filozofii, polecił metodę, w ramach której uczniowie w grupach pracują nad trudnym, nieznanym tekstem, by sami odkryli, co w nim jest napisane.

Daję bardzo trudny tekst Kanta i zostawiam ich z tym. Potrafią bardzo ciekawe rzeczy wyłuskać. Chodzi o to, żeby mieli koncepcję na to, co jest tam zapisane. Idą w bardzo ciekawym kierunku lub są bardzo ciekawi, co z tym można zrobić. [SE-5]

Stosowanie metody „dociekania filozoficznego”

Za przykład dobrej praktyki w zakresie nauczania filozofii należy też uznać „zmuszanie” uczniów do samodzielnego stawiania pytań i wyciągania wniosków, co niektórzy określają jako metodę „dociekania filozoficznego”, zamiast nauczania się podanej wiedzy. Dobrze ilustruje to poniższa wypowiedź:

Ja zawsze i wszędzie stosuję metodę dociekania filozoficznego. Uważam, że jest to bardzo dobra metoda, zmuszająca uczniów do myślenia. Celowo używam tego słowa „zmuszająca”, bo czasami uczniów trzeba po prostu zmusić. Problem polega na tym, że jeżeli uczniom da się zadanie, że uczniowie mają się czegoś nauczyć, jakiś poglądów, jakiś danych, definicji, to oni się nauczą. Co prawda, często to jest na zasadzie zapamiętać, zdać, zapomnieć, ale się nauczą. Natomiast dużo trudniej jest nauczyć myślenia. Metoda dociekania filozoficznego, którą ja stosuję i na lekcjach filozofii, i na lekcjach polskiego, zmusza do zadawania pytań, do samodzielnego dociekania, myślenia, nie kierowania się tym, co powie nauczyciel. Uczniowie muszą samodzielnie wysnuć wnioski. To jest często lekcja, która nie kończy się wnioskami, to jest lekcja, która przebiega w formie dyskusji, ale nikt nie powie na końcu: „zapiszcie sobie: jest tak, tak, tak”. Nie. „Zobaczcie, coś powiedzieliśmy, na ileś faktów zwróciliśmy uwagę, na ileś problemów, to teraz pomyślcie, co z tego wszystkiego dla was wynika”. I już każdy musi sobie znaleźć swoją własną odpowiedź. Uczniowie tego bardzo nie lubią, bardzo. Oni by tak chcieli mieć gotową formułkę, zapisać, byłoby wygodniejsze. [WN-1]

12. Podsumowanie i wnioski

Na podstawie zaprezentowanych wyników warto podsumować najważniejsze informacje i przedstawić ogólne wnioski:

- W roku szkolnym 2013/2014 spośród 14.377 szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w Polsce edukację filozoficzną prowadzono w różnych formach w 196 szkołach, w tym – zgodnie z informacjami od dyrektorów tych szkół – w ramach przedmiotu filozofia w zakresie rozszerzonym (zgodnie z nową podstawą programową) nauczano jej tylko w 18 liceach, w większości w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców. Część badanych dyrektorów nie planuje kontynuowania nauczania filozofii w ich szkole. Wobec postulatów, aby filozofii nauczano w każdej szkole, oraz na tle takich krajów jak Francja czy Włochy wydaje się, że szkół z filozofią jest w Polsce bardzo mało.
- Rozkład płci, wieku i stażu pracy nauczycieli filozofii jest stosunkowo równy. Większość z nich to absolwenci filozofii, 1/3 zaś – filologii polskiej. Zdecydowana większość poza filozofią uczy też innego przedmiotu (najczęściej etyki lub języka polskiego) i najczęściej w tej samej szkole; tylko niewiele ponad 7% nie uczy innych przedmiotów.
- Główną motywacją wprowadzania zajęć filozoficznych do szkół jest według badanych dyrektorów chęć rozwijania u uczniów myślenia oraz zapewnienia im erudycyjnego wykształcenia. Pierwszy z tych celów zbiega się z głównymi celami, jakie upatrują w nauczaniu filozofii nauczyciele, dla których najbardziej pożądanym skutkiem edukacji filozoficznej jest samodzielne i twórcze myślenie, a ponadto lepsze rozumienie świata ludzi i samego siebie oraz wrażliwość moralna.
- Zdaniem większości nauczycieli filozofii uczniowie, którzy dobrowolnie uczestniczą w zajęciach z filozofii, decydują się na to, ponieważ lubią dyskutować i są zainteresowani poruszonymi na zajęciach tematami; najbardziej atrakcyjne w tych zajęciach są dla nich (według większości nauczycieli): możliwość wyrażania własnych poglądów, podejmowanie tzw. pytań fundamentalnych (np. o sens życia, wolność woli, istnienie Boga, o to, kim jest człowiek) oraz możliwość stawiania pytań. Zarazem jednak nauczyciele zauważają przeszkody, które utrudniają uczniom udział w takich zajęciach. W oczach nauczycieli uczniowie potrzebują więc filozofii jako przedmiotu, w ramach którego nie tyle poznaje się filozofię, ile dyskutuje się i właśnie: filozofuje.
- 25,5% nauczycieli uznało, że jedną z motywacji uczniów w przypadku uczestniczenia w zajęciach filozoficznych z własnego wyboru jest zdawanie filozofii na maturze, co z kolei wiąże się z planami dotyczącymi studiów. W roku 2014 maturę z filozofii zdawał niższy odsetek maturzystów niż w roku 2013, jednak wciąż wyższy niż w latach 2009–2012. Uczelnie uwzględniają wyniki matury z filozofii w postępowaniach rekrutacyjnych na kierunki zarówno filozoficzne, jak i niektóre inne, w tym nawet techniczne.
- Jak wynika z wypowiedzi dyrektorów, czynnikami sprzyjającymi wprowadzeniu filozofii do szkoły są najczęściej chęć i możliwości nauczycieli oraz zainteresowania uczniów; przeszkodą jest często duże obciążenie godzinowe uczniów oraz ograniczony przydział godzin.
- Nauczyciele filozofii pracują z uczniami przede wszystkim prowadząc dyskusje i rozważania. Często korzystają z tekstów źródłowych. Wiąże się z tym prawdopodobnie fakt, że wielu z nich wykorzystuje jako podręcznik trudno obecnie dostępny zbiór tekstów źródłowych. Widać też, że wielu nauczycieli ceni sobie kompleksowe opracowania, stąd największą popularnością wśród podręczników cieszą się podręcznik M. Gajewskiej i K. Sobczaka (Operon) oraz stary

już podręcznik akademicki W. Tatarkiewicza (PWN). Około połowa nauczycieli pracuje na autorskich programach nauczania. Wielu z nich współpracuje z nauczycielami innych przedmiotów, głównie humanistycznych (język polski, historia).

- Większość nauczycieli zauważa zarówno mocne, jak i słabe strony obecnie obowiązującej podstawy programowej przedmiotu filozofia. Niektórzy nauczyciele doceniają takie walory podstawy, jak nastawienie na myślenie oraz jej „elastyczność”, jednak wielu chciałoby, aby elastyczność ta była większa, np. aby możliwy był wybór tematów, co w praktyce okazuje się faktem, gdyż zrealizowanie całego materiału okazuje się niemożliwe. Należy odnotować, że wielu nauczycieli filozofii zauważa, że obecna podstawa programowa przedmiotu filozofia jest „przeładowana” i nierealizowalna; jest to najpoważniejszy problem, jaki pojawił się w badaniu w związku z prowadzeniem nauczania filozofii w polskich szkołach.
- Około 50% nauczycieli filozofii chce zmian w podstawie programowej przedmiotu filozofia; główny postulat to jej zredukowanie („odchudzenie”). Część nauczycieli wskazuje, że warto byłoby stworzyć podstawę programową dla przedmiotu filozofia w zakresie podstawowym. Według niektórych istnienie podstawy tylko dla przedmiotu w zakresie rozszerzonym (który wymaga wielu godzin, zgodnie z rozporządzeniem: minimum 240 w cyklu edukacyjnym) powoduje, że zajęć z filozofii jest w szkołach coraz mniej.

W związku z problemami oraz oczekiwaniami nauczycieli i dyrektorów, warto rozważyć:

- Zredukowanie („odchudzenie”) obecnej podstawy programowej przedmiotu filozofia, nawet o połowę. Próby realizacji całej podstawy w obecnej postaci powodują, że wystarczy czasu, aby dokładnie omówić wszystkie zagadnienia i wyćwiczyć przewidziane przez podstawę umiejętności. Warto dokonać wyboru zagadnień, usuwając z podstawy pozostałe, lub w pewnej mierze pozostawić wybór zagadnień do decyzji nauczycieli.
- Wzmocnienie roli edukacji filozoficznej w nauczaniu szkolnym, w tym przywrócenie przedmiotu filozofia w zakresie podstawowym. Przedmiot w takim zakresie byłby możliwy do realizowania w większej liczbie szkół. Zgodnie z oczekiwaniami dyrektorów i nauczycieli głównym celem takiego przedmiotu powinno być uczenie i rozwijanie myślenia oraz poprawnego argumentowania.
- Przeprowadzenie dalszych badań dotyczących szkolnej edukacji filozoficznej w Polsce:
 - Po zapoznaniu się ze zdaniem dyrektorów i nauczycieli w tej kwestii warto byłoby poznać opinie uczniów objętych nauczaniem filozofii na temat tego, co ich zdaniem zyskują dzięki zajęciom z filozofii, a co im się w edukacji filozoficznej nie podoba i dlaczego. Pokazałoby to, w jaki sposób zdaniem samych uczniów wpływa na ich rozwój edukacja filozoficzna i jakie jej aspekty odgrywają w tym zakresie istotną rolę. Warto też rozważyć objęcie tym badaniem rodziców uczniów, skoro jako jeden z czynników sprzyjających wprowadzeniu filozofii w większości przypadków wskazano otwartość rodziców.
 - Warte rozważenia jest sprawdzenie, jak w praktyce można realizować podstawę programową przedmiotu filozofia, ile faktycznie wymaga to godzin, a także w jaki sposób realizując wymagania szczegółowe osiąga się cele wymienione w tej podstawie.
 - Dużą wartość miałyby przeprowadzenie badania efektywności szkolnych kursów filozoficznych nastawionych na różne zestawy kompetencji filozoficznych, z których każdy byłby oparty na innej koncepcji samej filozofii oraz jej nauczania. Zdaniem jednego z ekspertów nie sposób bowiem w ramach danego kursu osiągnąć zarazem na zadowalającym poziomie takie cele jak rozwinięcie twórczego myślenia, nauczenie lub rozwinięcie krytycznego myślenia, erudycja, rozwinięcie kompetencji społecznych itp., lecz trzeba zdecydować się

na któryś z zestawów kompetencji. Warto byłoby więc stworzyć dla każdej z takich opcji oddzielny program, a następnie wszystkie te programy zrealizować w odpowiednio dobranych grupach uczniów. Badanie zakładałoby również stworzenie narzędzi pomiaru nabytych przez uczniów kompetencji i polegałoby na ich zmierzeniu. Pozwoliłoby sprawdzić efektywność programów nakierowanych na poszczególne zestawy kompetencji, by dać rzetelną podstawę do wyboru modelu edukacji filozoficznej.

- Warto byłoby przeprowadzić badanie dotyczące organizowania oraz nauczania przedmiotu etyka, w tym nauczania filozofii w ramach tego przedmiotu.

Bibliografia

- CKE (2009). *Osiągnięcia maturzystów. Sprawozdanie z egzaminu maturalnego w 2009 roku*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- CKE (2010). *Osiągnięcia maturzystów. Sprawozdanie z egzaminu maturalnego w 2010 roku*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- CKE (2011). *Osiągnięcia maturzystów. Sprawozdanie z egzaminu maturalnego w 2011 roku*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- CKE (2012). *Osiągnięcia maturzystów. Sprawozdanie z egzaminu maturalnego w 2012 roku*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- CKE (2013). *Osiągnięcia maturzystów. Sprawozdanie z egzaminu maturalnego w 2013 roku*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- CKE (2014). *Sprawozdanie ogólne z egzaminu maturalnego 2014*. Warszawa: Centralna Komisja Egzaminacyjna.
- Jądro, D. (2004). *Treści filozofii starożytnej w podręcznikach do nauki historii w zreformowanej szkole średniej*. W: B. Burlikowski, W. Rechlewicz (red.), *Filozofia w szkole – Filozofia w życiu*. Kielce, 307-324.
- Kamińska, W., Mroczkiewicz, P. (red.). (2014). *Jak uczyć, by nauczyć filozofii? Refleksje akademików i praktyków*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Krzyśka, S., Kubicki, R., Michałowska, D., (red.). (2011). *Filozoficzne konteksty edukacji artystycznej*. Poznań: UAM.
- Kuczyńska, K. (2012). *Filozofia w przedszkolu – początki*, *Edukacja Etyczna*, 3.
- Lipman, M., Sharp, A. M., Oscanyan, F. S. (1997). *Filozofia w szkole*, tłum. B. Elwich, A. Łagodzka. Warszawa: Wydawnictwa CODN.
- Łagodzka, A. (2014). *Filozoficzne dociekania w klasach I–III*. *Trendy*, 1, 29-36.
- MEN (2012a). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych* (Dz. U. 2012, poz. 204).
- MEN (2012b). *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz. U. 2012, poz. 997).
- Michałowska, D., Krzyśka, S. (red.). (2009). *Zeszyty Filozoficzne*, 14-15. Poznań: UAM.
- Ostrowski, W. (2009). *Uwagi o kształceniu filozoficznym i dydaktyce filozofii*. W: A. Pacewicz, A. Olejarczyk, J. Jaskóła (red.). *Philosophia Itinera*. Wrocław.
- Pobojewska, A. (red.). (2012). *Filozofia – edukacja interaktywna. Metody – środki – scenariusze*. Warszawa: STENTOR.
- Pobojewska, A. (2012a). *Początek filozofii: postawy, motywacje, umiejętności*. W: A. Pobojewska (red.), *Filozofia – edukacja interaktywna. Metody – środki – scenariusze*. Warszawa: STENTOR, 5-36.
- Pobojewska, A. (2012b). *Warsztaty z dociekań filozoficznych – narzędzie edukacji filozoficznej (i nie tylko)*. W: A. Pobojewska (red.), *Filozofia – edukacja interaktywna. Metody – środki – scenariusze*. Warszawa: STENTOR, 171-216.
- UNESCO (2011). *Teaching Philosophy in Europe and North America*. Paris.